

KAPITTEL 4: ERFARINGER FRA ‘DE STUMMES LEIR’

“Den som ikke kjenner fortiden er dømt til å gjenta den.”

*

På et ganske sent tidspunkt i arbeidet med denne teksten bestemte jeg meg for å ta noen ‘stikkprøver’ for å få et inntrykk av hvordan norske kvinners liv hadde artet seg i tidligere tider. Hva hadde opptatt dem? Hvordan hadde deres hverdag vært? Hadde erfaringer med, og frykt for, seksuell vold vært en del av deres hverdag? Hadde dette vært et tema som de hadde skrevet noe om?

Jeg visste ikke helt hvor jeg skulle vende meg med mine spørsmål og begynte en hvileløs vandring mellom bibliotekets reoler. Jeg jaktet på gamle bokrygger. Jeg kikket på dem, bladde i dem. Jeg søkte etter historiebøker, etter romaner av kvinner - etter hva som helst som kunne skape noen bilder av mine for-mødres hverdagsliv.

I en av reolene fant jeg en liten bok med tittelen *Norske kvinder i det 19.de aarhundrede*. Forfatteren var Ragna Nielsen. Navnet sa meg ikke noe den gangen. Boken hadde kommet ut i Kristiania i 1904. For å få et inntrykk av hva som var temaet for denne boken åpnet jeg den for å se på innholdsfortegnelsen. Det fantes ingen innholdsfortegnelse, men blikket mitt stanset ved forordet. Overskriften lød “Til Kvinderne i Aaret 2000”. Oj, tenkte jeg, det er jo meg det! Boka var faktisk skrevet til kvinner som meg. Jeg tok den med meg og leste med økende forundring at denne kvinnen faktisk hadde sittet der for omkring nitti år siden, og skrevet denne boka for meg. Hun hadde skrevet den fordi hun hadde stilt seg de samme spørsmålene som jeg hadde gjort: *“Hvorledes havde vore Bestemødres og Oldemødres Liv været, hva havde fylt deres Liv, hvilke Tanker havde de tænkt, hvilke Følelser havde bevæget dem?”* Og jeg kunne gjenkjenne hennes søken, hennes veier: *“Jeg søgte i Norges Historie for at faa vide det, men Kvinderne var der ikke. Det er Mændene, som skaber Historien; Kvinderne har tilsynelatende intet med den at gøre.”* Så begynte hun å lete i gammel litteratur. For: *“Om Kvinderne ikke eksisterte hverken for sig selv eller for Historikerne, for Dikterne maatte de dog være uundværlige.”* Ragna Nielsen fant imidlertid ikke tidens kvinner i diktningen heller.

De kvinneskikkelsene som eksisterte der var etter hennes oppfatning dikternes fantasifostre og hadde ingenting med levende kvinner å gjøre. Hun fant da endelig på å gå til de rette kildene: *“Af gamle Kvinders Mund, af Dagbøger og gamle Breve var det muligt at faa et Billede af norske Kvinders Liv i den første Halvdel af det 19de Aarhundrede.”* Hun oppsummerer imidlertid inntrykkene av sin lesning med at de ‘ubegavede’ kvinnene var preget av ‘aandelig sløvhed’ og de ‘begavede’ av ‘resignation’. Dette leder henne til å skrive: *“I Fremtiden kan ogsaa Kvinderne være med i Historien, hvis Kvinderne bare selv vil. Men vil de? Dette Spørgsmaal interesserer mig mere end noget andet paa Jorden.”* Og det er her hun påkaller meg og min generasjons kvinner, for vi vil kunne besvare dette spørsmålet for henne. Hvor godt har vi benyttet våre muligheter?

Her satt jeg med en bok skrevet av en dame som for omkring nitti år siden så meg komme. En kvinne som for nitti år siden, gjennom sitt arbeid med kvinnesaken og gjennom å opprette sin egen skole for å bedre jentenes utdanning, bidro til å gjøre det mulig for meg å komme. Hun visste at jeg ville lete etter boken hennes, og hun forutså også hvordan det skulle bli: *“Jeg tænker mig, at i det Aar 2000 vil det hænde, at en eller anden ung kvindelig Stipendiat til sit Arbeide faar Brug for gamle Bøger fra det 20de Aarhundredes Begyndelse. [...] Hun blader, læser hist og her og smiler - det er saa morsomt gammeldags og aflægs altsammen, Tanker, Sætningsbygning, Sprogtone. Saaledes smilte jeg av det 18de Aarhundredets smaa Forfatterinder, af Madam Buchholm, “Nordens Sappo”, og andre. Du maa ogsaa gjerne smile af mig, kjære Ven, men glem ikke mit Spørgsmaal.”* Spørsmålet.

Hvordan kunne jeg glemme spørsmålet. Jeg kjente på min egen resignasjon, min egen frykt, min egen usikkerhet, min egen stumhet - mine egne vansker med å gi meg selv autoritet til å snakke, til å skrive. *“Men vil de?”* spør hun meg. Vil de? Vil jeg? Hva skal jeg ved slutten av det 20de århundredet svare denne kvinnen? For hun ser nemlig ikke bort fra at vi kommer til å møtes en gang, og slik tenker hun seg dette møtet: *“Ser du, jeg læste for nogen Tid siden i en Avis, at det var lykkedes en Astronom at opfange Lydbølgerne fra forskjellige Himmelleger. Fra enkelte hørte han ‘ynderful Musik og sagte Latter’. Hvad ved vi, om ikke du og jeg, naar ogsaa dit korte Jordeliv er endt, skal mødes paa Arcturus, lytte til den yndefulle Musik og tale sammen om alt, hvad vi oplevede paa Tellus. Og da maa du fortælle mig om Kvindernes Udvikling i det 20de Aarhundrede; jeg venter paa det med spændt og*

intens Nysgjerrighed. Og da skal ogsaa din og min Latter lyde ud i det uendelige Rum; for Tellus gir unegtelig Stof nok til Latter.”

Til musikk og sakte latter skal historien om kvinnes utvikling i det 20de århundredet fortelles. Og det finnes noen der ute, både nåtidige og kanskje også fortidige? som venter på våre fortellinger med spenning og nysgjerrighet. Fortellinger om glede, om smerte, om sorg, om fremganger, om tilbakeslag, om fortid, om nåtid, om fremtid. Og en ting kommer til å glede Ragna Nielsen; våre fortellinger er mange. Mange kvinners stemmer høres på de forskjelligste språk. De taler om alle mulige og umulige temaer - og stemmene øker i styrke. Kvinnestemmer på de forskjelligste språk som imidlertid alle forstår musikk og latter, forventning og nysgjerrighet - og også gråt. For i Ragna Nielsens fotspor fant jeg, ved slutten av det 20de århundredet, bøker som i alle fall kunne fortelle meg noe om kvinnene i historien. Jeg fant deres egne fortellinger i diktningen, og deres egne resonnementer i de forskjellige vitenskapene. Jeg fant materialet for hukommelse.

Hukommelse er viktig for alle som bryr seg om forandring, for glemsel dømmer oss til repetisjon. Minner er det middelet vi har til å forbinde nåtid og fortid, og til å konstruere et selv og versjoner av erfaringer vi kan leve med. *“Feminism is a re-remembering, a re-assembly of our lost past and lost parts of our selves. We search for our mother’s gardens, in Alice Walker’s term; we search for our mothers - “* (Green 1991:300).

Jeg lette, og jeg fant en Camilla Collett som på slutten av 1800-tallet skrev *“Mot strømmen”* *“Fra de stummes leir”*. Hun hadde lagt vekt på å finne dekkende formuleringer for det hun følte og opplevde. Men til tross for sitt målbevisste arbeid med språket *“klager hun iblant over at det ikke finnes ord for kvinners erfaringer og alle de tusen små forurettelser de utsettes for”* (Pedersen 1988:131). Jeg fant en Camilla Collett som sender sine *“Blade ud i Verden, idet hun med Bæven sætter sit Navn derpaa”* (Collett 1893:7). En Camilla Collett som *“Stillet mellom lutter Individuer, udrustede med Styrkens og Storhedens hele Ret, (...)”* som kvinne kun hadde valget mellom *“at søndermales eller at kvæles. Hun valgte det sidste; man sagde det var det smukkeste, det ene rigtige.”* (...) *“Altsaa kvalt - Hjerte, Aand, Vilje, indtil Talens Evne i dem undertrykte, kvalte, ‘ saa var hendes Liv, der sender disse Blade ud i Verden.”* Hun traff imidlertid en mann som ga henne støtte, og mot til å tre ut av de stummes

leir, mot til å skrive mot strømmen - fra sitt kvinnelivs erfaringers sted: *“Men tale vil jeg nu! Kunde mine Ord som lyn, der splitter, falde ned i alle stumme Sjæle, fortrykte, som min engang var det, som kvalte min!”* (Collett 1893:8)

For å finne ut noe om kvinners opplevelser, om deres erfaringer med råderett over egen kropp gikk jeg til kvinnene som hadde vært aktive i de offentlige debattene omkring århundreskiftet. Jeg gikk til de gamle bokryggene med kvinnenavn, til romanene. Og jeg hadde mulighet til å gå til andre kvinnelige forskeres arbeider med å synliggjøre alle de skrivende kvinnene opp gjennom tidene. Jeg fant kjente forfatternavn, men også mange ukjente. Så mange kvinnelige forfattere som jeg aldri hadde hørt om. Fra noen av disse bøkene har jeg klippet noen bilder fra kvinneliv. Noen bilder fra den delen av kvinnelivene som omhandler dette arbeidets tema. For jeg fant i den gamle litteraturen, som jeg hadde gjort i den nye, at kvinner har skrevet om sine erfaringer med seksuelle krenkelser og om det å leve med frykten for slike krenkelser. Erfaringene knyttet seg til ulike livsfaser; barndom, ungdom og ekteskap. De knyttet seg til kvinners deltakelse i ulike typer lønnet arbeid. De knyttet seg til ulike rom; gater, parker, fjell, arbeidsplass, hjem, båter og fangeleire. De knytter seg til ulike menn; ektemenn, andre kjente menn og ukjente menn.

Formålet med denne tilbaketuren i historien er ikke å forsøke å forstå historien sett fra nåtiden, men å se på nåtidens historie. Historien er i denne sammenhengen bare interessant i den grad den bidrar til en forståelse av nåtiden. Mennesket er ikke noe annet enn sin historie og kan av den grunn på et gitt tidspunkt bare gjøre bruk av et begrenset sett av muligheter. Historien må derfor med nødvendighet tolkes i lys av nåværende praksiser, og omvendt de nåværende praksiser må tolkes i lys av de historiske (Flyvbjerg 1993:95).

Med våre personlige historier forholder det seg på en tilsvarende måte. Som Green skriver om Doris Lessing's romanfigur Anna i *Den gyldne notatbok*: *“When Anna can accept that there is no reality apart from the mind that perceives it and the language that expresses it, she can accept that none of her versions is 'true' – or all are 'true', or 'truth' itself is a fiction, invented rather than discovered. Not that there is 'no reality', as in extreme versions of poststructuralist thought, but that 'truth' is a process, in the patterning rather than the 'patterns'. Having accepted that 'the story of my life' can never be more than 'a record of*

how I saw myself at a certain point', Anne is free to re-member and to re-vise" (Green 1991:309-10)

4.1 SPOR I TEKSTER

Oppdragelse til frykt for fremmede menn er ikke nytt for små jenter. Småjenter får tidlig knyttet fremmede menns tilnærmelser til fare. Både i den Store Tiden – den historiske og i den Lille Tiden – det enkelte menneskelivet. Smiger og lokkelses måtte man være på vakt mot. *"Som de fleste andre småpiker opplevde Sigrid også menn som skulle vise henne noe rart, og da kjente hun seg syk i hele kroppen"*, skriver Tordis Ørjasæter (1993:31) i biografien om Sigrid Undset. Som mange andre småpiker fortalte heller ikke Sigrid Undset noe om dette til sine foreldre. *"Det vanskelige og vonde hadde hun gått med inni seg. Men nå snakket hun og de andre småpikene om slike menn som ville ha dem med i kjelleren, og som klinte seg liksom uforvarende inntil dem når de sto og så i butikker. Og alle hadde opplevd fryktinnngytende ting som de hvisket og tisket om, for det var en uskreven lov at det ikke går an å si noe til de voksne."* Men de voksne visste. De visste om mulighetene for overgrep, og denne vissheten overførte de til sine småjenter som ville leke og utforske verden. *"Alltid var det noen å leke med i en verden som skulle utforskes, i et strøk av Kristiania som den gang besto av gamle hus og løkker og små forretninger og knauser og et lite fjell som het Blåsen, hvor de riktignok ikke hadde lov til å gå uten å være mange sammen, for det var stygge menn der"* (Ørjasæter 1993:22).

Mange skriver om advarsler fra far om 'stygge menn'. Far later til å være minst like sentral som mor når det gjelder å skape frykt for fremmede menn, og deres hensikter. For far er selv mann. Han kjenner menn, så han burde jo vite det, sier han. Men det er ikke alltid like lett å vite hvem som er de 'stygge' mennene, og barn skaper ofte bilder av disse mennene som særdeles skumle og bokstavelig talt stygge. *"Nede i trappen møter Tove sin far. Hun hører ham først og kiker ned gjennom gelenderspiralen på ham. Han ser ut som de "stygge mennene" han advarer sine døtre mot. "Snakker han til dere så lat som dere ikke hører," sier han, "og rører han dere så skrik, alt dere orker, hjelp, hjelp!"* (Øberg 1940:22)

De 'stygge mennene' kunne imidlertid være vanskelige å skille ut. De var ikke alltid de man forventet. De omreisende emissærene i Gro Holm's romaner om Løstølfolket (1932/51:33),

hadde for eksempel mer for seg, spesielt med ungjentene, enn å preke Guds ord. Ungjenta Tina var med for å høre på dem av og til. *”Det var ei elv mellom garden deira og der møta vart haldne og det var vanleg at folk drog av seg sko og sokkar når dei vadde over. Ein kveld Tina skulde heimatt kom emissær Jensen so venleg og tilbaud å bera henne over so ho ikkje skulde verta våt. Komne over på hi sia sette han knea på brystet hennar og trykte henne i bakken. Ho såg halsen og noko av oksla hans var bert, og so beit ho til ho kjente kjøtfillene i munnen, ho hadde ikkje annan måte å berge seg på, han hadde eit sers lag til å halde hendene hennar. Ja, ho for sin del kom vel ifrå det, men det gjorde ikkje alle, det vart lausungar i bygda etter den vekkelsesreisa.”*

Den som var kokke på forskjellige anlegg rundt århundreskiftet levde i et spesielt mannsmiljø – med anleggsbusen. Og der måtte en lære å ta vare på seg selv, dersom en da ikke hadde en forlovede til å 'beskytte seg'. *”Anleggsfolka var greie”*, forteller ei kokke til en bygdebokforfatter, *”og det var mange kjekke karer. Men det var mye ramp som skjemte ut, som trudde dem kunne gjøre hva som helst med vårs jenter. Det var mange som mente at vi skulle stå til tjeneste, og det kunne mange ganger bli harde basketak for å holde dem fra livet, særlig når dem var litt fulle. Det var best å ha en fast kar, for da ble en respektert, og en hadde beskyttelse”* (Mostue 1988:140). Kvinnene trengte en mann for å få respekt som verdig kvinne. De trengte en mann til å beskytte seg mot andre menn. 'Andre menn' kvier seg i det minste for å krenke 'annen manns eiendom', om de ikke kvier seg for å krenke henne.

“Det var mye fyll,” sier hun, *“men slagsmål var det lite av. Jeg kan ikke huse no større til slikt. Og når busen var full, flaug dem etter vårs jenter. Jeg huser at det var en som flaug etter meg, og jeg var så redd at jeg krabba under køya.”* En fordel kunne det imidlertid være at kvinnene ofte visste hvem de burde passe seg for. *“En som hette Land var fæl. Han var på fylla støtt, og da skulle han drepe vårs. En gang måtte vi ringe til befalet, og like etter fikk han sparken og blei jaga derifra. En oppsynsmann var også etter vårs. Han var gift og hadde kona si på Notodden, ei nydelig dame. Han var nygift, men kunne ikkje la vårs gå ifred. En kveld som han var full, kom han opp i køya midt mellom ei jente og meg. Jeg skreik ende over meg, og frøken Jensen kom og fekk lempa han ut”* (Mostue 1988:127).

I denne perioden rundt århundreskiftet var det dårlige tider i Norge, men det var mange slags

rare nyvinninger å se. Pornografien var på vei ut til folket. En anleggsarbeider forteller at *“Det var mye rart å oppleve i Ålesund. Martin Mandt, eller Kvernby, gikk omkring med titteskabet sitt og viste bilder av nakne kvinnfolk for en tiøring”* (Mostue 1988:103).

Kokkene på anlegget ble utsatt for folkets seksuelle fantasier om ‘billige kvinner’. Det må ha vært vanskelig å sloss mot de ‘diskursive voldtektene’ de ble påført. Det kunne være vanskelig å få kontakt med lokalbefolkningen og å få respekt fra dem. *“Vi kokkene kom lite i berøring med folka på Notodden. Vi ble nærmest sett på som utskudd. Det var mange bra jenter blant kokkene, og når de tok en jobb på et anlegg som kokke, så var det fordi de tjente bedre der enn andre steder. Tok ei jente seg huspost, så var det dårlig betalt, og mange steder kunne det være så som så med maten.”* Men det kunne ikke bare ha vært enkelt å gå i gatene å få slengt kommentarer etter seg. *“Men Anna Finneid var ikkje redd for å synge ut når det var noen som slengte fantord etter vårs. En gang skulle vi til Medalen for å handle, og utafor kaféen til Kari Skrede var det en som slengte ei glose. Da svarte Anne nokså gvast: “Å e’re du står å glaner etter - din tæringspasient!”* (Mostue 1988:130). Kokka forteller også at dersom det ble oppdaget av befalet at noen av jentene drev med ‘trafikk’, ble de jaga.

Mot slutten av 1800-tallet kommer den nye typen tjenere - ‘Pigerne’ - også til syne i litteraturen. *“Nette ‘Stuepiger’ tørker støv av rom som er overfylte av nips og plysj - og vart forførde av husets herre eller son. Dette temaet er gjengangar hos mange forfattarar, både kvinnelege og mannlege”*, skriver Elisabeth Aasen (1986:66). Tjenestejenter og sypiker var yrkesgrupper som var svært utsatt for seksuelle overgrep, ‘forførelser’ og fantasier. Arbeiderklassens menn hadde ikke monopol på manglende respekt for kvinner, men borgerskapets menn kunne benytte andre metoder. De kunne utnytte sine posisjoner som ‘fine herrer’ og sin autoritet som arbeidsgivere til å ‘forføre’ både tjenestejenter og sypiker. Sypikene lot imidlertid til å være spesielt populære. Mimi Sverdrup Lunden (1941/44:170) kommenterer: *“Hvis vi leser igjennom den i grunnen forbausende store litteraturen som fins om sypikene, - romaner, noveller og avisartikler - blir vi for det første sittende igjen med et sterkt inntrykk; en sypike var det selvsagte bytte for husets mannlige herskap. Mannen, sønnen, løytnanten som kom som gjest, alle hadde de privilegium på å forføre en sypike. Naturligvis rammet fordømmelsen og straffen ikke den mannlige part. Det var sypiken som ble satt på porten.”*

Yrkesaktive kvinner ser ut til å ha vært en spesielt utsatt og sårbar gruppe. Eller kanskje er det også slik at fenomenene ble tydeligere når frykten knyttet seg til fremmede menns tilnærmelser. Romanfiguren Lovisa hans Pål levde omkring århundreskiftet og hadde i flere år vært værelsespike på hotellet i bygda (Holm 1932/51:289). *“Men so ein gong det var fullt hus og dei måtte ta prestenkjestova i bruk, hende det henne noko vondt. Ho hadde på seg det å ordna verelset der. Dei hørte eit grunt skrik frå stova, ikkje berre hotellfolka, men andre i nabolaget og. Alle sprang mot prestenkjestova. Dørene var opne so nær som ei, og då Monsen kom til ropte han at dei fekk opne ellers vilde han slå døra inn. Ja, døra kom opp, og ut kom ho Lovisa med klærne i allslags ulag, gråtende med ei femkronar i handa. Mannen reiste same dagen, men Lovisa stakkar kunde ikkje reisa, og ei stor ulukke hadde mannen sett henne i. Ikkje so å forstå at ho vart fast; men folket såg ikkje på henne som på ei onnor jente, endå dei visste at ho var uskuldig og bra på alle måter. Det var som dei dømte henne med auga og ungdomen vart onnorleis mot henne ann dei før hadde vore.”* Folkets fantasier er det vanskelig å beskytte seg mot, men på Monsens Hotell var heldigvis fru Monsen og *“ho sleppte ikkje dette, ho tok gjenta for seg, og då fekk ho greia på mykje som ho ikkje visste før. Dei som var unge og vakre måtte alltid passa seg, at dei ikkje vart åleine og dei lirka det til slik at dei arbeidde saman hvis dei kunde koma til med det, og i prestenkjestova var det verst, ho hadde ofte hatt bror sin med seg, for der var ikkje fleire rom enn ei jente skulde greia alle. Gjentene hadde mange historier om kva dei hadde vore utsett for, men det var då skjeldan at karakne brukte makt.”* Og når fru Monsen spurte jentene hvorfor de ikke hadde snakket om dette før, fikk hun det samme svaret som vi kanskje ville få dersom vi spurte ei kvinne som blir utsatt for seksuell trakassering på arbeidsplassen sin i dag: *“dei vilde ikkje klaga, dei vilde gjerne behalda plassane sine og tekkjast vertsfolket.”*

Fru Monsen ordnet opp i dette tilfellet, som fru Jensen og Anna Finneid gjorde det for kokkene. Vi vet imidlertid at så ikke alltid skjer. I mange tilfeller blir heller ikke kvinnene trodd, verken av menn eller av andre kvinner. Kvinner velger i noen tilfeller å solidarisere seg med menn, sine egne menn, mot andre kvinner og dessverre også mot barn, sine egne barn. Det er ikke slik at kvinner begjærlig tror på enhver beskyldning som rettes mot menn. Ofte er det lettere å være døv og blind, enn å kjempe mot hva man selv så gjerne ønsker å tro, mot hva man selv ikke kan tåle å vite og mot den som av samfunnet gis definisjonsmakten.

Da Karen Anna i Nini Roll Ankers roman *Den som henger i en tråd* (Roll Anker 1935/81:34-36) utsettes for et voldtektsforsøk av en arbeidskollega på syfabrikken, bevarer hun hemmeligheten en tid. Hennes beste venninne har etter denne hendelsen forelsket seg i denne mannen, og hun ber Karen Anna om å fortelle henne hva som skjedde mellom de to. Etter at Karen Anna har fortalt henne om voldtektsforsøket ble det stille. *“Rakel hadde rettet seg opp. Øynene hennes lyste selsomt. “Hadde du tirret ham?”*

“Tirret ham?” Karen Anna bråsnudde seg. “Hva mener du?”

*“Du turrer ofte folk du. Det er det at du er så vakker. Du drar dem til deg.” - “Det vet jeg ingenting om.” - “Det er vel naturen din. Du er kald; men de tror noe annet om deg.” - “Kald? Åssen er det du prater? De er **etter** sånne som oss! Vi er til å ta etter for hvermann! Vi har ikke folk til å verge oss! De risikerer ingenting med en fabrikkjente, tror de.”*

“Det er vel ikke lett å være mann heller.”

*“Jeg hadde ikke trodd det var slike ord jeg skulle få høre av **deg**.”*

Rakel ville ta hånden hennes; hun rev den til seg. “Karna! Jeg mener - jeg mente bare at de er ikke som oss. De har det verre enn oss, når de går alene. Og det er vel ikke alle som kan styre seg. Det er vel ikke alle som kan greie ensligheten og at de ingen kjenner.”

Karen Anna reiste seg; børstet sne av skjørtet.

*“Det var vel det siste jeg hadde tenkt at **du** ville forsvare en usling!”*

“Du kunne meldt ham.”

*“Meldt ham? Meldt meg selv, mener du! Du så åssen det gikk henne som ble ødelagt på setra i fjor. **Han** ble frikjent. **Hun** fikk skammen - og navnet sitt i avisen. Og - og **mor** da? Å nei! Vi har ikke forsvar. Ikke der vi ventet det heller.”*

Når Rakel konfronterer Edvin med Karnas historie, nekter han. Hun visste at han løy, men likevel: *“Blind og svimmel sank hun inntil ham. - Hos ham. Sammen med ham. - Han som hadde stått her og løyet... Han som elsket Karna. Han som ikke aktet henne mer enn en leke... Utenfor i mørket står det og flammer. Utenfor i mørket. Legemet hos ham; det enser bare sitt eget”* (Roll Anker 1935/81:48). Og til tross for at hun kjenner løgnen gjør hun som han krever av henne, hun velger ham og slutter å treffe sin beste venninne.

Mennene har skapt rivalisering mellom kvinner, blant annet ved å gjøre dem til varer, til et byttemiddel mellom menn, hevder Irigaray (Haugsgjerd og Engelstad 1976). Og det er i de handlendes interesse at det er et rivaliserende forhold mellom varene på markedet. Kvinners forhold til andre kvinner kan følgelig ikke bli tilkjent noen verdi.

I kriseåra etter første verdenskrig var det mange nordmenn som utvandret til Amerika. Ei ung jente som reiser alene over med amerikabåten kunne heller ikke stole på at hun fikk være i fred. Gro Holm skildrer denne romanpersonens opplevelser slik: *“Vi gjentene var so utsett for mannskapet ombord. Vi stakk ikkje nasa utom døra føre vi hadde ein eller annan matrosen etter oss med miner og geberder. Dei buldra og dei preikte, vi for og smaug oss nett som kattar mellom røyrene på dekket”* (Holm 1932/51:10).

Storbyen var et annet sted som rommet farer, spesielt for enslige kvinner kvelds- og nattertid. Gisken Wildenvey (1939/79:20) skildrer i romanene om Andrine en gravid Andrine som er meget opprørt etter å ha krangla med kjæresten mens de satt på en kafé. *“Og nå styrter Andrine mot døren, ut av kafeen og sjangler over gata. Så springer hun fort og andpusten opp bakken og inn i Slottsparken. Der detter hun ned på en benk og storhulker. Men hun blir ikke alene lenge. Forskjellige mannfolk tar til å kretse om henne. “Godaften, frøken. Sitter De så ensom?” En fyr setter seg ved siden av henne og tar henne om livet. Hun river seg løs og løper videre.” Fredløs i byens gater. “Så går hun frem og tilbake i gatene, rundt og rundt til hun er så trett at hun nesten ikke orker kreke seg heim. Hun angrer bittert alt hun har sagt og gjort, - nå er det slutt med henne, nå er det bare skammen og døden igjen. Utenfor porten står en mann, Andrine blir først redd, tror han forfølger henne, men en vill grenseløs glede griper henne da hun ser det er Gunnar.”*

En sen natteestime må Andrine igjen ut på gatene, denne gangen for å lete etter Gunnar som ikke har kommet hjem. Han skal ha eksamen og hun frykter at han har havnet på fylla. Og hun må sørge for å få ham hjem. *“Det er enda folk på gata og vanskelig for Andrine å få gå i fred. En fyr kommer tett opp til henne, glør opp i ansiktet hennes, griper etter henne. Andrine er for trett til å være redd. “Kom Dem vekk,” sier hun. “Vil De innbille meg at De går her natters tier for ingenting...” gliser han og tar fatt i armen hennes. “Eg skal møte min mann,” sier hun rolig. “Han kommer der borte. – Hallo Gunnar,” roper hun. Fyren tar til*

bens og heldigvis får hun ikke bråk med den karen hun ropte hallo til, - det er en fredelig byens borger på vei hjem” (Wildenvey 1939/79:54). En kvinne som går på gaten, går på gaten. Hun er en gate-pike. Men Andrine er ikke helt rådløs.

Kvinneres trygghet ute i gatene har vært gjenstand for diskusjoner i lang tid. Som leder i Kvinnesaksforeningen holdt Ragna Nielsen så tidlig som i 1886 et foredrag “*Om kvinders sikkerhed paa gaden*” (Fougner Førde 1990:56-57). Også den gangen fantes det en allmen oppfatning om at ‘gode’ kvinner ikke skulle gå ute alene etter mørkets frembrudd. Kvinnesaksforeningen ønsket å gjøre det legitimt for alle kvinner å bevege seg utendørs om kveldene for å fjerne skillet mellom ‘gode’ og ‘dårlige’ kvinner. Foreningen vedtok i den forbindelse å sende en henvendelse til Kristianias politimester om det de oppfattet som manglende rettsikkerhet for kvinner. Kvinner kunne risikere å bli brakt inn til politiet og tatt med til undersøkelse hos politilegen dersom de gikk ute på gaten etter klokken 22. Bakgrunnen for dette var at kvinner som var mistenkte for prostitusjon kunne utsettes for tvungen legeundersøkelse. Sammenhengen; en kvinne som går på gaten, går på gaten.

Tjenestepiken Mina forteller at herskapet i huset, etter loven på 1880 tallet, kunne gi tjenestejentene mulkt på mellom 4 og 50 kroner for ‘nattløperi’ dersom de kom for sent hjem (Fougner Førde 1990). Men heller ikke inne i huset var det alltid trygt å være. Mina forteller at hun sa opp sin post fordi barnepiken Kaja ble gravid med eldstesønnen i huset. Kokkepiken Anna hadde visst det hele tiden fordi hun hadde sett at eldstesønnen kom ut av rommet til Kaja en kveld. Når graviditeten ble synlig og alt kom ut måtte Kaja gå på dagen. Mina forteller at selv om dette skjedde med Kaja og ikke henne selv, så sluttet hun fordi husbonden en stund tidligere hadde bedt henne sette seg ned ved siden av ham. Han hadde sagt at hun var ei søt lita ei, og gjorde fysiske tilnærmelser til henne. Når hun fortalte om episoden til sin storesøster Hanne, sa Hanne at husbond til slutt alltid får det som han vil. Hun ba derfor Mina om å si opp plassen sin og sende andre inn med toddy til husbonden for ettertiden (Fougner Førde 1990).

Husets herre benyttet seg ikke sjelden av sin maktposisjon overfor tjenestejentene til å begå seksuelle overgrep, skriver Fougner Førde (1990). Og seksuell utnyttning av tjenestepikene var et stadig tilbakevendende tema i samtidslitteraturen.

Under andre verdenskrig ble myten om de 'gode' og de 'dårlige' kvinnene aktivisert på en noe annen måte. Tyske soldater hadde instruks om at de *"i rasebeslektede land skulle søke seksuell kontakt med landets kvinner for å bevare sin manndomskraft for seg selv og sitt land"* (Wiig 1984:28). En del norske kvinner innledet forhold til tyske soldater og fikk benevnelsen 'tyskertøser'. Etter krigen ble disse kvinnene behandlet, som Bjørneboe så treffende benevner dem, som seksuelle landssvikere. Kvinners seksualitet er nasjonens eiendom (Ellingsen, Björnsdottir og Warring 1995).

Ei norsk kvinne som forelsket seg i en tysk soldat forteller at de under krigen ikke gjorde noe forsøk på å skjule at de var et par. *"Jeg vet ikke i hvilken utstrekning man tenker når man er inderlig glad i et menneske,"* sier hun. *"Det var kanskje slik at jeg ubevisst skjøv alle problemene foran meg. Ingen sa heller noe. Det var først da freden kom, at jeg fikk høre hvilket forferdelig menneske jeg var."* Da krigen var over og han skulle sendes tilbake til Tyskland sto de *"midt i veien og tok farvel med hverandre. Da dukket de opp, de tapre nordmennene som ikke hadde løftet en finger for landet sitt disse fem årene: Vi skal klippe håret av deg, sa de, og jeg vet ikke hva de ellers skulle gjøre med meg så snart tyskerne hadde reist. Jeg ble også kalt hore. Det sved forferdelig"* (Jensen 1986:150).¹

I de tyske konsentrasjonsleirene fikk de kvinnelige fangene 'tilbud om' å tjenestegjøre i organiserte fangebordeller. Der ble kvinnelige fanger benyttet mot en liten ekstrarasjon (Wiig 1984:28). Også de tyske kvinnene hadde fått gjennomgå i løpet av krigen. Generalmajor Christie som var i Tyskland rett etter andre verdenskrig forteller: *"Tyskland var fullstendig knust. Det skal mye til å bevare sin moral og sin menneskelige verdighet under slike omstendigheter. I gamle dager var det en del av soldatlønnen at når man hadde inntatt en by, så kunne man plyndre, voldta og herje fritt en dag eller to før man marsjerte videre. Tro nå ikke at det er slutt på det! Jeg så ikke selv slike overgrep, men det var de utroligste ting man kunne høre. Det var påfallende hvor redd sivilbefolkningen var for å bli okkupert av russerne, særlig hvis det hadde gått heftige kamper forut. Da var det plyndring og voldtekt en gross. Jeg snakket med flere kvinner, en sa: "Jeg var heldig. Jeg ble ikke voldtatt mer enn tre ganger, og ikke fikk jeg venerisk sykdom eller ble med barn." Andre kvinner, til dels i høy alder, var blitt voldtatt, 20, 30, 40 ganger. Det var ikke til å tro!"* (Jensen 1986:90-91)

¹ Se Ellingsen, Björnsdottir og Warring (1995) om 'tyskertøsenes' og 'amerikabrudenes' skjebne i Norge, Danmark og på Island etter andre verdenskrig.

Voldtekt av fiendens kvinner under krig benyttes fortsatt som en bevisst strategi for å demoralisere fiendens menn.

Ekteskapet var heller ikke alltid et positivt møte med menns seksualitet. Også der kunne seksualiteten og volden sam-eksistere. Og av kvinnene ble det også den gangen forventet at de skulle erotisere frykten, erotisere overgrepene. Om sin egen bryllupsnatt skriver forfatteren Barbara Ring (1915/20:62): *"Saa slukkedes lyset den aften. I mørke kjæmpet jeg vildt og vætskremt mot den sterke mand som hadde lovet for alteret at leve med mig med forstand."*

Transformerende vold, kaller Toril Moi (1995:32) det som finner sted når jenter defloreres. Hun siterer Simone de Beauvoir som skriver:

"Mannens intervensjon er alltid en slags voldtekt. Før var det gjennom virkelige eller simulerte bruderov (rapt) at en kvinne ble revet ut av barndommens verden og kastet inn i hustrurollen; det er en voldshandling som forvandler en pike til en kvinne; vi snakker også om å "ta" en jentes jomfrudom, eller om å "plukke" blomsten hennes. Denne defloreringen er ikke resultatet av en gradvis og kontinuerlig utvikling, men et brått brudd med fortiden og begynnelsen på en ny syklus."

Kvinnesalget i ekteskapet og prostitusjonen ble også belyst av flere kvinnelige nordiske forfattere, blant annet av Karen Sundt i 1900 (Wiestad 1994). Diskusjoner omkring det jeg her benevner seksuelle krenkelser mot kvinner er følgelig langt fra noe nytt historisk fenomen. Ektemenn begikk voldtekter og det som verre var. Den aldrende kvinnelige jeg-personen i en av romanene om Løstølfolket (Holm 1932/51) var jordmor i bygda. Forfatteren lar henne bruke sterke ord for å beskrive noen ektemenns handlinger: *"Dei var fleire dei konene som var død av den sjukdomen som ho Torbjørg hadde. Some av mennene kunde bera på sorg i lang tid, andre gløynde fort, men anten dei gløynde fort eller seint, alle hadde dei gifta seg opp att og fått barn å nyo. Eg trefte dei aldri utan at eg tenkte på første kona. Eg visste doktern hadde sagt det same som han sa til Anders, at vart dei no fruktsommeleg att vart det døden. Dei vart fruktsommeleg og det vart døden. Mennene gifte seg og ingen hadde noko å seia, men kva tenkte dei? For meg var dei mordarar, eg unngjekk desse karane."*

Amalie Skram problematiserte ekteskapet i mange av sine bøker. Og Regine Norman var en av

de første norske kvinnene som skrev om kvinnemishandling og voldtekt i ekteskapet i sin selvbiografi fra omkring år 1900 (Fougner Førde 1990). I sine dagboksnotater skriver Mathilde Schøtt, som var gift med en professor ved universitetet i Kristiania, i 1879: *“Herover ærgrede han sig, havde ogsaa uagtet mine innvendinger drukket to glas toddy. Han ægledede sig nu mer og mer op, rasede mot mig, til sidst endog til haandgribeligheder. Da jeg stængte døren mellom hans og mit værelse, sparkede han i døren saa det sang i huset, fór saa ud paa gaden...”* (Amundsen m fl 1981:16).

Men det å være uten ektemann var heller ikke så enkelt for en kvinne. Spesielt ikke dersom det hun var fraskilt rundt århundreskiftet: *“Ja, det er sant, hva Marie sier,” sa fru Wleügel og pillet noen fine støvgrann av Constances kjoleerme. “En fraskilt kone er som en have uten rekkverk, alle, som vil, kan gå inn og tråkke ned. Om jeg har lest det eller hørt det, husker jeg ikke, men det er et sant ord, synes jeg”* (Skram 1985:125). *“Intet Gitter mod Råheden!”* skriver Camilla Collett (1894:17-20). I det øyeblikk en kvinne ikke lenger er beskyttet av familie og ekteskap, ikke lenger er hustru eller til nød datter, *“er hun på en Måde udslettet af de Væseners Tal, mod hvem man har Forpligtelser.”*

På Camilla Collett's tid var imidlertid de middelalderske tilstander tilbakelagt, hevder hun. *“En anstendig Dame turde den gang ikke røre sig ud af sit Hus i Tusmørke eller om Aftenen, uden at udsætte sig for nærgående Fornærmelser.”* Hun var den gang dømt til å være fange i sitt eget hus. På Camilla Collett's tid kunne imidlertid kvinnene gå alene på gaten uten frykt, skriver hun. Men *“dog vil hun i det sjeldneste Tilfælde undgå at tage en Følelse med sig hjem, som om hun iderlig havde havt lumske Tagdryp at vare sig imot. Ingen har standset hende, Ingen vovet at tiltale hende, kun er hun bleven mindet om – at hun gik alene. Der gives endnu Mandfolk – fuldkommen velklædte – der finder det tilfredstillende at vække sådanne Tagdrypsfornærmelser”* hos kvinner. Takdryppsforneermelser er det begrepet hun finner for å sette ord på kvinners erfaringer. Hun fant en dekkende formulering på alle de små forurettelsene kvinner utsettes for når de går på gaten. Hun fant ord til å betegne hvordan ubehaget og respektløsheten formidles – den gang som nå: *“En stirren, en langsommere Gang, et kvalt Brum som en Spyflues under et Glas, er nok til at vække denne Fornærmelse, til at erindre hende om, at her mangler denne Kvinneagtelsens Solidaritet, denne usynlige Beskyttelse, der ligger i et helt Folks Bevidsthed om, Erkjendelse af, hvad dets Kvinder er for*

det” (Collett 1894:20).

Slik er livet på gatene for kvinner i et samfunn som mangler kvinneaktelsens solidaritet. I et samfunn, med et folk – uten bevissthet om, uten erkjennelse av, hva dets kvinner er for det. En urett ingen finner det nødvendig å legge merke til, som ingen finner det nødvendig å væpne til forsvar mot, for det er kun noe uvesentlig. Og dette uvesentlige ”*det kan den kun tale om, der af en eller anden særlig Grund har fået Stenpyramiden topmålt opbygget over sit Liv*” (Collett 1894:20). Men vil de, spør Ragna Nielsen. Vil de? For; hundre år senere påføres fortsatt den som taler om disse krenkelsene puritanerens, hysterikerens og den patologiske kvinnes merke på sin panne. Eller også andre varianter av trivialiserende Takdryppsforneimmelser; å snakke offentlig om voldtekt og seksuelle krenkelser mot kvinner er i dag, av ellers velmenende individer, blitt tildelt den mest skadelige av alle merkelapper – ’moderne’ (Tomaselli 1986/89:9). Den første sten kan bli kastet fra uventet hold – også fra de fullkomment velkledte. Så; vil de?

4.2 REFRENG

For å kunne svare ja på dette spørsmålet laget jeg meg, etter inspirasjon fra Rosi Braidotti (1994), et refreng mot min egen periodevise motløshet. Jeg minnet meg selv om at vi som kvinner har en omfattende, og viktig, oppgave å gjøre med å omdefinere kvinnelig subjektivitet. Som Braidotti påpeker er utgangspunktet for dette arbeidet en anerkjennelse av at ’kvinne’ er et generelt paraplybegrep som bringer sammen forskjellige typer kvinner, forskjellige erfaringsnivåer eller lag av erfaringer og forskjellige identiteter. Arbeidet med å omdefinere den kvinnelige subjektiviteten krever, som en foreløpig metode, at vi arbeider oss gjennom fondet av oppsamlede bilder, begreper og representasjoner av kvinner, av kvinnelig identitet, slik de har blitt kodet av den kulturen vi lever i (Braidotti 1994:169). Betegneren ’kvinne’ refererer til et kvinnelig, kjønnnet subjekt som er konstituert, slik psykoanalysen så overbevisende argumenterer for, gjennom prosesser der vi identifiserer oss med kulturelt tilgjengelige posisjoner som er organisert langs kjønnsdikotomien (Braidotti 1994:162).

For å virkeliggjøre kjønnsforskjellen, som forskjell – og ikke bare som en nødvendig del av et hierarkisk dualistisk system, ikke bare som en negasjon, en mangel – kreves noe mer enn viljestyrke. Forskjell er resultatet av mange, og endeløse repetisjoner. Og vi kan ikke oppgi

betegneren 'kvinne' før vi har arbeidet oss gjennom de mange lagene av den – til tross for at hun er en fallisk kvinne.

*

"Those who don't understand the past may be condemned to repeat it, but those who never repeat it are condemned not to understand it" (Hoffman 1989:278 sitert i Brison 1997:26).

*

Før kvinnelige feminister oppgir betegneren 'kvinne', må vi gjenvinne den og gjøre et nytt besøk til dens mangefasettete kompleksitet. Dette er nødvendig fordi det er disse kompleksitetene som definerer den ene identiteten vi deler – som kvinner. Og ettersom vårt mål er å nå et punkt der vi ikke lenger ser oss selv gjennom andres øyne, må vi også ta sjansen på at noen ser at vi gjør feil, påpeker Frigga Haug m fl (1987).

Forsøket på å (gjen)opprette en dialog mellom kjønnene pågår altså fortsatt i det 20de århundredet. Og hvis kjærlighet betyr å gi det du ikke har til noen som likevel ikke vil ha det, så er det kanskje kjærlighet jeg/vi tenker på gjennom hele dette arbeidet - når alt kommer til alt (Lacan gjengitt av Braidotti 1994:145).

KAPITTEL 5: FRYKT-ELIGE FØLELSER

Både kvinner og menn kjenner frykten, men de frykter forskjellige ting. Margaret Atwood skriver at da hun spurte en mannlig venn hvorfor menn føler seg truet av kvinner, svarte han at menn er redde for at kvinner skal le av dem. Når hun spurte en gruppe kvinner hvorfor kvinner føler seg truet av menn, svarte de at de var redde for å bli drept (Caputi 1987:1).

*

Latteren er den største trusselen mot autoriteten (Arendt 1971).

*

Fryktens ødeleggende virkning på menns integritet er lett å artikulere og forstå. Menn blir ydmyket av å føle frykt, ikke bare i sin maskulinitet, men også i sine rettigheter og sin frihet. Menn blir gjort mindre gjennom frykt. Hemingway behandlet emnet i bok etter bok (Dworkin 1987). En vanlig forestilling er at frykt må overvinnes for at en skal oppleve frihet. En like utbredt metode er kanskje å fornekte den. For hvordan snakke om frykten?

Frykt er en skammelig følelse. En kvinne som hadde lest om mitt prosjekt skriver til meg: *”Med stor forbauselse og lettelse, leste jeg at du skulle bruke 4 år til å forske i min irriterende, irrasjonelle, plagsomme redsel. Jeg måtte lese artikkelen to ganger før jeg forsto at det virkelig var sant. Jeg er et relativt robust menneske på dagtid, og til tider plagsomt sosial, spesielt på kvelden. [...] Jeg kjenner meg godt igjen i alle ”de skremmende” punktene på listen.¹ [...] Jeg vet ikke hva jeg er redd for, konkret, men når pulsen høres ut som om noen kommer i kjellertrappa, vet jeg i alle fall at jeg er redd. Jeg er ikke videre attraktiv som seksualobjekt, og jeg tror ikke jeg vil bli voldtatt en sen nattetime. Har forsøkt å fleipe bort redselen, snakke den bort, overse den, men når mannen min går på jobb om kvelden (3 kvelder i uka), så kommer redselen like regelmessig. Jeg må bruke innsovningstabeletter for å få sove. - Kjedelig. De som kjenner meg ville ledd dersom de hadde visst hvordan jeg sprang fra garasjen og inn i huset når det er mørkt. Jeg vet ikke riktig hva jeg vil med dette brevet. Jeg ble gla da jeg leste artikkelen fordi jeg kjente meg så godt igjen.”* Frykt er skammelig. Frykt er ynkelig. Frykt påkaller andres latter. Frykt for

¹ Artikkelen inneholdt ikke egentlig noen liste over farlige punkter, men en beskrivelse av hva som kunne oppleves som farlig og skremmende (påskenummeret av Kvinner & Klær 1991).

voldtekt tror hun ikke det er fordi hun ikke er videre attraktiv som seksualobjekt. Det å være redd for seksuelle krenkelsers oppfattes kanskje i vårt samfunn som litt innbilske? Er det slik at norske kvinner og menn oppfatter at voldtekt er et overgrep som skjer fordi den voldtatte kvinnen 'vekker' et begjær i mannen som ikke lar seg kontrollere eller stoppe? Og hvem er du som tror du er i stand til å vekke et sådant begjær?

Hvem sover godt? spør Tuan (1979:4). De som har god samvittighet, sier vi gjerne, men det svaret som etter hans oppfatning har en mer generell anvendelse er: De som har råd til å være u-redde, frykt-løse.

Kvinner får, ofte på grunn av andres frykt på deres vegne, prentet inn mange regler for hva de ikke må gjøre. En kvinne skriver til meg at hun *"føler at det er en sperre et sted – når mørket kommer. Det blir ikke bedre av at moderen ringer og ber meg holde meg inne hvis jeg er alene i leiligheten. Jeg skriver alltid lapp når jeg går ut i mørket, med klokkeslett, i tilfelle jeg skulle 'bli borte'."* For å unngå seksuelle overgrep begrenses kvinner helt fra de er barn, men selvsagt i forskjellig grad. Et lite antall menn, for det er ikke mange som voldtar ukjente, får på den måten legge premissene for halvparten av befolkningen og deres aktivitet. Eller om du vil, mangel på utvungen utadrettet aktivitet. Det som er viktig i denne sammenhengen, er at mange andre menn støtter opp under disse mennenes handlinger gjennom sine 'fleiper', sine krenkende kommentarer, sine mer eller mindre aggressive visuelle, verbale og fysiske tilnærmelser, sine pornografiske og tingliggjørende blikk og sine språklige voldtekter.² De bidrar på den måten til å skape og å forsterke den frykten og utryggheten kvinner opplever.

Nå tror ikke jeg at det er slik at alle kvinner går rundt med en konstant frykt i seg, men mange gjør det, og mange snakker om irritasjon, utrygghet og ubehag. Mange opplever vel også at det varierer 'med dagsformen', slik denne 22-årige jenta skriver til meg: *"Mye av redselen eller irritasjonen varierer med dagsformen."*³ For meg er det et irritasjonsmoment, å ikke kunne være et fritt menneske i et fritt land. Men når man møter naboen flere kvartaler borte, drassende på en stor koffert, fordi hun syntes taxi sjåføren var så skummel at hun ikke turde å vise ham hvor hun bor, så beviser det at hunkjønnene har begrenset bevegelsesområde." Men

² Jfr kapittel 3.

³ Et poeng i denne sammenhengen er at kvinners reaksjoner ofte banaliseres gjennom utsagn om at kvinnene er pre-menstruelle og dermed overfølsomme og ikke helt tilregnelige.

fikk vi ikke råd om å ta en taxi, og ikke gå, hjem når vi hadde vært ute om kvelden?

Manglende tillit til politi og domstoler i seksuelle overgrepssaker bidrar også til å øke frykten (Smith 1987, Hanmer og Maynard 1987, Ringheim 1995). ”Medias fokusering på vold generelt og de syke straffene i voldtekts- og incestsaker, legger grunnlag for mye redsel”, skriver en kvinne til meg.

Statistisk sett er det liten sjanse for å bli utsatt for overgrep fra ukjente menn. Både drap og voldtekter skjer oftest mellom parter som kjenner hverandre. Av de kvinnene som ble drept i Norge i perioden 1977-82 ble for eksempel 94% drept av en person de kjente (Flemmen 1984). Det kan derfor synes paradoksalt at kvinner som lever sammen med menn er mindre redde enn kvinner som lever alene, men det viser blant annet britiske undersøkelser at de er (Smith 1987). Disse kvinnene opplever altså at de trenger å stille seg under formynderskap fra *en* mann som beskyttelse fra andre menn – fremmede menn. Dette resultatet er imidlertid ikke entydig. I en amerikansk undersøkelse av folks opplevelse av trygghet i sitt eget nabolag er det ikke de gifte kvinnene som føler seg mest trygge. Denne undersøkelsen viste at de som følte seg mest utrygge var gifte kvinner, skilte kvinner og enker. Kvinner som aldri hadde vært gift var mindre redde (Gordon & Riger 1991).

Skulle kvinner imidlertid velge å ta konsekvensen av at det oftest er noen de kjenner, eller noen de kjenner litt, som er farligst for dem, tydeliggjøres nok et paradoks. La oss som eksempel ta en samtale med en mannlig bekjent. På den ene siden forteller han meg at han synes jeg er naiv dersom jeg tror at menn mener en kopp kaffe når de inviterer meg på en kopp kaffe om kvelden. Så dersom jeg da blir med på dette så mener han det er rimelig at den aktuelle mannen oppfatter dette som et tegn på 'samtykke' til det som måtte følge av tilnærmelser etterpå.⁴ Men på den andre siden er det slik at dersom jeg sier til min mannlige bekjente at jeg ikke tør være med *ham* opp for å høre plater etter en jobbfest, så bli han enten rasende og sier at nå må jeg skjerpe meg og slutte å behandle alle menn som potensielle voldtektsforbrytere, eller han blir spydig og lurer på hva som får meg til å tro at han skulle være interessert i meg

⁴ En norsk byrett stadfestet i juni 1998 at det er rimelig at mannen oppfatter situasjonen slik da den frikjente to gutter for voldtekt mot en sytten år gammel jente (Aftenposten 18. og 19. juni 1998, Klassekampen 19. juni 1998). I domspremissene heter det at jenta selv hadde ”vært med på å skape en slik tvil som retten ikke kan se bort fra, ved frivillig om natten å ha blitt med to ukjente menn inn i leiligheten” (Klassekampen 19. juni 1998).

seksuelt. Det kjedelige for meg er at jeg selvfølgelig vet at ikke alle menn er voldtektsforbrytere, men det jeg derimot ikke vet er hvem av dem som potensielt kunne bli det – fordi de påberoper seg å tolke situasjonen annerledes enn meg.

Min mannlige bekjent synes i tillegg til dette at jeg, og andre kvinner med meg, er en smule hysteriske hvis vi går rundt og er redde for fremmede menn i parker, fordi det statistisk sett er liten sjans for å bli utsatt for såkalte overfallsvoldtekter. Men han synes det er enda verre dersom jeg blir utrygg overfor menn jeg *kjenner* også. Så hva er det han egentlig sier her? Jeg er hysterisk og insinuerende hvis jeg er redd, og jeg er naiv hvis jeg ikke er såpass redd at jeg tar mine forhåndsregler – unntatt når det gjelder ham selv. Ganske forvirrende.

Noen menn, blant annet to rettspsykiatere og en lagmann, var i begynnelsen av 1993 ute i den offentlige debatten og ba kvinner om å holde seg hjemme om kveldene.⁵ Kvinner er rett og slett ikke redde nok etter disse herrenes oppfatning, og de ønsket gjennom sine utspill bare å beskytte kvinner. De var bekymret for kvinnenens sikkerhet i det offentlige rom, og de hevdet at det var dumt og naivt av kvinner ikke å ta konsekvensene av de farene som lurte der ute. Dersom herrene hadde forlenget sin tankerekke til å omfatte de hyppigst forekommende farene kvinner utsetter seg for, ville de måttet trekke en sørgelig slutning. For kvinner er enda 'dummere og mer naive' enn som så; for kvinner er barnebarn av, de er døtre av, de gifter seg med, de skiller seg fra og de er venner med menn også – og i følge statistikkene våre er det faktisk mye farligere for dem.

Sissel Benneche Osvold (sitert i Brekken 1993) gjorde seg følgende refleksjon i Dagbladet, etter de nevnte herrenes utspill: *"En rekke kvinner vil være enige med psykiaterne i at det er naivt av kvinner å ikke innse hvor farlig mannen er. Det har bare ikke vært helt stuerent å hevde slikt, som kvinne, altså. Mange har hatt interesse av å utlegge slike beskrivelser som rent mannshat."*

Det kan se ut som om menn gjerne vil forbeholde seg retten til å definere for oss hvilke situasjoner og hvilke personer som er farlige – i det hele tatt *når* vi har grunn til å være redde, og når vi 'overreagerer' eller 'fantaserer'. (Og det er jo heller ikke så vanskelig i

⁵ Foranledningen til debatten var en rekke overfallsvoldtekter i Oslo.

etterpåkløkskapens lys.) Kanskje det er derfor jenter synes det er litt pinlig å innrømme at de er redde og utrygge, og at de er bekymret for å bli oppfattet som 'lettere hysteriske' når de setter ord på disse opplevelsene. En av dem som skrev til meg avslutter brevet sitt slik: *"Når jeg leser gjennom dette brevet, så virker det som om jeg er livredd for alt som heter fremmede menn! Jeg synes personlig at jeg er ganske 'vanlig' og avbalansert, og at jeg ser realistisk på situasjonen!"*

Et frykt-rom fylt av, eller konstituert som sådan av, diskursive selvmotsigelser.

5.1 HYSTERIKER DISKURS – ET DYP-DYKK I FRYKTEN

"Det er noe hver eneste kvinne bærer rundt halsen i en tynn lenke av frykt – en galskapens amulett. For hver eneste av oss er det et eller annet sted et øyeblikk hvor fornærmelsen blir så intens at vi vil ta tak i lenka og rive amuletten av, selv om lenka kommer til å rispe opp huden på halsen" (Morgan sitert i Klassekampen 11.02 1995).

Hvordan skal noen kunne skrive frykten? Ikke skrive om frykten, men skrive selve frykten? Hvordan skal noen kunne være i denne u-verdige tilstanden og kunne tale? Hvordan skal noen kunne være i den og kalle den ved dens rette navn? For; vi *lammes* jo av skrekk, vi *skjelver* av frykt og vi blir *stive* og *stumme* av redsel... I frykten står vi stille, tause – vi gjør oss usynlige. Blir borte for oss selv og andre. Frykten opphever tiden – det finnes ingen for-tid, ingen nå-tid. Frykten er som en tilstand der vi ikke vil dø, ikke vil leve – fylt av en øredøvende tomhet. Frykten spiser seg inn i alle rom, vi bærer den med oss overalt. Ingen steder er lenger trygge. Vi opphever oss selv og vår egen eksistens i frykten. Og vi ber tynt om å få en pause, for å slippe å kjenne tomheten.

Ingen bevegelse, ingen tale, ingen tid og ingen grenser rundt selvet. Hvordan skal noen kunne skrive frykten? Vi kan skrive om frykten i ettertid, fra den andre siden av frykten. Etter frykten når den blander seg med sinne, irritasjon, raseri. Kan vi skrive frykt-sinne? Vi kan skrive om raseriet, men kan vi skrive raseri? Finnes det noen lesere som ønsker å kjenne andres sinne på sine kroppar? Vil vi ha frykt-tekster, raseri-tekster? Kanskje vil vi ikke ha følelses-tekster i det hele tatt? Eller kanskje vil vi ha noen følelser i passe doser – helst gode følelser – men fremfor alt verdige følelser?

Følelser er u-velkomne, spesielt i viten-skapen. De skygger for vår innsikt, vår forståelse, vår kunnskap og vår tanke fortalte de oss.

Frykten for seksuelle krenkelser er også frykten for tilintetgjørelsen, enten det er i gatene, i parkene, i våre egne hjem eller i vitenskapen. Jeg skulle skrive om kvinners frykt for seksuelle krenkelser – om bevegelsesfrihet og rom. Om livs-rom, handlings-rom. Fortellingen fikk preg av å være et puslespill av stemmer, mest andres stemmer. Min egen stemme ble svakere og svakere. Gjemt bak andre stemmer. Stumhet. Tankene ble blokkert; tanke-løs-het. Tomhet. Intethet. Dumhet. Skamfullhet. Jeg ble ute av stand til å gi meg selv livs-rom. Med hvilken rett skrev jeg? Hvem talte jeg på vegne av? Med hvilken autoritet kunne jeg bære min kropp, min stemme? Mistilliten til eget sanseapparat, patologisering av selvet. Med hvilken rett? Hvem tror du at du er?

Jeg gjenkjente det ikke som frykten. Som en fortelling i en fortelling – min frykt for vitenskapen: Med hvilken rett påstår du ...? Med hvilken rett kaller du dette vitenskap? Med hvilken rett kan du hevde at kvinners hverdags-frykt er av interesse for vitenskapen? Er dette representativt? Med hvilken rett skriver du om dette og utelater det vakre mellom kvinner og menn? Hva slags kvinne er du? Hvilke erfaringer har du egentlig? Hva er dine motiver for å skrive om dette?

Hvorfor blir vi det vi utsettes for spurte en venninne? – 'Hysteriske kvinnfolk'. 'Brysomt kvinnfolk'. Hvordan er det mulig ikke å bære ekkoet av de dominerende i seg selv?

Og hvis jeg ikke er et hysterisk kvinnfolk, hva slags kvinne er jeg da som lar meg invadere av andres tanker, følelser, oppfatninger og handlinger? Som ikke kan lage troverdige grenser omkring meg selv? Hvem er jeg som ikke kan beskytte meg mot andres synspunkter, men lar dem svime-slå mine egne? Altså allikevel hysterisk kvinnfolk?

*

*“Plutselig holdt frykten på å ta ansiktet hennes
Det er nå hun prøver å holde det onde fra livet*

ved ikke å vende seg bort”

(Næss 1989:102).

*

For ikke å bli stum, sier jeg med Irigaray: *”Hvis du/jeg nøler med å snakke, er det ikke fordi vi er redde for å ikke snakke godt? Men hva er ’godt’ eller ’dårlig’? Til hva tilpasser vi oss dersom vi snakker ’godt’? Hvilket hierarki, hvilken underordning lurder der, venter på å bryte ned vår motstand?”* (Irigaray 1985:213 min oversettelse)

Lysten ved teksten, skrev Roland Barthes. Men hvordan skrive en tekst i u-lyst? En u-lyst ved teksten? En tekst man egentlig ikke vil for-midle?

Du har ikke hatt tilstrekkelig avstand til det du studerer, sier de som sitter på skulderen min. Det er riktig og det er feil, tenker jeg. Nærheten til frykten ble iscenesatt innenfor akademia. Prosjektet ble fanget av en dobbelt-diskurs som lenge var usynlig for meg. Nærhet, men også en stor grad av avstand. For det å være i frykten skaper i seg selv avstand – ikke innlevelse. Når jeg går inn i og ut av frykten er jeg både så nær og så langt borte som jeg kan være. Ekko til Foucault’s historie om galskapen (1991); tilbaketrekning til de verste av subjektiviteter og et fall inn i de verste av objektiviteter er den ’mentale sykdommens’ paradoks. Frykt som grense-tilstand?

*

”Hele verden er en eneste kriminalsak,” sa han. ”Hvorfor skulle jeg være et unntak?”

”Hva med friheten?” sa jeg.

Han så på meg som en sjelden plante fra et statlig drivhus: ”Det finnes ingen frihet,” sa han. ”Den omtalte friheten er ørsmå impulser i hjernen. Den eneste frihet som finnes er her,” sa han og banket med innsiden av hånden mot hodet” (Lønn 1991:41). Men finnes friheten der undrer jeg.

*

Vitenskapen er opptatt av å avgrense seg mot det den ikke vil kjennes ved. Av å plassere seg og oss i forhold til grenser av ulike varianter. Også innen vitenskapen finnes det mellomrom der grensene diskuteres, der det stadig forhandles. Hvor befinner vi oss til enhver tid i forhold til grensen? Innenfor eller utenfor? På grensen? Er det kanskje på grensen man bør være? Men hvordan tåle å være der? Hvem har egentlig satt den grensen? Hvem holder den ved like? Er dette arbeidet en intervensjon på grensene av flere mellomrom; for krenkelser, for språket, for subjektiviteter, for vitenskapen?

Frykten skaper monotoni. Ensformigheten, rutinene skaper en ytre ramme å holde seg fast i. Skaper en viss trygghet. Også for vitenskapen? Vitenskapens rutiner, teknikker, metoder, kategoriseringer, dyktighetsgraderinger, grensemarkeringer – skyldes de frykt? Frykt for å overskride grenser?

Paradokset er at frykten både skaper feighet og mot. Å søke mot grensene, mot utkantene, er ikke det også en konsekvens av frykten? En søken mot de stedene som gir rømmingsmuligheter, retrettmuligheter? Steder som gir mulighet for tilbaketrekning, for flukt. Ikke helt inne – ikke helt ute. Ikke helt med – ikke helt utenfor. Bare sveve der i utkanten. Gjøre avstikkere; en dag plassere seg trygt innenfor, en annen dag vågalt utenfor, i mørket. Eneste mulige 'fri-het' i frykten, fra frykten? En dag til-koblet, en annen dag av-koblet, avsporet? Nesten ikke tilstede. Trygt plassert på stedet for ikke-relasjoner og unnvikelser.

Livet med frykten har to tilsynelatende forskjellige romlige effekter; den krymper deg, forminsker deg rent kroppslig. Du gjør deg u-synlig, u-hørlig og puster knapt. Du håper ingen skal få øye på deg. På den andre siden en sterk kroppslig fornemmelse av å ekspandere, oppløses. Som om du smøres utover i et tynt, tynt lag. Som om du siver utover som en tynn tåkedis over det hele. Gjennom-siktig, u-bemerket, tilstede overalt; hører alt, ser alt, føler og reagerer på alt. Alle steder – ingen steder.

Frykten må aksepteres, bearbeides, overvinnes for at en skal kjenne liv, ikke fornektes, benektes. Men hvordan snakke om, eller snakke frykten? Frykten er ikke moderne, hevder Barthes (1990:48), den er en middelmådig og uverdige følelse som ingen vil vedkjenne seg. Ingen vitenskap vil ha noe med den å gjøre fordi den, i motsetning til galskapen, er en

fornektelse av overskridelsen. Angst er derimot et ord med verdighet, et vitenskapelig ord. Men frykt er ikke angst. Frykten forutsetter et konkret objekt som man er redd for, mens angsten ikke har noe med objektet å gjøre. Frykten er en galskap som etterlater oss ved full bevissthet. Det subjektet som føler frykt forblir likevel et subjekt. Frykten skaper konformitet i det den spalter subjektet og samtidig lar det være intakt, skriver Barthes.

Frykten er en dårlig følelse, en negativ følelse. Det er noe skammelig forbundet med å bære på slike dårlige følelser. Kanskje fordi vi mener at de 'dårlige' følelsene bare tar bolig i 'dårlige' mennesker? Kan det tenkes at frykten som følelse, som en del av en livserfaring – som en del av ens væren-i-verden, kan gi nyttig kunnskap? For følelser er ikke inne i mennesker, men mellom mennesker (Andersson 1992). Som en følelse er frykten derfor relasjonell.

Hvordan skal vi kunne forholde oss til følelser som en kilde til kunnskap? Vi som har oppkastet tenkningen og fornuften til virkelighetens garantister? *Jeg tenker, altså eksisterer jeg.* Fra jeget utledes så andre menneskers og hele verdens eksistens. Tanken som det mest virkelige. Dersom en person gripes av sine følelser opplever vi at hun/han mister sin forstand og sin evne til å tenke klart. En person som blir følsom ser ikke virkeligheten som den er, men er på vei bort fra virkeligheten.

Vi (-tenskapen) har tradisjonelt trukket en klar grense mellom følelser og tenkning, mange mener sågar at de ekskluderer hverandre. Følelser og tanker har forskjellige kilder som ikke har samme eksistensielle status (Andersson 1992:12). I følge for eksempel Kant, kan ikke følelser være annet enn subjektive, hevder Andersson. For Kant er følelser relasjonsløse og mangler enhver henvisning til noe. Alle tanker er ikke fornuftige, men det er bare tanker som kan være fornuftige. Vi *"har å gjøre med en institusjon som i årtusener har ansett sosiale strukturer for å være objektive og mentale strukturer for å være subjektive og har dermed en tendens til å anvende sanser og tanke kategorier som kunnskapsredskaper i stedet for kunnskapsobjekter"*, minner Bourdieu oss om (1990:1).

Følelseslivet later ikke til å ha noe med innsikter eller virkeligheten å gjøre. For kunnskap krever tenkning. Kanskje er det derfor vår kultur setter tanke- og ytringsfriheten så høyt, spør Andersson (1992). Vi har derimot aldri hørt at det skulle være en rimelig eller passende

rettighet å fritt kunne gi utløp for sine følelser. Tvert imot. Det er stygt å være sjalu. Det er stygt å være misunnelig. Vi skal kontrollere vår frykt og vårt sinne. Angst, forakt, beskjedenheter, depresjoner, smerte, sorg og hat representerer følelser vi oppfordres til å kvitte oss med. Også de følelsene som generelt betraktes som ønskelige, som for eksempel vennskap og kjærlighet, er uønskede i vitenskapen. De truer forskerens objektivitet gjennom faren for å 'go native', og gjennom å utfordre 'motstander-paradigmet' som modell for verifisering av kunnskap. Er Irigaray's utfordring av og intervensjon i vitenskapen et forsøk på å 'go native' i feminiteten/kvinnen for å forsøke å bringe den/henne til eksistens, og å anvende kjærlighet og dialog som metode i stedet for motstander-paradigmet?

"Det er helt sprøtt å tenke på at før jeg begynte å gå til psykiater, kunne jeg prate om voldtektsepisoden 'når som helst og hvor som helst' – uten å føle noe i det hele tatt," skriver en kvinne til meg. Syv år etter voldtekten ble imidlertid hun og en venninne igjen forfulgt av en mann. *"Vi begynte å løpe, og han løp etter. Vi kom oss med et nødsrik inn i leiligheten min, før han nådde oss. Der fikk jeg den reaksjonen som jeg skulle hatt for 7 år siden. Det var helt fryktelig. Jeg var helt hysterisk og hylte. Venninnen min måtte slå til meg for å få meg til å komme til sans og samling igjen."* Syv år etter voldtekten begynte hun å gå til psykiater. *"Jeg fikk beskjed om at jeg hele tiden hadde vært for sterk, hadde hele tiden vært sterkere enn jeg i virkeligheten var. Nå fikk jeg plutselig beskjed om å være svak. Det var en tøff prosess."* Hun som tidligere snakket om voldtekten, 'når som helst og hvor som helst', kan i dag *"ikke snakke om det som skjedde uten at det er på mine premisser. Hvis noen begynner å spørre meg ut om det som hendte, kan det hende jeg sier at jeg vil ikke prate om det. I dag har jeg i alle fall følelsene på rette stedet. Det er vanskelig å prate om det og det koster meg ganske mye."* Det er fortsatt fryktelig vondt for henne å rippe opp i alt det som hendte den gangen. For *"det sitter fortsatt dype sår inni meg som aldri kommer til å gro. Tiden leger visstnok alle sår, men enkelte sår gror saktere enn andre."*

*

I hvilken grad er det mulig å skrive en tekst om kvinners frykt for seksuelle krenkelser uten å havne i rettssalen? Befant ikke jeg meg i en rettssak nesten hver gang jeg snakket med en mann om temaet for mitt arbeid? En rettssak ved å ut-si noe om dette skriftlig eller muntlig.

En ny dobbelt-diskurs. Ved å snakke og å skrive om dette opplevde de at jeg leverte inn en kollektiv an-meldelse på alle menn, på dem personlig – og de iverksatte sitt forsvar: Hvor mange kvinner gjelder så dette? Er problemet stort nok? Hva er ditt motiv for å skrive om dette? Med hvilken rett kaller du dette seksuelle krenkelser og vold? Er alt blitt vold nå? Hvor går grensene mellom flørt og krenkelser? Hva er det som er lov å gjøre nå for tiden? Kan man klandre en mann når han ikke mente det slik – når han var uten subjektiv skyld?

Kvinner som har stått frem som ofre for seksuelle vold opplever ikke sjelden at disse hendelsene, av andre, blir gjort om til hele deres identitet. Alt det de heretter sier blir tolket i lys av at de har så 'spesielle' erfaringer. Deres synspunkter blir følgelig ikke tatt like alvorlig som andres. Tryggest da å gjøre seg selv, sine erfaringer u-synlige for fag-politiets blikk. Tryggest da, når skriveren er u-synlig, slik at objektivitetens, renhetens, klarhetens, sannhetens og vitenskapelighetens logikk fremstår som u-besudlet av – i hvertfall 'spesielle' – menneskekropper. Tryggest da å bevare skinnet av at det er mulig å skape en generell, allmenngyldig stemme. At det finnes et sted utenfor 'den spesielle' erfaringen – et privilegert sted å tale fra. Et for allmennheten 'representativt' sted.

o

*

Psykiatriens språk er fornuftens monolog over galskapen, hevder Foucault (1991:18). Denne monologen kunne bare opprettholdes på grunnlag av den stillheten som oppstod etter at dialogen mellom galskapen og fornuften var brutt. *"Alle de stotrende, ufullstendige ordene uten fast syntaks, som uttrykte enheten mellom galskap og fornuft, ble støtt ut i glemselen."* Så i stedet for å skrive det psykiatriske språkets historie, har han i 'Galskapens historie' villet skrive denne stillhetens arkeologi.

Dialogen er brutt, og monologen overdøver stillheten. Fornuftens herre-dømme over u-fornuften. Fornuften som frarøver u-fornuften dens sannhet som galskap. Kan vi snakke om dette, denne stillhetens arkeologi, uten å gå ut fra noen seier eller rett til seier, spør Foucault. Vi bør kanskje gjøre det fordi erfaringen av galskapen i vår tid tier *"i stillheten fra en kunnskap som glemmer den, etter at den engang kjente den for godt"* (Foucault 1991:19). Jeg ville prøve å stotre og stamme fram frykten for ikke å glemme den. Jeg ville prøve å stotre og

stamme frem frykten, fra fryktens sted – uten å frata den dens sannhet som frykt. Jeg ville gjenopprette dialogen mellom den seksuelle volden som ekstrem, som individuell erfaring, og vår kulturs 'normale' seksuelle praksiser.

Brittan (1989:201 min oversettelse) uttaler, i egenskap av å være mann, at *"til tross for at 'de', 'jeg' og 'du' kanskje har vært enige om at det er en forbindelse mellom seksualitet og makt, så har ikke dette egentlig endret våre hverdagspraksiser. For å være sikker har vi lest Freud om seksualitet, Lacan om begjær og Foucault om diskurs, og vi tror at dette gir oss en eller annen privilegert innsikt i hvordan våre kropper er konstituert gjennom politiske og sosiale praksiser, men vi har ikke egentlig 'come to terms with' den måten våre kropper artikulerer makt og hierarki på. Vi har fortsatt ikke tatt den radikale feministiske diskusjonen om voldtekt alvorlig fordi vi tror at voldtekt alltid er et individuelt problem. [...] I virkeligheten, er det å sette likhetstegn mellom radikal feminisme og essensialisme et favoritt 'ploy'. [...] Det avleder fra det virkelige temaet, nemlig at det er menn som voldtar, og ikke kvinner."* Tragedien er at menn ikke har forstått forbindelsen mellom det personlige og det politiske, mellom seksualitet og makt, hevder han, og fortsetter: *"What we need to do is to stop listening to our own propaganda. We really have to listen to what women say, and not what we think they should say"* (Brittan 1989:204).

Et dominansforhold nedfelt i kroppen. Også i kvinne-kroppen. En kroppskunnskap som medfører *"at de dominerte selv bidrar til at de blir dominerte ved at de uten å ta en bevisst avgjørelse og uten at viljen er med i bildet, stilltiende godtar grensene de blir påtvunget eller til og med ved sin oppførsel skaper eller gjenskaper grenser som er blitt avskaffet ved loven"* (Bourdieu 1990:12-13). Vi kan ikke oppheve dette ganske enkelt ved viljekraft, verken menn eller kvinner. Dette dominansforholdet er et resultat av et konstant oppdragelsesarbeid, og gir seg uttrykk i konstante væremåter. *"Den sosiale verden behandler kroppen som en huskelapp. Den skriver de grunnleggende kategoriene i en verdensoppfatning (eller om man foretrekker, et verdisystem eller preferansesystem) inn i kroppen i form av sosiale inndelingsprinsipper som dagligspråket har kondensert i motsetningspar"* (Bourdieu 1990:11).

5.2 FRYKT OG ANDRE FØLELSER

Hvordan skal vi så forstå disse følelsene? Hvorfor opplever kvinner de mellomromserfaringene som ble skissert i de foregående kapitlene som ubehagelige, som fryktskapende og som krenkelser? Livsvilkårene vi har møtt gjennom våre liv er, i følge Freund (1990), av stor betydning for å forstå slike følelser. Her spiller 'eksterne' strukturelle faktorer en rolle. Vår posisjon i forskjellige hierarkiske systemer og ulike former for sosial kontroll kan for eksempel påvirke betingelsene for våre erfaringer. De kan, slik Freund ser det, påvirke både hvordan vi svarer på og forstår disse betingelsene, og vår opplevelse av oss selv som kroppsliggjorte individer. Disse betingelsene kan også påvirke hvordan vi fungerer fysisk (se også Connell 1995 og Shilling 1994).

Slik Freund (1990) ser det er det fire måter vi kan føle ubehag på; når vi blir avvist eller møter motstand i våre sammenstøt med andre; når vi blir kuert; når vi blir skadet; og når vi mister en del av oss selv, eller oppgir oss selv helt eller delvis. I slike tilfeller føler vi oss maktesløse. Manglende muligheter til å beskytte egne grenser og til å stå i mot andres motstand eller invadering, fører til depresjon og engstelse. En persons sosiale posisjon vil bestemme hvilke ressurser hun eller han har til å beskytte seg selv, og hvordan de kommer til å definere seg selv. Freund hevder at sosiale roller som karakteriserer mindre mektige posisjoner i hierarkiske systemer (for eksempel de som er basert på klasse, kjønn, alder, seksuell orientering og etnisitet) påvirker sannsynligheten for å bli invadert, og for å føle seg instrumentelt maktesløs (for eksempel å være ute av stand til å oppnå sine mål), for å føle seg utrygg, for å føle seg ute av stand til å si hva man mener eller for selv å føle seg skyldig i de ulykkelige følelsene man opplever (Freund 1990:465-66). Hvor intenst en person 'beveges', 'brytes ned' eller blir 'invalidated' (hemmet/'utradert') av slike opplevelser avhenger av på hvilket tidspunkt i sitt liv hun eller han møter dem.⁶ Folk er mer sårbare overfor ubehagelige følelsesmessige tilstander i de perioder av livet som preges av åpenhet eller overgang, som for eksempel tidlig barndom eller i tenårene.

Vår posisjon i forskjellige hierarkiske systemer eller vår sosiale status ble av Freund fremhevet som vesentlige betingelser for våre erfaringer. I kraft av vår sosiale status er noen av oss

⁶ Tidspunktet vil også være avgjørende for i hvilken grad slike erfaringer somatiseres, skriver Freund (1990:466).

utstyrt med 'status-skjold', hevder Arlie Hochschild (1983 også referert i Freund 1990). Status-skjold fungerer til å beskytte oss mot andres aggresjon og angrep på vår selvfølelse. Noen mangler imidlertid denne typen status-skjold til å beskytte seg selv. Denne mangelen medfører i følge Hochschild at følelsene til personer med lavere status ikke tillegges samme vekt, de blir ikke tatt like alvorlig som følelsene til personer med høyere status. Konsekvensen av dette er at personer med lavere status blir mer sårbare overfor å bli sosialt omdefinert som den typen mennesker de som har mer makt forventer at de skal være. De er mer åpne for å bli konstruert som for eksempel en type følelsesmessige vesener som 'får det de fortjener'. Status-skjold fungerer dermed slik at en overordnet kan overføre skylden for ubehagelige følelsesmessige opplevelser, bort fra seg selv og over på personer med mindre makt (se også Brennan 1992 og Olivier 1995).

Når personer klandrer seg selv og deres følelser blir ugyldiggjort, er de svært utsatte for depresjon og engstelse, påpeker Freund (1990:467). Han påpeker videre at på grunn av at de med høyere sosial status har en større evne til å definere situasjoner, inkludert følelsesmessige, så vil depresjon og engstelse ofte erstatte sinne i erfaringen til de med lavere sosial status.⁷

⁷ Kapitlene 8 og 10 kan leses som eksempler på denne dynamikken.

KAPITTEL 6: FORHANDLINGER OM ROM

Kvinner konstitueres i vår kultur som seksuelt sårbare. Hvordan påvirker denne seksuelt sårbare posisjonen kvinners opplevelser av, og forhandlinger om rom? Kvinner har, som vi har sett eksempler på, ulike erfaringer med verbale, visuelle og fysiske krenkelser av deres personlige rom. Hvordan håndterer kvinner frykt og fare i sin hverdagsvirkelighet?

Kvinner har forskjellige måter å forholde seg til trygghet og fare på. Noen uttrykker at de føler seg trygge, men kan samtidig beskrive ned til minste detalj hvordan de går nedover gaten og overvåker atferden til alle rundt seg. Andre gir uttrykk for at de føler seg veldig utrygge, men de reiser og farer allikevel mye omkring fordi de, som de sier, har tatt de 'vanlige' forholdsreglene (Stanko 1990). Det å ta visse forholdsregler mot vold betraktes som 'sunn fornuft'. Tre 14-15 år gamle norske jenter uttaler for eksempel at: *“Du må ha redselen for overgrep og vold i deg, så du kan være litt på vakt. Du må det, ellers kan det fort skje deg noe”* (Likt & Ulikt 1991).

Dersom vi tar forholdsregler for å sikre vår egen trygghet, tar vi automatisk volden i betraktning som en mulig hendelse i våre liv. Denne trusselen forhandler vi alle daglig på forskjellige måter. Hvordan vi gjør det avhenger av hvor og hvordan vi bor, og hvem vi er. På bakgrunn av dette har vi samlet erfaringer av trygghet og fare, og vi betrakter situasjoner som trygge eller farlige på bakgrunn av våre erfaringer.

Kvinner rapporterer et større antall og en større variasjon i sine sikkerhets-ritualer enn menn (Stanko 1990). De sover for eksempel ikke med vinduet åpent dersom de bor i første etasje, og kan de unngå det så har de ikke soverom der. Noen kvinner synes det er ubehagelig å dusje dersom de ikke kan se hele baderommet. Det rennende vannet hindrer dem i å høre andre lyder fra leiligheten. En kvinne som hadde vært utsatt for en overfallsvoldtekt forteller at hun ble redd for å dusje alene, men at hun fant en 'løsning' på problemet: *“Det kan jo bli litt tungvint i lengden. Jeg pleier å invitere naboen til å sitte hos meg mens jeg dusjer, fniser hun”* (Kvalheim 1992:106). Andre liker ikke å bruke hårføner eller walkman når de er alene i huset av samme grunn. Noen sjekker under senga hver kveld før de legger seg, mens andre dobbeltsjekker at vinduer og dører er låste. Da Stanko i en undersøkelse spurte kvinnelige studenter om de kunne beskrive de små tingene de gjør for å føle seg tryggere, kom de med

ulike eksempler i over en time. Mange av de trygghetsskapende strategiene de fortalte om viste at trygghet ofte knyttes til steder, til spesifikke geografiske rom.

En viktig forskjell mellom kvinnene og mennene i Stanko's (1990) materiale var at mennene fant måter å øke sin trygghet på først etter at de hadde vært utsatt for noe de opplevde som truende, for eksempel et fysisk angrep på gaten. Det var følgelig en spesifikk hendelse som medførte at de begynte å reflektere over sin egen trygghet. For kvinnene var imidlertid det å holde volden på avstand, å skape trygghet, en aktiv prosess. Det var en del av hverdagsrutinen. Som den britiske geografen Rachel Pain påpeker: *"While it is not true that women share the same experience of fear of crime, broad trends exists which suggest that women's fear is significantly different from men's fear. The spatial patterns of women's perceptions of risks, of the actual risks they are exposed to and of their behavioural responses have implications for their equal participation in society"* (Pain 1991:415).

Kvinner opplever en 'situasjonell ulempe' når de oppholder seg i offentlige rom (Gardner 1994). Eksempler på ulemper som er karakteristiske for kvinners situasjon i det offentlige rom, men ikke nødvendigvis ellers, er de tilrop, utfordringer, råd og evalueringer de utsettes for. Noen kvinner forteller for eksempel at de unngår offentlige steder når de har perioder med lav selvtillit eller når de ikke ser så bra ut som de skulle ønske (Gardner 1994). Kanskje har de ikke klær de ser godt ut i eller de opplever at de veier litt for mye. Deres egne selvbilder fører til at de trekker seg tilbake, fordi de er engstelige for å bli utsatt for negative tilbakemeldinger fra menn. Fysisk vold og trusler om vold er andre eksempler på situasjonelle ulemper. Som et svar på dette utvikler kvinner forskjellige strategier både for å redusere sine opphold i det offentlige rom og for å sikre sin egen trygghet og ro mens de er der.

Vår offentlige oppførsel rettleides av forventninger og forpliktelser, men de er ikke de samme for kvinner og menn. Normen om høflig uoppmerksomhet (civil inattention) blant fremmede på offentlige steder ser ut til å regulere forholdet mellom menn, og mellom kvinner. I forholdet mellom kvinner og menn ser normen imidlertid ikke ut til å ha gyldighet. På gaten er kvinner 'åpne personer', hevder Carol Brooks Gardner (1980). Brudd på normen om høflig uoppmerksomhet er derfor akseptabel (eller i det minste vanlig) mannlig atferd overfor kvinner. Fordi kvinner er 'åpne personer' utsettes de for verbale og ikke-verbale 'markers of

passage' fra menn som menn sjelden mottar fra kvinner eller fra andre menn (Kissling & Kramarae 1991). Markørene inkluderer plystring, lystne blikk, blinking, grafsing, klyping, pipekonserter og slengbemerkinger. Bemerkingene kommenterer ofte kvinnens fysiske fremtoning eller hennes nærvær i offentligheten, og de er ofte av seksuell natur. Disse slengbemerkingene spiller, etter Kissling og Kramarae's (1991) oppfatning, en viktig rolle i den sosiale konstruksjonen av kjønnsforskjell og kjønnshierarki. Komplimenter og slengbemerkinger fungerer til å minne kvinner om at de er underlagt menns observasjon, kritikk og kontroll, hevder de. Det seksuelle innholdet i mange av disse bemerkningene minner kvinner om deres sårbarhet overfor voldelige angrep i offentlige rom og overfor seksuell vold generelt. For de vet ikke hvem som virkelig er farlige, i hvilke situasjoner og på hvilke steder.

Gjentatte krenkelser fra ulike menn, enten det er på gaten, på arbeidsplassen eller i private sammenhenger, medfører at det er vanskelig for kvinner ikke å være bevisste på sin egen fremtoning. Den mannlige kjennerens blikk vurderer kvinnen som kropp, som kvinne. Et truende mannlige blikk innskriver derigjennom sin makt rent materielt på kvinnekropper gjennom konstitueringen av kvinnelige subjekter som har en intens selvbevissthet om at de blir sett og at de opptar rom (Rose 1993). Det å være utsatt for konstant evaluering er en av de mest objektiverende prosessene kroppen kan utsettes for. Kvinner ser derfor ofte selv sine kropper som objekter plassert i rommet blant andre objekter, hevder Rose (1993), og fordi deres kropper er objekter for dem selv, ser de seg selv posisjonert i et rom som ikke er deres eget. Dette rommet kan oppleves som et fremmed territorium med tusen gjennomtrengende øyne. På denne måten kan kvinner komme til å se rom som noe vanskelig, som noe som må forhandles - en hasardiøs arena.

Gillian Rose beskriver sin personlige erfaring av rom slik: *"I have a strong sense of space as oppressive, for example, from being scared walking at night in the city in which I live. I have to tell my own fears of attack in terms of space: when I've felt threatened, space suffocatingly surrounds me with an opacity that robs me of my right to be there; I cannot look around, the details surrounding me swamp me, the innocent transparency of the empty street becomes an aggressive plastic lens pushing on me. Space almost becomes like an enemy itself. This fear is partly about being defined as a woman"* (Rose 1993:143).

Når kvinners frykt for kriminalitet er større enn menns kan dette bare forklares med kvinners frykt for voldtekt og andre former for seksuell vold, hevder Pain (1991). Frykten for seksuell vold skiller seg fra en generell frykt for kriminalitet ved at den er mer omfattende og geografisk spredt enn noen annen type kriminalitet. På linje med Gordon og Riger (1991) hevder hun at: *“The common belief that sexual offences can occur in a wide range of situations and places, many of them everyday and unavoidable, mean that insecurity and fear are heightened amongst women, and less restricted by factors such as location, activity and time of day”* (Pain 1991:416). Etersom det kvinner frykter mest er seksuell vold så er det sannsynlig at de vil gjøre tilpasninger i sin livsstil og atferd for å minske risikoen. Tilpasninger for å redusere den situasjonelle ulempen og risikoen kan være; selvvalgt fravær fra offentlige steder, å ha en ledsager (enten en ting, et dyr eller et menneske) som garantist for trygghet i offentlige rom og forsøk på å unngå ulemper når man er på offentlige steder gjennom utstrakt planlegging (for å unngå spesielle områder). Resultatet av denne typen tilpasninger er at kvinners personlige frihet påvirkes og at deres livskvalitet forringes.

Kvinnens frykt knytter seg i større grad til offentlige rom enn til de private, til tross for at kvinner oftere utsettes for seksuell vold i private rom. Kanskje ikke til å undres over da huset, hjemmet, det private rom, i vår kultur har vært et mytisk symbol på trygghet (Gardner 1994). To andre forklaringer kan imidlertid også antydes for at kvinners frykt i større grad knyttes til offentlige rom. For det første antyder alle kildene som gir kvinner informasjon om seksuell vold, at det er i den offentlige sfære den forekommer. Media overfokuserer for eksempel, i forhold til faktiske antall og faktisk risiko, seksuell vold mot fremmede. Også informasjon utvekslet kvinner imellom vil ofte være fokusert mot disse tilfellene. Media fokuserer videre ofte på de grove og ‘sensasjonelle’ sakene (Skjørten 1995). En dansk undersøkelse av folks frykt for forbrytelser og overgrep finner at de som i første rekke har indirekte erfaringer av dette, via for eksempel media, er mer redde enn de som har mer direkte erfaringer med vold og overgrep (Baldvig 1990). Allerede fra de er små lærer kvinner at de er sårbare overfor seksuell vold, gjennom mange ulike agenter; foreldre, skole, venner, bøker, film og media. Den andre forklaringen på at frykten knyttes til den offentlige sfære, er at seksuelle krenkelser, som jeg har vist, er utbredte i det offentlige rommet. Kvinners personlige rom invaderes langt oftere enn menns når de befinner seg i offentlige rom. Dette tjener til å minne kvinner om seksuell fare, om sårbarhet. Seksuelle krenkelser skaper altså frykt for alvorligere seksuelle overgrep

fordi de skaper en tilstand av kontinuerlig utrygghet, ubehag og uro.

Rom reflekterer, forsterker og bidrar til å gjenskape kjønnsforskjeller i nye former. Gill Valentine (1989, 1992) fant i sin studie av kvinners frykt i Storbritannia, at kvinnene anså seg selv som mest utsatte i store åpne rom som ofte var forlatte som parker, skoger, villmark, langs elver og på landet. En kvinne som skriver til meg gir uttrykk for at denne typen opplevelser er vanskelige å formidle til andre, hun blir språkløs. Hun forteller om en episode da hun skulle vise fram 'Marka' og mulighetene for friluftsliv til en engelsk kollega av sin mann: “[...] forsøkte jeg å forklare henne begrensningen på bruk av Marka nettopp pga av kvinners frykt og (noen) menns misbruk av ‘naturens hellighet’; våre kulturelle forestillinger om en slags innebygd beskyttelse i naturen mot ondskap. Ikke ville dyrs kamp mot mennesket som før, men nå er det menneskets kamp mot mennesket på en arena der de skulle stå sammen mot en bokstavelig, konkret dyrisk farlighet, villskap” [...] “...jeg følte at jeg ikke fikk fram det teoretiske budskapet til henne. Det empiriske ble bare en hverdagslig, usystematisk banalitet fra kjerringa si side i en ellers viktig faglig diskusjon.”

De britiske kvinnene i Valentines studie opplevde at andre steder der de følte seg spesielt utsatte var i lukkede rom med begrensede utganger som på undergrunnsstasjoner, i smug, i parkeringshus og i folketomme togvogner. Kvinnene ga også uttrykk for at de hadde utviklet en ‘radar’ når de gikk ute om kveldene og natten. Både blikk og hørsel var svært skjerpet og de la merke til de minste ting som de overhodet ikke tenkte på når de gikk sammen med andre.

I den levde verden finnes det “*a simultaneous multiplicity of spaces: [...] Most evidently this is so because the social relations of space are experienced differently, and variously interpreted, by those holding different positions as part of it*” (Massey 1994:3).

6.1 KONKRETE STRATEGIER OG GODE RÅD

Kvinner benytter mange forskjellige strategier for å unngå ubehagelige eller potensielt farlige situasjoner. En gruppe forskere som forsket på å forhindre voldtekt samlet 1 140 forskjellige strategier kvinner benytter individuelt, eller har forsøkt å få gjennomslag for på samfunnsnivå. Forskerne hevder at de kunne ha fått enda flere strategier dersom det hadde vært hovedformålet med prosjektet (referert i Toronto Transit Commission 1989).

Strategiene kan være mange når det gjelder offentlige rom; å ha hund, gå med pepperbøsse i lomma, alltid å være på vakt, å gå med nedslått blikk, unngå direkte blikk kontakt, å se sur ut, å gå i uformelige klær, å gå med stive bevegelser eller knipe sammen rumpa som en kvinne uttrykte det, å forholde seg taus, å gå med målbevisste skritt og aldri se usikker ut, å gå i en bue utenfor dersom du ser en gruppe menn, å forsøke å unngå visse situasjoner, å stille seg under formynderskap fra en mann som så kan beskytte en mot alle andre menn. En kvinne skriver for eksempel til meg at hun setter på seg *“ei paddesur maske og unngår direkte blikkontakt med menn.”* Kjæresten hennes klager over at hun ser så sur ut når de er ute på byen. *“Men hver gang jeg er glad og blid og ser meg rundt, kommer en eller annen dust krypende”*, skriver hun. En annen kvinne forteller at hun bruker å gå på en bar etter jobben, og av og til om kveldene (Liljeström1981:149). Dersom hun hadde gått dit alene ville hun vært tvunget til å ta med seg en bok for å få være i fred. For man må ha noe å holde på med, eller se så sur og avvisende ut at man blir trist av det selv, sier hun.

En annen strategi kvinner benytter er å lære seg selvforsvar. Fordi mange kvinner ikke har noe særlig erfaring i nærkamp, eller i å forsvare seg fysisk, oppleves det som viktig å lære noen prinsipper og teknikker. Slik kunnskap medfører at de vet noe om det å forsvare seg, og derfor føler de seg tryggere. På den måten begrenser de antakelig sin egen bevegelsesfrihet i mindre grad enn kvinner som ikke har denne typen kunnskap. De har tenkt over muligheten for at de kan bli angrepet og øvd på hva de i slike tilfeller kan gjøre. Om de ikke klarer å forhindre overgrep kan kunnskapen gi en følelse av at de i det minste kan gjøre noe. Kanskje kan de i det minste gjøre det vanskeligere for angriperen.¹

*

ALLSANG:

*Når en liten mus skal ut å gå
må hun se seg for og passe på.
Det er mange her som ønsker at
få en bitte liten musestek til middagsmat.*

¹ Kunnskaper om selvforsvar har sannsynligvis mindre betydning når overgriperen er en mann de kjenner, fordi overgrepet da har et annet forløp og foregår i en annen sammenheng.

Kanskje blir det deg?

Kanskje blir det meg?

Kanskje blir det....

*

Kvinner gis ikke bare råd til å håndtere den hjemlige hverdagsvirkeligheten. Også når de skal reise på turer ut i den store verden får de mange 'gode råd' med seg på ferden. Norsk luftambulanselitteratur har for eksempel utgitt et lite hefte for folk som skal ut og reise, med et eget kapittel "Bare for kvinner".² Underkapitlene har overskrifter som kultur, klesdrakt, sikkerhet og medisinske råd. I tillegg til en del konkrete råd vedrørende sikkerhet så er dette kapitlet også en utmerket illustrasjon på fantasiene om den gjennomseksualiserte og 'syndige' kvinnekroppen. Kvinnekroppen som Rorschach-test, som forskjellige kulturer putter sine kulturspesifikke forestillinger inn i. Ved en gjennomgang av kapitlet ser vi at følgende deler av kvinnekroppen bør skjules eller dekkes til i forskjellige kulturer; øyne (for å sikre at hun ikke 'spiller' med øynene), nese og munn (smil skal ikke sees og heller ikke ansiktsmimikken for hun skal ikke kunne tiltrekke seg oppmerksomhet), kroppen skjules i helt vide klær (for at hun ikke skal virke utfordrende), nakne ben, skuldre, overarmer og hår er uanstendig og bør tildekkes i enkelte kulturer. Men riktig klesdrakt er ikke nok, man må heller ikke bevege kroppen på en utfordrende måte, for eksempel ved svingende hoftebevegelser. Afshar har følgende kommentar til den iranske kulturens forestillingsverden: "*Behind the rhetoric of honor and seduction there lies a deep conviction, not of the vulnerability of women, as publicly stated, but of the fragility of men. It is because men are thought to be eminently susceptible to 'female lures' that the regime insists on making women invisible. This conviction of men's weakness makes it imperative for women to wear the hejab in order to 'eradicate' both 'adultery' and 'sodomy'*" (Afshar 1987:74). Kanskje er ikke disse forestillingene så langt unna vår hjemlige hverdagsvirkelighet som vi liker å tro? Jeg tenker her for eksempel på forestillingen om at de kvinnene som voldtas er de som er spesielt attraktive som seksualobjekter. De forventes for eksempel å forhindre overgrep gjennom å kle seg 'mindre utfordrende'.

² Jeg refererer her til et hefte de sender til de som har forsikring i selskapet.

I private rom, som for eksempel ditt eget hjem, er det andre strategier som benyttes; ikke å ha fornavn på ringeklokka eller i telefonkatalogen, la en mann lese inn velkomstmeldingen på telefonsvareren, undersøke hele leiligheten når du kommer hjem og ha dørene låst og vinduene lukket osv.

En del av disse strategiene er et resultat av mediaformidlede 'gode råd'. Tidligere politimester i Tromsø uttalte for eksempel, under overskriften "*Marums gode råd*", at kvinner som bor alene ikke bør la sine navn stå på dørskilt eller postkasser (Nordlys 4.10.91). Initialer og etternavn er nok (se også Giddens 1989 som et eksempel på en liste med 'forholdsregler' utarbeidet for kvinner). Televerket oppfordrer aleneboende kvinner som er plaget med slibrige, anonyme telefonoppringninger om ikke å ha fornavn i telefonkatalogen. Som svar på et leserinnlegg i Dagbladet som klaget over at kvinner var usynlige i telefonkatalogen, blant annet på grunn av navneendring ved ekteskap, skriver W.W. Johannesen: "*HUN er ingen bifigur. Det er ingen rangordning eller økonomiske hensyn som gjør at HUN ikke har sitt navn i telefonkatalogen. Etter flere år med fornavn, pikenavn og familienavn i katalogen, har HUN gitt opp. HAN blir for slitsom. HAN trakasserer, HAN puster og stønner. HAN kommer med slibrige forslag og beskyldninger. Ikke bare en gang, men ofte. HUN har trukket sitt navn tilbake. HUN har gitt sin familie og nære venner sitt telefonnr. HAN har nå bare resten av kvinnenavnene i katalogen å tilfredsstille seg med*" (Dagbladet 21.02.95).

Når det gjelder å imøtegå krenkelser er det viktigste for kvinnene, som vi har sett eksempler på i kapittel 3, å gjøre det på en slik måte at de ikke settes i en mer utsatt posisjon enn de var i første omgang. Dette er i følge Arcel (1992) grunnen til at kvinners individuelle motstandsstrategier ofte er indirekte. De er imidlertid ikke passive, for kvinner bruker mye tid, energi og tankevirksomhet på å holde krenkelsene på avstand.

Alle motstandsstrategier er imidlertid ikke indirekte. Innen litteratur og film kan vi i dag finne mange skildringer av kvinner som tar igjen, av hevneende kvinner. Forfatteren Zahavi skrev boken "*Blodig helg*" (1991) på bakgrunn av sine egne opplevelser, og den fikk stor oppmerksomhet og medieomtale da den kom ut på norsk. Boken handler om Bella som over lang tid ble forfulgt av en mann. En eller annen kikker på henne gjennom de fortrukne gardinene og ringer til henne om nettene. Han følger etter henne på gaten og forteller henne

hva han skal gjøre med henne. Boken beskriver hva denne konstante forfølgelsen, og den påfølgende frykten gjør med Bella. Hva den gjør med hennes livsrom og hennes rettigheter: *“Bella vet det. Bella har alltid visst det. Bella vet at hun egentlig aldri har hatt noen rettigheter. Rettigheter er dikt og forbannet løgn. Rettigheter eksisterer ikke. Du kan ikke ta på dem. Du kan ikke smake på dem. Du kan ikke se dem. Du kan ikke lukte dem. De er ikke der. De eksisterer ikke. Du eier bare det du kan forsvare, og kan du ikke forsvare det, så eier du det ikke. Bella kan ikke forsvare seg, derfor tilhører hun ikke seg selv. Bella tilhører ingen og alle. Hun er allemannseie. Hun er det opprinnelige fellesgodet. Til enhver etter behov”* (Zahavi 1991:22). I romanen lar forfatteren sin romanperson Bella ta en fryktelig, blodig hevn for å gjenopprette kontrollen over eget liv. For ikke å avfinne seg med den hjelpeløse posisjonen hun blir plassert i.

KAPITTEL 7: RETTSDISKURSER

Jeg har fram til nå tematisert de mer hverdagslige situasjonene kvinner opplever krenkende – de mellomromserfaringene som ligger nærmest det vi oppfatter som ønskelige relasjoner mellom kjønnene. Jeg har hevdet at denne typen dagligdagse hendelser bidrar til å skape frykt blant kvinner. Den andre enden av mellomrommet, det de fleste av oss anser som forkastelig, konstitueres blant annet gjennom rettsapparatet. Etter som avhandlingens tema omhandler seksuell vold, er voldtekt et av de strafferettslig sett mest alvorlige lovbruddene. Voldtekt befinner seg derfor egentlig ikke innenfor det jeg har definert som mellomrom. Men de offentlige debattene omkring forholdet mellom anmeldelser og domfellelser i voldtektssaker signaliserer at denne grensen i våre dager er gjenstand for mye debatt.¹ Spesielt debatteres rettsapparatets konstruksjon av voldtekt, både diskursivt og gjennom rettspraksis.

Særlig to rettsdiskurser er viktige i forbindelse med seksuelle krenkelser; straffelovens og arbeidsmiljølovens. Disse rettsdiskursene er viktige for avhandlingen fordi de i stor grad bidrar til å etablere det mellomrommet jeg her er opptatt av, gjennom at de trekker opp grensene mot det straffbare. Rettsdiskursene kan på den måten klargjøre for oss hvordan vi opp gjennom historien har avgrenset det forkastelige, og hvilke betraktninger som har ligget til grunn for endringer av disse grensene.

7.1 FORBRYTELSER MOT SEDELIGHETEN - STRAFFELOVENS DISKURS

Straffeloven er en av de diskursene som er viktige for å forstå kvinners frykt for seksuell vold. Termene seksuelle krenkelser, seksuell trakassering, seksuell vold og voldtekt vil alltid gi assosiasjoner til lovbrudd, og dermed få oss til å tenke i strafferettslige termer. Utallige diskusjoner i forbindelse med mitt arbeid med dette prosjektet har gjort dette svært synlig for meg. Svært mange av spørsmålene som stilles, spesielt av menn, knytter seg til om mitt mål er å endre lovverket, gjøre flere ting straffbare. Straffeloven, og andre lover, kan også fungere som signaler til kvinner om hva de 'har rett til' å oppleve seg krenket av og hvilket rettsvern de har. Media er en viktig formidler av domfellelser og frikjennelser, og av hva som betraktes som formildende omstendigheter. Jeg anser straffeloven for å være et viktig dokument som kan si oss noe om hvordan vårt samfunn har regulert, og regulerer, fenomener i sin samtid.

¹ Jeg skal i senere kapitler også vise hvordan bruken av begrepet voldtekt er omgitt av mye usikkerhet og ubehag blant kvinner.

For å tydeliggjøre; min interesse for straffeloven omhandler ikke et ønske om å kriminalisere atferd som i dag ikke er kriminalisert. Å foreslå endringer i straffeloven, eller annet lovverk, er ikke mitt anliggende. I den grad eksempler om slike mulige endringer benyttes, gjøres det utelukkende for å tydeliggjøre noen problemer som oppstår dersom vi skifter ståsted. For å si det med Aubert så tar jeg sikte på *"å kaste lys over den generelle sammenhengen mellom retten og samfunnsforholdene. Siktepunktet er vel så mye å øke vår forståelse av hvordan samfunnet fungerer, som å øke muligheten for å bruke rettslige metoder til å løse bestemte oppgaver"* (Aubert 1982/93:30).

Straffelovens behandling av seksuell vold kan gi oss inntak til å forstå de betrakningsmåtene som preger kulturen ellers. De definisjonene vi anvender og hva som til enhver tid anses som forbrytelser, og forseelser, mot sedeligheten forandrer seg over tid. Og de vurderingene som ligger bak endringene vil komme til syne i forarbeidene til lovene. For å sette våre kulturelle oppfatninger inn i en sammenheng, finner jeg det derfor interessant å se nærmere på den historiske utviklingen av det som i dag benevnes som sedelighetsforbrytelser – brudd mot kjønnsedeligheten og sedene i samfunnet. Presentasjonen vil, av plasshensyn, i all hovedsak fokusere på voldtekt. En viktig begrunnelse for denne avgrensningen er at kvinners frykt ofte er en frykt for voldtekt.

Straffebudene i loven er til for å verne om ulike interesser, kalt rettsgoder. I sedelighetskapitlet er vern om personlig integritet og kjønnsfrihet sentrale elementer, frihet til å avvise tilnærmelser av seksuell karakter og til selv å bestemme over egen seksualitet (NOU 1997:23). Voldtekt er en sammensatt forbrytelse som angriper flere sider av den personlige friheten og integriteten. I Seksuallovbruddsutvalgets innstilling (NOU 1997:23) peker de på at den straffbare handlingen alltid innebærer bruk av tvang, og at tvangsaspektet medfører at offerets alminnelige handle- og bevegelsesfrihet innskrenkes. Hvis det er vold med i bildet, er handlingen også en voldelig krenkelse av legemlig integritet.

I første rekke er voldtektsparagrafen rettet mot å verne enkeltpersoner, men den kan i tillegg sies å verne om offentlige interesser fordi det er en samfunnsoppgave å gi borgerne trygghet mot overgrep. Dette gjelder imidlertid ikke bare voldtektsparagrafen. Det spesielle er at voldtekt i all hovedsak rammer kvinner. Voldtekt er ikke bare en krenkelse av det enkelte

voldsoffer, men skaper også frykt hos andre kvinner slik at deres frihet, blant annet deres bevegelsesfrihet, blir innskrenket (NOU 1997:23). Straffelovens behandling av voldtekt kan derfor si oss noe mer generelt om kvinners handlingsrom; deres handlefrihet og bevegelsesfrihet opp gjennom tidene.

Den videre drøftingen er begrenset til lovtekstene, og delvis forarbeidene, da jeg ikke har hatt mulighet til å fordype meg i rettspraksis i særlig grad.

7.1.1 VOLDTEKTENS STRAFFERETTSLIGE HISTORIE

De eldste norske lovene vi kjenner til er landskapslovene. Disse var utformet og håndhevet i de forskjellige tingdømmene – Gulating, Frostating osv. Ulike deler av landet hadde altså forskjellige lover. Gulatingsloven kom på 900-tallet og er den eldste av disse. Fra denne loven vet vi at voldtekt var forbudt allerede da (Lykkjen 1976). **Mannhelgenbolken i Gulatingsloven** sier at en mann kunne bli lyst fredløs dersom han ble funnet skyldig i voldtekt. Kvinnen måtte imidlertid 'anmelde' ham samme dag som overgrepet skjedde for at han skulle bli dømt. En rett på tre mann måtte så finne ham skyldig. Tre mann betyr her bokstavelig talt tre menn fordi kvinner var utestengt fra lekdommerverv. Den dømte mannen kunne på denne tiden unngå å bli lyst fredløs dersom han betalte en større bot og ei skadeserstatning til kvinnen. Bøter og fredløshet henger sammen. Kunne en ikke bøte ble en lyst fredløs, og mistet samfunnets rettsvern. Hvem som helst kunne straffefritt ta livet av en fredløs (Norges Kulturhistorie 1980, bind 1). På denne tiden kunne nesten alle slags forbrytelser sones med bøter, de var 'botamaal', men det gjaldt som vi skal se ikke voldtekt.

Magnus Lagabøters landslov var den første landsloven vi fikk i Norge, og den var utformet på slutten av 1200-tallet. I denne loven er voldtekt benevnt i Mannhelgenbolken under kapitlet **"Om (nyere) ubotamaal"**. Her heter det at *"Det er og ubotamaal, om mann tar kvinde med vold, og der er 2 lovlige vidner paa, at det er sant. Nu er det ingen lovlige vidner til, men hun paastaar sig voldtatt og hun sier fra derom samme dag, da dømme 12 av de skjønksomste mænd efter det, som de synes er mest sandsynlig og efter den parts forklaring som de finder kommer sannheten nærmest; og selv om kvinden paa grund av sin kvindelige dyd og ærbarhet faar værget sig, saa at han ikke faar fremmet sin vilje, da høver det sig på ingen maate, at han ingen straf faar efter dom, om det sandproves at han hadde fuld vilje dertil; men dog*

beholder han livet” (utgave 1970). Denne formuleringen inneholder som vi ser en kriminalisering av voldtektsforsøk da det på ingen måte høver seg ”*at han ingen straf faar efter dom, om det sandproves at han hadde fuld vilje dertil.*” For fullbyrdet voldtekt var straffen fredløshet og tap av eiendom. Den dømte hadde imidlertid ikke lenger mulighet til å fri seg fra dommen ved å betale bøter.

Vi kan her også merke oss lovens klassifisering av forbrytelsene etter distinksjonen ubotamaal og botamaal. Ubotamaal betegner forbrytelser som var så grove at de var ubotelige, mens botamaal betegner forbrytelser som det kunne avsones med bøter (Norges Kulturhistorie 1980, bind 1).

Etter våre eldste lover ble samleie mellom andre enn ektefolk bedømt som en rettskrenkelse ikke (bare) mot den enkelte kvinne, men mot hennes ætt. Vi ser imidlertid en utviklingstendens fra landskapslovene til Landsloven mot at individuelt straffeansvar erstatter ættens kollektive ansvar. Ættens selvtekt blir erstattet av statens organer (Norge Kulturhistorie 1980, bind 1). Ettersom det kollektive ætteansvaret falt ut vant det subjektive skyldbegrepet frem sammen med den offentlige strafferetten. Men denne prosessen ble langt i fra avsluttet i middelalderen. Bevegelsen mot individuell frigjøring begynte på 1100-tallet, og kunne også bety sterkere grad av kjønnsmessig likestilling. Men med dansk lov på 1500- og 1600-tallet ble norske kvinners rettsstatus svekket i forhold til hvordan den var i middelalderen (Norge Kulturhistorie 1980, bind 1).

I 1687 fikk vi Kong Christian den femtes norske lov. Her finner vi flere endringer fra de tidligere lovene. Et skille mellom ’å beligge noen’ og ’å voldta’ noen innføres for eksempel her. Forklaringen på dette skillet ligger blant annet i at begge lovbruddene er klassifisert under kapittelet ”**Om løsaktighed**”. Løsaktighet omfatter også andre handlinger enn de vi i dag ville benevne seksuell vold, som for eksempel leiermål – utenomekteskapelig samleie.²

² Samfunnet rammet hardt med sin straff overfor kvinner som hadde begått utenomekteskapelig samleie. Det fantes en ’horestol’ eller en ’skamstol’ i så godt som hver eneste kirke i Sverige, skriver Utrio (1984:414). Når folket passerte fikk de spytte på, og skubbe til, kvinnen som satt i stolen. Rundt halsen hennes ble det bundet steiner, som i Sverige var på 26 kilo, når hun – ofte gravid – ble drevet ut av byen bundet etter en kjerre. Bøddelen, som fulgte med i følget, pisket henne under marsjen hele tiden på ryggen med en pisk. Dette var det patriarkalske samfunnets måte å statuere eksempler på, men det gjaldt utelukkende kvinnene. Mannen satt aldri i stolen, og hadde aldri steinene hengende omkring sin hals. Lignende straffer ble også praktisert i Norge (se Norges Kulturhistorie 1980, bind 1).

Voldtekstparagrafen er altså på dette tidspunktet ikke lenger plassert i kapittelet om legemskrenkelser sammen med drap og andre krenkelser av liv og helse. Som Lykkjen (1976) påpeker får vi her en forskyvning i loven. Man går bort fra å se voldtekt som en primært voldelig forbrytelse, til å se det som et brudd på seksualnormene.

I Kong Christian den femtes norske lov er det artiklene 16-20 i kapittel 13 "Om løssagtighed" som omhandler voldtekt. La meg sitere fra loven:

16. Dersom nogen voldtager en ærlig Møe, eller Enke, og det bevisis, miste sit Liv, eller, om hand ej betrædis, være fredløs; Men om hannem benaadis Livet, tage sig hende til Hustrue, om hun og hendis Formyndere og Frænder ville; Men ville de ikke, give hende af sine Penge og Gods efter fællis Venners Raad og Samtykke.

17. Bliver nogen befundet at have voldtaget den ene efter den anden, og ingen af dem tager til Egte, hand bør uden Naade at straffis paa Livet.

18. Hvo som noget Qvindfolk vil med Vold tage, og hendis Raab og Skrig om Hielp høris, og synis blaat Kiød, eller revne Klæder, hand miste sit Liv, enddog han sin Villie ikke fuldkom.

19. Hvilken Kone, der siger sig at være voldtagen, hun skal, saa snart hun kommer i sin egen Frelse, klage over den Vold, som hende er gjort, for Naboer og Naboersker, og paa Kirkestævne, og siden paa Ting, og da er det vel troligt, at hende er Vold gjort; Men tier Konen, efter at det er blevet aabenbaret, og Folk ved deraf, baade Naboer og Naboersker, at den Mand haver haft med den Kone at bestille, eller at hun vorder med Barn, og klager ej før derover, da er det troeligt, at hun ej var voldtagen.

20. Sigter Quindfolk Mands-Person for Voldtægt, og hand ved Dom bliver frikient for Voldtægt, da er hun, som sigter, skilt ved al sin Ret for Lejermaal (utgave 1982: 255-256).

Her ser vi at en viss avgrensning kom inn i loven Med hensyn til hvilke kvinner den skulle fungere som beskyttelse for: "*Dersom nogen voldtager en ærlig Møe, eller Enke, ...*" I dette første leddet er det følgelig bare snakk om overgrep mot kvinner med et rent rykte. Hun kan være enke eller 'ærlig mø' det vil si jomfru. Andre kvinner ville ikke kunne beskyttes av dette lovbudet (Lykkjen 1976:19). I følge denne tidens lover kunne imidlertid den som ble funnet skyldig i voldtekt gifte seg med kvinnen, eller betale henne og familien en sum penger "*om hun og hendis Formyndere og Frænder ville.*" På denne måten slapp han annen straff. En nærliggende fortolkning av dette ville være at kvinnens, eller hennes families, ære kunne gjenoprettes gjennom giftemål med krenkeren.

Vi ser videre en skjerpelse av straffen for voldtektsforsøk til i verste fall dødsstraff: "*Hvo som noget Quindfolk vil med vold tage, og hendis Raab og Skrig om Hielp høris, og synis blaat Kiød, eller revne Klæder, hand miste sit liv, enddog hand sin Villie ikke fuldkom.*"

Kravene til bevisføring var imidlertid strenge. Vi ser av lovteksten at hun forventes å

offentliggjøre krenkelsen både overfor naboer, på kirkestevnet og på tinget for å bli trodd. For tier hun er det ikke trolig at hun ble voldtatt. En anmeldelse måtte ha vært et risikabelt foretakende, for dersom mannen ble frikjent ble kvinnen dømt for 'leiermål'; for å ha hatt utenomekteskapelig samleie med mannen. Kanskje vi her ser grunnen til at både voldtekt og leiermål legges i kapittelet "Om løsaktigheden"?

Både menn og kvinner kunne dømmes for leiermål, men det er interessant å merke seg at det var en gruppe menn som var unntatt fra denne loven, og som fra 1687 slapp noen form for tiltale dersom de begikk leiermål. Dette var ugifte soldater som begikk et slikt lovbrudd for første gang. Sprauten (i Norges Kulturhistorie 1980, bind 3) skriver at hensikten med dette fritaket var å gjøre tjenesten mer attraktiv. Det å være soldat var en tung byrde. Tjenesten varte i ni år, og i denne tiden måtte den utskrevne soldaten bo i forlegningen og være underlagt militær lov. De militære myndighetene praktiserte følgelig en helt bevisst strategi i rekrutteringspolitikken når soldatene slapp tiltale for leiermål.³ For kvinner ble dette skjebnesvangert fordi velstående menn hadde mulighet til å bestikke soldatene til å påta seg farskapet, skriver Sprauten.

Den neste lovendringen kom med "**Lov angaaende forbrydelser af 20 august 1842**" (Kjerschow 1896). Loven bar preg av lite nytenkning i forhold til den praksis som hadde utviklet seg i årene etter 1814. Det nye med denne loven var at den hadde en ryddig og systematisk oppbygning (Norges Kulturhistorie 1980, bind 5). Voldtekt er her fortsatt klassifisert under kapittelet "**Om løsaktighed**". For første gang får vi nå en utforming av hvilken type vold som omfattes av dette straffebudet. Og i utformingen av § 1 ser vi de første sporene til den utformingen voldtektsparagrafen har i dag. Men la oss se litt nærmere på hva loven av 1842 sier:

§ 1 Hvo som enten ved Anvendelse af Vold, eller ved Trusler, der medføre overhængende Fare for Nogens Liv eller Helbred, tvinger en Kvinde til legemlig Omgjængelse, ansees med Straffarbeide i anden eller tredie Grad.⁴ Har hun af Gjærningen lidt betydelig Skade paa Legeme eller Helbred, ansees han med Straffarbeide i første Grad eller paa Livstid, men saafremt hun desformedelst omkommer, med Straffarbeide paa Livstid eller Livsstraf.

§ 2 For den, som bedriver Utugt med Kvinde, efterat han ved noget bedøvende eller andet Middel har bragt hende i Svindel, Afmakt eller lignende Tilstand, og derved betaget hende Brugen af

³ Danmark-Norge var på 1600-tallet i flere kriger blant annet med Sverige. Soldaten, som fikk betaling for å tilhøre krigsmakten, kommer først på 1600-tallet. De danske kongene og stattholderne fikk ikke organisert en hær av norske bondegutter før på slutten av 1600-tallet. De norske soldatene hadde lenge rykte på seg for å være en bande kverulanter og opprørere, og de rømte ofte hjem igjen (Norges Kulturhistorie 1980, bind 3).

⁴ Straffearbeid av 1. grad var den hardeste med 12-15 år og 5. grad var den mildeste med inntil 3 år.

hendes frie Villie, eller sat hende ud af Stand til at modsætte sig Gjærningen, gjælder, hvad som i § 1 er bestemt.

§ 3 Hvis Nogen bedriver Utugt med Kvinde, der ham vitterligen, men uden hans Skyld, er i saadan Tilstand, som i § 2 er sagt, ansees han med Strafarbeide i fjerde eller femte Grad.

§ 4 Den, som imot nogen Kvindes Villie bringer eller beholder hende i sin Vold, for at bedrive Utugt med hende, ansees med Strafarbeide i fjerde Grad. Gjør han det for at formaa hende til at ægte sig, ansees han med Strafarbeide i femte Grad.

§ 5 Hvo, som med Samtykke af umyndig Kvinde, der er over atten Aar, har i nogen saadan Hensigt, som i § 4 er sagt, bortført eller skilt hende fra Forældre eller dem, som staa i disses sted, uden at de deri have samtykket, ansees med Fængsel eller Bøder.

§ 6 Er den, som har forgaaet sig imot nogen af de forestaaende §§, lovligen kommen i Ægteskab med Kvinden, skal Straf bortfalde, med mindre Forbrydelse er forøvet imot §§ 1 eller 2, og Kvinden desformedelst er omkommen efter Ægteskabets Indgaaelse (utgave Kjerschow 1896:303-306).

Vi kan her notere oss at i § 4 får han mildere straff dersom han 'bedrive Utugt' med henne med det formål å få henne til å gifte seg med ham. Dersom han gifter seg med kvinnen etterpå faller også straffen bort, med unntak av forbrytelser pådømt under §§ 1 og 2. I denne lovteksten benyttes også to ulike begreper. I § 1 snakkes det om 'legemlig Omgjængelse' mens det i de andre paragrafene snakkes om 'utugt'. Om dette impliserer en gradforskjell som får konsekvenser for rettspraksis på dette tidspunktet, kan jeg ikke si med sikkerhet. Men dette skillet presiseres tydeligere i senere lover.

Paragrafene 2 og 3 gjør det straffbart for eksempel å bedøve en kvinne slik at hun ikke kan forsvare seg, og også å utnytte at hun allerede er i en slik tilstand. Disse bestemmelsene finner vi også i dagens lovgivning.

Med straffeloven av 1902 benevnes voldtekt første gang under kapitteloverskriften **"Forbrydelser mod Sedeligheden"** (Hagerup 1916, første utg 1903). Ordet 'sedelighet' brukes i loven i to betydninger: en *generell* betydning der sedelighet er lik moral, og en *snevrere* betydning som omfatter kjønnsedeligheten. Sedelighet i vid forstand omfatter også rettskaffenhet (Skeie 1938:275-276).

Det er to grupper misgjærninger som omtales i kapittel 19 om "Forbrydelser mod Sædeligheden": rettsbud mot *den enkelte*, og handlinger som ikke krenker noen bestemt, men *samfunnets interesse* i en sedelig ordning (Skeie 1938:279). Allerede tidlig i 1870-årene fikk vi i Norge en nytenkning om strafferetten. Den ledende tanken var at kriminaliteten skulle forebygges. De straffelovsrevisjonene som startet i 1874 ble vedtatt av Stortinget i 1902

(Norges Kulturhistorie 1980, bind 5).

En ny voldtektsparagraf var utarbeidet i 1902:

§ 192 Den som ved Vold eller ved Fremkaldelse af Frygt for Nogens liv eller helbred tvinger nogen til utugtig Omgjængelse, eller som medvirker hertil, straffes for Voldtægt med fængsel indtil 10 Aar, men med Fængsel ikke under 1 Aar, saafremt der handles om Samleie.

Hvis den fornærmede paa Grund af Handlingen omkommer eller faar betydelig Skade paa Legeme eller Helbred, eller den skyldige tidligere er straffet efter denne Paragraf eller efter §§ 191, 193 eller 195, kan Fængsel indtil paa Livstid idømmes (utgave Hagerup 1916:205).

Benevnelsen 'utugtig Omgjængelse' kommer her inn og erstatter 'legemlig Omgjængelse'. Vi får også en presisering av at dette benevnes voldtekt, og at denne kan omfatte flere typer handlinger enn samleie. Men dersom den utuktige omgangen var samleie kommer minimumsstraffen på 1 år til anvendelse. En skjerpelse for tidligere domfellelser kommer også inn her.

Etter den forrige loven av 1842 var offentlig påtale av voldtekt betinget av fornærmedes begjæring, men loven av 1902 gjorde påtalen ubetinget offentlig. Begrunnelsen for dette var: *"Der handler her om en brutalitet, der i regelen er forbunden med sanselige lyster, som inneholder en fare ikke (bare) for den enkelte, men for et helt kjønn, ialfald inden visse aldersgrænser. Samfundet er derfor i høj grad interessert i at ramme med sin straf"* (Skeie 1938:286-87). En annen endring ble også gjort. Ekteskapsinngåelse mellom partene skulle ikke lenger kunne frita overgriperen fra offentlig påtale: *"Loven maa ikke vedkjende sig en betragtning, hvorefter en kvindes ære skulde kunne lide ved en voldtægt og igjen opreises ved, at hun lod sig binde til en person der ved sin handling havde paa det mest brutale krænket hende og vist sig uværdig til overhovedet at gaa i frihed"* (Skeie 1938:287). Denne endringen gjaldt imidlertid ikke hele sedelighetskapittelet, men – med noen unntak – dersom den utuktige omgangen var samleie eller var foretatt med barn. Det kan her nevnes at også i vår nåværende straffelov *"kommer straff ikke til anvendelse, og taper avsagt straffedom for så vidt sin virkning, såfremt de som den utuktige omgangen har funnet sted mellom, inngår ekteskap med hverandre"* dersom man er dømt etter §§ 193, 194, 196 eller 197.⁵

Vi finner i loven av 1902 følgelig både endringer av mer generell art, og endringer av

⁵ Denne paragrafen foreslås imidlertid opphevet i Seksuallovbruddsutvalgets innstilling fra 1997 (NOU 1997:23). I skrivende stund er innstillingen ikke behandlet.

spesifikke definisjoner. Straffenivået ble også redusert og begrunnelsen kan være interessant i denne sammenheng: *”Straffens Minimum i § 192 er, som sees, i høi Grad nedsat. I virkeligheden gives der her alle mulige Overgange fra de mest brutale Forgribelser paa den kvindelige Kyskhed til Attentater paa provokatorisk letfærdige Kvinder, om hvis Motstands Oprigtighed den mest berettigede Tvivl kan opkastes, og hvem ialfald intet andet er berøvet end Friheden til selv at bestemme, naar og med hvem de vil hengive sig til Lasten. I Betragtning heraf har ogsaa de fleste fremmede Love ret lave Minima”* (Lykkjen 1976:22). Minimumsgrensen ble altså satt til 1 år. Dette sitatet fra forarbeidet til lovene gir oss et innblikk i hvilke vurderinger som lå til grunn. Her blir skillet mellom verdige og uverdige kvinner synlig for oss, og også hvem loven var tenkt som en beskyttelse for. Kvinnens tidligere atferd og levemåte påvirker følgelig også vurderingene av overgrepet. Det kommer videre frem at man betrakter det som ’storsinnet’ overhodet å gi ’letfærdige Kvinder’ en slik rettsbeskyttelse. For hva er vel de berøvet som allerede hengir seg til lasten? Vi må forstå det slik at det rettsgodet som primært skulle beskyttes her var kvinnens dyd, kyskhets og uskyld. Implikasjonen er her at noe kan ’tas fra’ den kyske kvinne som ikke kan ’fratas’ en ’letfærdig’ kvinne. Konsekvensene av å betrakte et overgrep i termer av at noe ’tas fra’ henne – hennes dyd – , i stedet for å betrakte det som at noe tvangsmessig påføres henne, er at hun gjennom handlingen reduseres i verdi.

Begrepet ’Utukt’ blir som vi har sett erstattet med ’utuktig Omgjængelse’ fordi det første uttrykket i rettspraksis hadde kommet til å bli ensbetydende med samleie.⁶ Utuktig omgang er et mer omfattende begrep, og samleie er betraktet som en alvorlig type utuktig omgang. Det skilles videre mellom utuktig omgang, utuktig handling og utuktig atferd. Uten å gå for mye i detalj kan vi grovt skissere skillene mellom dem slik: **Utuktig omgang** omfatter samleie og samleielignende forhold, for eksempel hvis den ene part masturberer den andre. **Utuktig**

⁶ Kjerschow (1930:499-500) uttaler i sin innledning til forbrytelser mot sedeligheten: *”En lakune i vår nuværende lov, i alle fall således som den i praksis er blitt fortolket, er det, at den som regel alene retter sine trusler mot virkelig omgængelse eller samleie, idet dens sedvanlige uttrykk, ”utukt”, er blitt oppfattet så snevert, at alene dette har vært ansett innbefattet deri. Andre utuktige handlinger som foretas med nogen i det øiemed å tilfredstille kjønnsdriften eller som dog utvetydig er utsprunget av denne, blir da enten straffefri eller må henføres under det rummelige bud i lovbokens 6-22-3 eller under kapitlene om æres- eller legemsfornærmelser eller frihetskrenkelser. At det mangelfulle heri har vært sterkt følt, bevises best derav, at det har ledet til besynderligheter som, at personer er dømt for forsøk på utukt i tilfelle, hvor de har opnådd alt, hva de har tilsiktet. [...] Efter vår mening gis der ved siden av det forhold, det vil navnlig si forhold, i hvilke den ene umiddelbart misbraker den annens legeme til tilfredstillelse av egen kjønnsdrift eller den annens kjønnsdeler til fremkallelse av kjønnslig vellyst, hvilke i strafferettslige henseende gjennomgående kan likestilles med det virkelige samleie, om der enn kan være grunn til å nedsette straffene.”*

handling omfatter beføling av kjønnsorganer eller bryster. Det som i dagens rettspraksis ser ut til å være avgjørende for om det foreligger masturbasjon (utuktig omgang) eller beføling (utuktig handling) av kjønnsorganer, er bevegelsens intensitet (NOU 1991:13 side 16). Både utuktig omgang og utuktig handling skjer alltid *med* en annen. Dersom krenkelsen snarere skjer *overfor*, eller i overvær, av en annen omfattes den av begrepet **utuktig atferd** som for eksempel kan være blotting og anstøtelige bevegelser og ordbruk. I § 192 kreves det utuktig omgang, mens utuktig handling og atferd omfattes av andre paragrafer med lavere strafferammer.

Vi har også i loven av 1902 et kapittel som omhandler forseelser mot sedeligheten, men av plasshensyn har jeg ikke mulighet til å gå inn på dette kapittelet i denne avhandlingen.

Vi fikk en ny endring av voldtektsparagrafen i 1927. Minstestrafen ble blant annet hevet igjen fra 1 til 3 år for samleie. Begrunnelsen som ble gitt for denne hevingen var at man mente å ha registrert en økning i antallet menn som ble dømt for voldtekt. I forarbeidene til lovene heter det blant annet at *"Det kan dog neppe være tvilsomt, at domstolene i utmålingen av straffen for sedelighetsforbrytelser, særlig for voldtekt og utukt mot barn, gjennomsnittlig har anvendt langt ringere straff enn lovgiveren må ha forutsatt. Der synes videre å være grunn til å anta, at straffeutmålingen har vært meget ujevn innenfor dette området.*

Og når det for de fullbyrdede voldtektsforbrydelser av voksen mann mot ærbar kvinne anvendes en straff på 1 år eller for de groveste en straff, som nærmer sig det minimum på 1 års fengsel, kommisjonen har satt for dog å gi også "de provokatorisk letfærdige kvinder" en viss grad av beskyttelse, nemlig i deres rett til "selv aa bestemme, naar og med hvem de vil hengive sig til lasten", da viser dette for det annet en vurdering av disse forbrydelsers straffverdighet, som står i åpenbar strid med det som må ha vært lovskriverens og lovgivernes mening" (Lykkjen 1976:22).

Vi ser av disse forarbeidene at det her forhandles om 'mellomrommene'. For at også de 'letfærdige kvinde' skulle ha en viss rettsbeskyttelse ble strafferammene satt lavt, men rettspraksis hadde da medført at også i voldtekter av 'ærbare kvinner' ble den laveste straffen benyttet. Det vil si at rettspraksis ikke skilte tilstrekkelig mellom voldtekter av de to typene kvinner og straffverdigheten av dem.

Et av medlemmene i kommisjonen ønsket imidlertid ikke å høyne minimumsstraffen. Han ga følgende begrunnelse: *”Ved siden av de mest fordømmelige utslag av brutalitet og råhet forekommer der tilfelle, hvor meget strengere straffer ingenlunde er på sin plass. (...) da der må antas å ha foreligget like stor skyld på begge sider, idet det fremgår at kvinnen av fri vilje har innlatt sig med mannen og godvillig har funnet sig i hans erotiske tilnærmelser, inntil hun, i siste øyeblikk, har ydet en motstand som den annen part har hatt grunn til å oppfatte som ikke alvorlig ment”* (Lykkjen 1976:23). Her er det følgelig ikke lenger bare et skille mellom to typer kvinner det er snakk om, men omstendigheten rundt overgrepet. Overgrepet vurderes her som mindre alvorlig dersom kvinnen av fri vilje har innlatt seg med mannen. Hennes motstand mot å gå like langt i de erotiske tilnærmelsene som ham, har han grunn til ikke å oppfatte som alvorlig ment. Vi ser også at graden av brutalitet og råhet skilles ut og vektlegges som i utgangspunktet mer alvorlig. At grad av vold er noe av det som tillegges stor vekt også i dag, skal vi komme tilbake til litt senere.

Etter revisjonen i 1927 lød paragrafen slik:

Den som ved vold eller ved å fremkalle frykt for nogens liv eller helbred tvinger nogen til utuktig omgjengelse eller som medvirker dertil, straffes for voldtekt med fengsel fra 1 til 10 år.

Forsøk straffes på samme måte som den fullbyrdede forbrytelse.

Var den utuktige omgjengelse samleie, er straffen fengsel ikke under 3 år. Under særdeles formildende omstendigheter kan straffen nedsettes til fengsel i 2 år, hvis forbrytelsen ikke er fullbyrdet.

Hvis den fornærmede som følge av handlingen omkommer eller får betydelig skade på legeme eller helbred, eller den skyldige tidligere er straffet efter denne paragraf eller efter §§ 191, 193, 195, 196 eller 212, anvendes fengsel fra 4 år inntil livstid. Som betydelig skade på legeme eller helbred anses efter denne paragraf i alle tilfelle veneriske sykdommer (Lykkjen 1976:23).

Som vi ser ble forsøk igjen straffet på samme måte som den fullbyrdede forbrytelsen, og vi fikk inn et forbehold om særdeles formildende omstendigheter som ga mulighet for lavere straff for forsøk.

I 1963 ble voldtektsparagrafen på nytt revidert. Det viste seg at domstolene hadde motvilje mot å gi så strenge straffer som loven av 1927 hadde satt. Strafferammen ble på nytt satt ned og omfattet ikke lenger voldtektsforsøk. Andenæs skriver om vurderingene (1971:93): *”Det viste seg, at selv om de høye minimumsstraffene i de fleste tilfeller ikke førte til urimeligheter, dukket det stadig opp tilfeller som lovgiveren ikke hadde tenkt på da bestemmelsen ble utformet, og hvor minimumsstraffen ble for hard.”*

I forarbeidene til loven av 1963 heter det at *”Den nåværende minstestraff på 3 år har – etter hva man har fått klarlagt i rettspraksis – vist seg å være altfor høy. De forhold som faller inn under voldtektsbestemmelsen, er som tidligere nevnt, av temmelig forskjellig natur og spenner over mange nyanser i maktanvendelsen; fra brutale og opprørende angrep på ukjente personer til bruk av makt overfor en person som har innlatt seg på en erotisk lek”* (Lykkjen 1976:24). Her kan man spørre seg hvem dette rettsbudet skal tjene? Hvilket retts gode er det som skal vernes her? Det kan se ut som om menns vold mot kvinner forblir et problem knyttet til kvinnens respektabilitet, og ikke til mannens atferd. Overgrepet regnes som mindre alvorlig dersom kvinnen har ‘innlatt seg på erotisk lek’. Skillet mellom kjent og ukjent gjerningsperson vektlegges. Det er lettere å oppfatte den ukjente som ‘sakesløs’ enn den kjente, og de to typene overgrep bør vurderes ulikt. Vi kan også merke oss glidningen i ordbruken her. Når det gjelder angrep på ukjente personer benevnes de som ‘brutale og opprørende angrep’, mens når det gjelder den kjente snakkes det om ‘bruk av makt’. ‘Fremmed mann i park’ etableres her som den ‘egentlige’ voldtekten, den mest alvorlige og utvetydige.

Voldtektsparagrafen hadde, slik den var utformet, i prinsippet ikke noe unntak for ektefeller. Men i følge Andenæs mente for eksempel Skeie at bestemmelsene om voldtekt ikke kunne anvendes ved tvang mot ektefelle. (Merk igjen ordet ‘tvang’ her og ikke ‘brutale og opprørende angrep’ eller ‘vold’.) Andre paragrafer om rettsstridig tvang og legemsfornærmelse kunne imidlertid benyttes, men de hadde mye lavere strafferammer (Andenæs 1971:96). Den første dommen for voldtekt innenfor ekteskapet fikk vi i Norge i 1974.

7.1.2 NÅTIDIGE DEFINISJONER OG DEBATTER

Det som i dag kalles ”Forbrytelser mot sedeligheten”, straffelovens kapittel 19, så dagens lys første gang i straffeloven av 1902. Som vi har sett har kapittelet vært revidert mange ganger.⁷ Någjeldende paragraf 192 lyder slik:

Den som ved vold eller ved å fremkalle frykt for nogens liv eller helse tvinger noen til utuktig

⁷ Så vidt jeg har kunnet finne ut har det etter 1902 vært gjort revideringer og endringer i 1927, 1953, 1963, 1972, 1981, 1985, 1988, 1989, 1992 og 1995. Vi vil antakelig også få en ny revidering når Seksuallovbruddsutvalgets innstilling (NOU 1997:23) er ferdigbehandlet. Det er videre nedsatt en Straffelovkommisjon for å foreta en fullstendig gjennomgang og revisjon av hele straffeloven. De har kommet med flere delutredninger, men det vil ta lang tid enda før dette arbeidet er ferdig. Vi kan derfor også regne med at dette arbeidet vil kunne medføre endringer i sedelighetskapitlet med tanke på konsistensen i loven.

omgang eller medvirker til det, straffes for voldtekt med fengsel inntil 10 år, men med fengsel i minst 1 år, dersom den utuktige omgangen var samleie. Hvis den fornærmede som følge av handlingen omkommer eller får betydelig skade på legeme eller helse, eller den skyldige tidligere er straffet etter denne paragraf eller etter paragraf 195, kan fengsel inntil 21 år idømmes. Venerisk sykdom anses alltid som betydelig skade på legeme eller helse etter denne paragraf.”

For at en handling skal kunne benevnes voldtekt må handlingen være utuktig omgang. Utuktig omgang omfatter samleie, men også samleielignende forhold (se NOU 1997:23 side 13 for en mer detaljert redegjørelse). Dersom handlingen er samleie er minimumsstraffen 1 år. Men hva skal telle som et samleie? Dette har også skapt forvirring. Høyesterett fastslo i en dom gjengitt i Rettstidene 1988 side 1207 hva som skal til for at det i strafferettslig forstand har skjedd et samleie. Et samleie har funnet sted *”når det mannlige kjønnslem helt eller delvis føres inn i den indre del av kvinnens kjønnsorgan – vagina. Det er ikke nok at kjønnsorganet er ført inn i skjedeåpningen – vulva”* (NOU 1991:13 side 20). Høyesterett viser til at denne forståelsen er så festnet i teori og rettspraksis, at domstolene ikke kan bygge på en annen forståelse. Men også i dette mellomrommet forhandles det stadig.

I 1989 ble definisjonen utvidet til både å gjelde analt og vaginalt samleie, og definisjonen fikk sin egen paragraf - § 213. Dette åpnet opp for at også menn kunne utsettes for voldtekt, men det var fortsatt bare menn som kunne utføre en voldtekt fordi analt samleie i forarbeidene til § 213 ble definert som innføring av penis i endetarmsåpning. Innføring av penis i munnhulen (oralt samleie), ble ikke ansett som samleie i strafferettslig forstand.

Etter en ny lovendring i 1992 ble det imidlertid bestemt at samleiebegrepet i straffeloven (§ 213) igjen skulle utvides slik at også 'enkelte kvalifiserte former for utuktig omgang' skulle likestilles med samleie (NOU 1997:23 side 13). Paragraf 213 lyder per i dag slik: *”Når bestemmelsene i dette kapittel bruker uttrykket samleie, menes vaginalt og analt samleie. Med samleie likestilles innføring av penis i munn og innføring av gjenstand i vagina eller endetarmsåpning.”* Vi ser at innføring av gjenstand kommer inn i tillegg til penis. Dette medfører en mulighet for at overgrepene også kan utføres av en kvinne. Inntrenging med fingre i vagina eller endetarmsåpning sidestilles imidlertid ikke med samleie (NOU 1997:23 side 87), men slike handlinger regnes som utuktig omgang. Den foreliggende innstillingen fra Seksuallovbruddsutvalget foreslår ingen endringer i denne definisjonen. Ett av medlemmene i utvalget fremmer imidlertid et dissensforslag med forslag til ny lovtekst. Dette lyder slik:

”Når bestemmelsene i dette kapittel bruker uttrykket samleie menes vaginalt og analt samleie. Med samleie likestilles innføring av penis i munn, innføring av penis inn i og mellom de store og små kjønnslepper og innføring av gjenstand i vagina eller endetarmsåpning” (NOU 1997:23 side 100).

I skrivende stund arbeider som nevnt Straffelovkommisjonen med å foreta en fullstendig gjennomgang og revisjon av straffeloven og straffebestemmelsene i særlovgivningen. I desember 1995 ble det nedsatt et underutvalg av denne kommisjonen som fikk i oppdrag å gjennomgå og legge frem forslag til endringer i straffelovens regler om forbrytelser og forseelser mot sedeligheten (kapitlene 19 og 38). Dette utvalget fikk navnet Seksuallovbruddsutvalget. Selve navnet er en del av den språklige fornyelsen som foreslås av utvalget – Forbrytelser mot sedeligheten blir til seksuallovbrudd. La oss se litt nærmere på begrunnelsene for at dette utvalget ble nedsatt gjennom å se på hovedpunktene i utvalgets mandat. De skulle vurdere:

- 1) om kravet til samtykke kommer godt nok frem i voldtektsbestemmelsen
- 2) om grov uaktsom voldtekt skal være straffbart
- 3) om lovens begreper og grensedragninger passer i saker som gjelder seksuelle overgrep mot barn
- 4) reglene om seksuelt misbruk i institusjoner og i behandlingsrelasjoner mv.
- 5) oppheving av eventuelle foreldede straffebud
- 6) behovet for endring av straffelovens § 29 om tap av rett til å inneha visse stillinger
- 7) strafferammene
- 8) språklig modernisering, og systematikk

Jeg vil minne om at utvalgets innstilling i skrivende stund ikke er behandlet. Mange av punktene som er nevnt ovenfor har vært gjenstand for offentlig debatt i Norge de senere årene, og jeg tror mandatet må forstås som et svar på dette. Et problem som har blitt synlig er det lave antallet voldtektssaker som kommer for domstolene i forhold til antallet anmeldelser. Videre er det av disse igjen et svært lavt antall domfellelser.⁸ Diskusjonen om å kriminalisere grov uaktsom voldtekt må ses i forbindelse med dette. Situasjonen har vært så vidt påfallende at flere kvinnelige advokater har gått ut i media og frarådet kvinner å anmelde voldtekter.

⁸ Se for eksempel Texmo og Aarvik (1998) som har gjort en detaljert gjennomgang at disse tallene for de tre nordligste fylkene.

Dette har medført en generell mistro til i hvilken grad kvinner har rettsvern i denne typen saker. I en høringsuttalelse⁹ uttaler for eksempel psykologforeningen at *“Det representerer et rettsikkerhetsproblem at kvinner som objektivt sett er utsatt for voldtekt ikke har mot til å anmelde forholdet, eller ikke får sin anmeldelse bekreftet fordi det ikke lar seg gjøre å bevise at siktede var klar over at offeret ble tvunget. Samfunnsmessig representerer dette ikke bare et problem for kvinner som har blitt utsatt for seksuell vold, men det er et uttrykk for den risiko alle kvinner står overfor. Kvinners opplevelse av trygghet og muligheter til å handle som de selv vil, er redusert på dette området sammenlignet med menns”* (siteret i Robbestad 1994:20). Det har også vært reist spørsmål ved om beviskravene er strengere i disse sakene enn i andre saker og straffenivået i voldtektssaker har vært diskutert. Det har vært henvist til at det, til tross for høye strafferammer, i praksis viser seg at dommene som utmåles ligger i den nedre enden av spekteret. Riksadvokaten etterlyste også en gjennomgang av dette og påpekte det urimelige i at straffen for voldtekt i svært mange tilfeller lå lavere enn straffen for tyveri.

Jeg tror disse debattene er vesentlige for å få en forståelse av kvinners frykt for seksuell vold. De er viktige for å forstå de forholdsreglene kvinner opplever at de er pålagt, enten for å unngå å utsette seg for 'unødig fare' eller for å bli vurdert som medskyldige i den offentlige og i den rettslige diskursen.

Om kravet til samtykke.

Det er rimelig å anta at den offentlige debatten omkring kravene til grad av vold spiller en viktig rolle når Seksuallovbruddsutvalget har blitt bedt om å vurdere hvorvidt samtykkekravet kommer godt nok frem i voldtektsbestemmelsen. Det har vært påpekt fra flere hold at kvinnen omtrent må være ødelagt av vold for å bli trodd, og i rettspraksis blir grad av vold viktigere enn tvang i betydningen manglende samtykke. Mye tyder på at kvinnens handling i situasjonen ikke er uvesentlig innen strafferetten, til tross for at loven tar utgangspunkt i den tiltaltes handlinger og intensjoner. Det kan også synes som om det er hennes handling som definerer om den aktuelle handlingen er voldtekt i strafferettslig forstand. Om det danske systemet hevdes: *“Det fremgår klart, at den motstand kvinden har ydet, er med til at definere handlingen: Kvinden skal gjøre al den motstand, der er hende fysisk mulig, før det seksuelle overgrep kan kaldes voldtægt. Der lægges stor vægt på at motstanden er aktiv, og at hun gør,*

⁹ Høringsuttalelse omhandlet advokathjelp til fornærmede i voldtektssaker.

hva hun kan for å tilkalde hjelp” (Carstensen, Kongstad, Larsen og Rasmussen 1982:132).

Norsk lov vektlegger som vi har sett bruk av tvang, vold eller det å skape frykt for noens liv og helse. I amerikansk lov er samtykke det sentrale begrepet. Det eksisterer ulike oppfatninger om hva som er å foretrekke. Enkelte amerikanske feminister har hevdet at strafferettens vektlegging av samtykke som det som skiller et samleie fra en voldtekt, er problematisk. Clark og Lewis (1977:163) hevder at *”The law has said that lack of consent is the distinguishing feature of rape, but this is surely to miss the obvious. It is not the absence of consent, but the presence of physical coercion, which makes rape fundamentally different from ”normal” acts of sexual intercourse. In a situation where a woman has no real choice, the question of her consent becomes patently irrelevant.”* Norske og amerikanske rettsregler er her forskjellige i det at den norske definisjonen ikke inneholder formuleringen om samtykke.

Når det gjelder samtykkekravets tydelighet i norsk lov, påpeker Seksuallovbruddsutvalget at det er et særtrekk ved flere av sedelighetsforbrytelsene at de samme handlingene er straffefrie når de er basert på frivillighet fra de impliserte parter (unntakene her er familietilknytning og alder). Motstykket til frivillighet er tvang. Utvalgets flertall mener derfor at det i voldtektsparagrafen kommer klart frem at bestemmelsen retter seg mot en situasjon hvor frivillighet mangler, og at en tilføyelse hvor det sies at handlingen finner sted uten fornærmedes samtykke, ikke ville tilføre voldtektbestemmelsen noe.

De drøfter også en eventuell utskifting av begrepet ’tvinger’ med formuleringen ’noen som ikke har samtykket til det’. Men flertallet kommer til at dette ville medføre at tvangsaspektet, som de mener er det sentrale, blir mindre synlig. En større fremheving av samtykkekravet fryktes også å medføre at det blir stilt strengere krav til offeret om å si ifra om at han eller hun ikke vil (NOU 1997:23 side 22). En slik vridning ville bidra til et svakere rettsvern for offeret.

Samtykkekravet har også andre problemer som belyses på følgende måte av Aslak Syse (sitert i NOU 1997:23 side 22-23): *”Å øke kravet til samtykkets kvalitet, for eksempel ved å stille krav om at det skal foreligge et informert samtykke ved seksuell omgang, vil frata selve den erotiske leken en del av spenningen. Partene må i så fall først klarlegge sine forutsetninger og hensikter slik at begge er adekvat informert. I tillegg vil et slikt samtykke ikke være*

forpliktende for partene idet dette kan trekkes tilbake på et hvilket som helst tidspunkt, [...]. Resultatet blir da at en bare oppstiller et "oppstarts-krav" for den erotiske leken – en form for intensjonsavtale – som langt fra alltid vil virke erotisk stimulerende for den etterfølgende samhandlingen. Etter mitt syn bør ikke samtykkekravene styrkes på dette feltet. Dette forhindrer ikke at det kan stilles skjerpede krav til å oppfatte når samtykke ikke lenger foreligger."

Dette uttrykker noen av problemene ved en større vektlegging av samtykkekravet mener utvalget. De minner videre om at det ikke er en forutsetning for domfellelse at offeret har satt seg fysisk til motverge eller på annet vis gitt direkte uttrykk for at hun eller han motsetter seg seksuell omgang¹⁰. Et skjerpet samtykkekrav fryktes derfor å medføre en økt fokusering på offerets handlemåte, gjennom større krav til motstand fra offeret og et økt press på fornærmede både under etterforskning og irettføring av saken. Spørsmålet om overgriperen forsto at offeret ikke gikk med på dette frivillig ville på denne måten kunne bli et sentralt bevisstema, slik Seksuallovbruddsutvalget ser det (NOU 1997:23). Her kommer det til syne en vurdering som er interessant fordi kvinneforskere som har arbeidet med straffeloven og spesielt sedelighetskapittelet (Stang Dahl 1994 og Berglund 1992), ser ut til å mene at dette allerede er vesentlig. Jeg skal komme tilbake til det. Men kanskje ligger det noe i formuleringen 'sentralt bevisstema'?

Hva skulle så begrunnelsene være for å fremheve samtykke? Tove Stang Dahl er kanskje den i Norge som har arbeidet mest med kvinnerett. Hun etterlyste i boken *Pene piker haiker ikke* (utgitt i 1994 etter hennes død) en debatt om samtykketermen i Norge. Hun var av den oppfatning at manglende samtykke muligens burde drøftes sammen med de øvrige objektive vilkårene. Samtykkeproblematikken burde spaltes opp klarere både i teori og praksis. Hun argumenterer for dette fordi "av hensyn til en verdig behandling av fornærmede som person og en mer helhetlig forståelse av voldtektsforbrytelsen, bør man først fastslå den bevismessige sannsynlighet for riktigheten av fornærmedes fremstilling, slik hun opplevet situasjonen av tvang. Dersom man finner at hun har vært tvunget, kommer spørsmålet om hans skyld: Om han var klar over at hun ikke hadde samtykket. Ved en slik klarere oppspalting kan rettergangen bli mer egnet til å gi begge parter rett: **Hun er voldtatt, men han er ikke**

¹⁰ Begrepet seksuell omgang foreslås av utvalget som en språklig modernisering av begrepet utuktig omgang.

voldtektsmann i straffelovens forstand” (Stang Dahl 1994:219). Grunnen til at dette kan være et skritt i riktig retning er at frifinnelse i slike saker i dag ofte gir inntrykk av at hun ikke har blitt voldtatt, selv om de objektive straffbarhetsvilkårene for voldtekt må anses oppfylte.

I forhold til Seksuallovbruddsutvalgets innstilling ser det her ut til å være en viss uenighet omkring hva som er problemet. Der de frykter økt vektlegging av samtykkekravet med den begrunnelsen at overgriperens subjektive forståelse ville kunne bli et sentralt bevisstema, ser det ut som om Stang Dahl mener at det allerede fungerer slik (se også Berglund 1992). Jeg skal litt senere komme tilbake til dette spørsmålet om subjektiv skyld i forhold til diskusjonen om kriminalisering av grov uaktsom voldtekt og straffelovens perspektiv.

Den såkalte to-instansordningen ble innført i straffesaker i 1995. Daværende justisminister Grete Faremo karakteriserte dette som århundredets viktigste straffeprosessreform. Denne ordningen innebærer at alle straffesaker heretter starter i byrett eller herredsrett med lagmannsretten som ordinær ankeinstans. Denne typen saker gikk tidligere direkte til lagmannsretten med høyesterett som eneste ankeinstans, og da bare i de tilfellene det var tvil om det var riktig domsanvendelse. I følge Ringheim (1995) trodde bistandsadvokater at reformen ville komme voldtekts- og mishandlingsofre til gode fordi by- og herredsretten består av fagdommere som har plikt til å begrunne sine dommer. En slik plikt påligger ikke juryen av legfolk i lagmannsretten. Bistandsadvokater trodde at en begrunnet dom ville kunne tydeliggjøre at kvinnen ikke var mistrodd selv om tiltalte ble frifunnet. Kanskje vil Stang Dahl's poeng kunne ivaretas gjennom denne reformen? Ulempen med to-instansordningen ble betraktet som å være at offeret måtte møte i retten to ganger. Den nye ordningen ble av den grunn også kritisert bl a av Støttesenteret mot incest, Likestillingsrådet og Likestillingsombudet. Når ordningen allikevel ble vedtatt var begrunnelsen hensynet til 'rettssikkerheten' (Finstad 1995)¹¹.

I et møte i mars 1998 uttaler imidlertid statsadvokat Monika Hansen Nylund i Troms¹² at denne ordningen har sine alvorlige svakheter for offeret. I praksis viser det seg at de fleste

¹¹ Et problem her er ulike syn på hva rettssikkerhet er. Rettssikkerheten henspeiler på to ting; retten skal verne borgerne mot overgrep fra staten og den skal verne borgerne mot overgrep fra andre borgere. Finstad (1995) mener at den nye to-instans-ordningen bare ivaretar det ene elementet ved rettssikkerheten, nemlig å verne borgerne mot overgrep fra staten.

¹² Uttalelsene til Hansen Nylund er gjengitt etter mine notater fra møtet.

voldtektssakene som kommer opp for herredsretten ender med domfellelse. I de fleste tilfellene anker tiltalte da saken inn for lagmannsretten. I lagmannsretten skal saken opp for en jury, og dette viser seg nesten uten unntak å være en fordel for tiltalte. I praksis ender de fleste av ankesakene med frifinnelse, forteller hun. Hun mener juryen lettere lar seg påvirke av hvordan tiltalte oppfører seg og ser ut, enn fagjuryen gjør. Et annet problem er at legfolk ikke har trening og kunnskaper nok til å vite hva som er relevant informasjon, i tillegg til at hun ikke tror de helt forstår hva som ligger i termen 'rimelig tvil'. Hun mistenker at de i mange tilfeller krever for sterke beviser fordi de opererer med 'teoretisk tvil' – og da kan man jo i bunn og grunn tvile på alt. Et annet viktig tilleggsproblem som oppstår for offeret i denne typen saker er det faktum at hun i den første rettssaken hadde overgrepet og detaljene relativt klart i minne, og hun var psykisk forberedt på rettssaken. Anken medfører at det tar tid før saken kommer opp igjen (ofte ett til to år). I denne perioden har offeret konsentrert seg alt hun har kunnet for å bearbeide traumet, for å komme videre, og 'glemme' overgrepet. Hun er derfor ofte lite motivert for å gå igjennom en ny rettssak. Gjerningsmannen er imidlertid i motsatt posisjon. Han har i den samme perioden kunnet forberede sitt forsvar mye bedre enn sist fordi han nå vet hvilke beviser og indisier aktorlaget bygger på, og kan sette alt inn på å reise tvil om eller motbevise disse. Statsadvokaten har merket seg at tiltalte i den første rettssaken svært ofte noterer flittig under rettssaken.

Om kriminalisering av grov uaktsom voldtekt.

At få voldtekter overhodet kommer for retten og at enda færre blir pådømt, er grunnen til at spørsmålet om å kriminalisere grov uaktsom voldtekt har kommet opp.¹³ Det har blitt stilt spørsmål ved kvinners rettsbeskyttelse mot seksuell vold. Strafferettens krav til skyld er sentralt for å forstå de få domfellelsene, mener Tove Stang Dahl (i Brekken 1993). Hun påpeker at vår kulturs prinsipp om selvbestemt seksualitet er klart i rettslig forstand. Det er voldtekt dersom hun ikke vil, og han har forstått det. Men skal mannen som voldtar og ikke forstår det, gå fri? spør hun. Hun går, for å løse dette problemet, inn for å gjøre uaktsom voldtekt straffbart. Hun begrunner dette slik: *"Jeg går inn for det, fordi det i de fleste voldtektssaker ikke blir reist sak, og det blir frifinnelse i mange saker hvor bevisene er*

¹³ Nye tall fra de tre nordligste fylkene viser for eksempel at 77% av voldtektssakene (§192), 58% av anmeldte saker for utuktig omgang med barn under 14 år (§195) og 80% av de alvorligste sakene, gjentatt utuktig omgang med barn under 10 år (§195 2.ledd), i femårsperioden 1993-1997, ble henlagt (Texmo og Aarvik 1998). Når det gjelder domfellelser er tallene for saker etter §192 17% (5% frifunnet), etter §195 36% (3% frifunnet) og etter §195 2.ledd 9% (11% frifunnet).

temmelig klare. Han blir frifunnet fordi han sier at han ikke skjønnte at han voldtok henne: "Hun sa nei og hun ropte nei, men jeg trodde at hun ville likevel." Å bevise hva han har trodd og ikke trodd er umulig, hvis han har en god advokat. Det er bare når hun er helt ødelagt av vold at hun blir trodd. Hvis vi gjør uaktsom voldtekt straffbart, vil kravet være at han handler som en aktsom mann" (Brekken 1993:114).

Straffelovens krav om subjektiv skyld i voldtektssaker ble her påpekt som et problem. Hva betyr så dette? Vår strafferett har to byggesteiner, i tillegg til at det må finnes et straffebud som kriminaliserer den aktuelle handlingen, som danner grunnen for å bestemme om en handling eller en unnlattelse er kriminell (etter Berglund 1992):

- 1) Det må finnes en årsakssammenheng mellom handlingen og følgen. Denne må videre være adekvat det vil si det må være en forutsigelighet i det som skjer. Her er det gjerningspersonens atferd som setter rammen for diskusjonen.
- 2) Krav til skyld. Skyld handler her om vårt psykiske forhold til det vi gjør. Skyld henger derfor i første rekke sammen med to ting, dels det vi tror om det vi gjør, og dels vår likegyldighet overfor det vi gjør mot andre. Skjønnte gjerningspersonen hva han/hun gjorde og hvilke konsekvenser handlingen førte til?

Skyld er alltid subjektivt. Her er det den enkelte gjerningspersonens tro, kunnskaper eller feilgrep som teller. En tiltalt skal bedømmes ut fra sin egen oppfatning av den faktiske situasjonen. Det er altså gjerningspersonens intensjoner og hans/hennes forståelse som ligger til grunn for rettsapparatets definisjon av et overgrep. Offeret benyttes i rettssaker til å vurdere gjerningspersonens atferd og tenkemåte. Hun/han skal gi bevis på tiltaltes handlinger, og får dermed en rolle som vitne til dennes gjerninger. Virkeligheten må derfor i det vesentlige tolkes ut fra gjerningspersonens perspektiv. Offeret er ikke en part i rettssaken, men et vitne for aktoratet.¹⁴ I rettsprosessen er offeret ikke et handlende subjekt, men et rettslig objekt. Hennes forklaring er det viktigste bevismomentet for fellende dom, og det er hennes forklaring som er den rettslige gjenstand – stridens kjerne (Finstad 1995).

¹⁴ Som Forrester (1989:83) påpeker blir offeret, ved å bli bedt om å være vitne til denne krenkelsen, bedt om å repetere en erfaring der hun/han ble berøvet sin kapasitet til å handle som et subjekt. Hun/han blir altså gjennom de legale funksjonene som 'vitne' og 'fornærmet', bedt om enten å repetere voldtekten ved å fremmedgjøre seg selv fra erfaringen av å bli voldtatt, eller å identifisere seg med posisjonen som det voldtatte offeret. Hun blir uansett 'voldtatt' igjen, hevder han.

La meg, uten å påstå at dette er et representativt eksempel, redegjøre for en konkret sak som ble behandlet av Oslo byrett i 1980 for å vise hva slags argumentasjoner dette kan føre til. Saken omhandlet ei 19 år gammel jente som søkte skilsmisse ved dom på grunn av grov mishandling fra mannen. Legeattesten og bildene politiet hadde av kvinnen like etter mishandlingen viste store og alvorlige fysiske skader. Ekteskapsloven sier at mishandling er skilsmissegrunn. Retten fant mishandlingen bevist, og også at det var mannen som uprovosert hadde mishandlet henne. Retten fant det også sannsynlig at det ikke var første gang han hadde mishandlet henne. Men, sa retten, mannen må gå fri. Loven krever nemlig, som vi var inne på ovenfor, at mishandleren skal vite at han skader når han utfører handlingen, og retten visste ikke hva mannen 'hadde ment' med å mishandle henne. Om den siste mishandlingsepisoden sier retten: *"Saksøkte har vært meget opphisset og det er uklart hva han har ment med sin opptreden."* Kvinnen fikk ikke skilsmisse ved dom, men separasjon (eksempelet er hentet fra Amundsen m fl 1981). Det er altså denne typen slutninger man søker å utfordre gjennom i introdusere uaktsomhet.

I Seksuallovbruddsutvalgets vurdering går flertallet ikke inn for en slik kriminalisering. Begrunnelsen for dette er at de tviler på at dette ville bidra til å bedre rettsvernet for ofrene for denne typen overgrep. De synes å mene at problemet ikke ligger der. Statsadvokat Monika Hansen Nylund i Troms uttaler også (mars 1998) at hun er i tvil om en slik kriminalisering ville få noen praktisk betydning. Hun hevder at en slik endring i praksis ikke ville gjøre noen særlig forskjell i rettssalene fordi striden i der oftest dreier seg om fakta. Her ser det altså ut til at det er ulike vurderinger av problemene som ligger til grunn. Jeg vil imidlertid påpeke at Seksuallovbruddsutvalgets negative innstilling ikke er knyttet opp mot en frykt for rettssikkerheten. De skriver: *"I denne kriminaliseringsvurderingen må det også foretas en avveining mellom hensynet til rettsvern for offeret og hensynet til rettssikkerhet for utpekt gjerningsperson. Hvis det er grunn til å anta at straffesanksjonering av den grove uaktsomhet vil bedre ofrenes rettsvern, vil det være et tungtveiende argument for kriminalisering. Utvalget kan ikke se at hensynet til rettssikkerhet taler avgjørende mot at grov uaktsomhet straffesanksjoneres her. En rekke straffebud i straffeloven og i særlovgivningen har uaktsomhet som skyldform, [...] Å innføre (grov) uaktsomhet som skyldform i voldtektsbestemmelsen vil derfor ikke innebære noe prinsipielt nytt for integritetskrenkelser"* (NOU 1997:23 side 51). Vi kan i Norge dømmes for uaktsomt drap, og

professor Brattholm uttaler at han ikke kan se noen problemer med å gjøre uaktsom voldtekt straffbart (Ringheim 1995). Mange røster har imidlertid uttrykt sterk frykt for at en slik kriminalisering ville svekke rettssikkerheten.

Jeg kan ikke se at utvalget vurderer om dette kunne ha betydning i den grad at kanskje flere saker ville bli ført for retten. Kan det være slik at de sakene som kommer opp er vurdert i forhold til sjansene for pådømmelse etter dagens lovverk og rettspraksis? De vurderer heller ikke det problematiske i at så få saker kommer opp for domstolen og foreslår derfor ingen løsninger på dette. Utvalget drøfter heller ikke det faktum at voldtekter oftest skjer blant kjente, og hvilke konsekvenser og ekstra problemer dette skaper. Spesielle problemer i slike voldtektssaker er kravene til grad av vold som benyttes og tidsperspektivet for når truslene fremmes. I disse sakene kan truslene være fremsatt over lang tid, de kan 'ligge i luften', og de kan derfor være vanskelige å knytte direkte til det anmeldte overgrepet.

Innstillingen inneholder ikke noen store forandringer av gjeldende lov. Ut fra innstillingen ser det ut til at utvalget vurderer rettspraksis som et større problem enn lovverket. Dette kommer også tydelig frem i den gjennomgangen de gjør av Høyesterettsdommer. Her påpeker utvalget at bruken av formildende omstendigheter av Høyesterett er et problem, i alle fall med hensyn til straffenivået. De påpeker at det ser ut som om fravær av skjerpene omstendigheter tillegges vekt i formildende retning (NOU 1997:23 side 57). Om voldtekten skjedde etter innledende frivillig erotisk kontakt eller som en ren overfallsvoldtekt, inngår også i Høyesteretts vurderinger. Videre nevnes forhold mellom partene, tidligere ekteskap eller samboerskap, som et moment ved straffeutmålingen. Utvalget maner her til forsiktighet når det gjelder å vurdere tidligere samliv som en formildende omstendighet. Slik de ser det kan dette også betraktes som et forhold som øker straffverdigheten, fordi det både er brudd på et tillitsforhold og et forsøk på å dominere offeret etter at samlivet er slutt.

Det hovedspørsmålet som etter min oppfatning utkrystalliserer seg er; hva er det akseptabelt for en voldtektstiltalt å ikke forstå i norske rettsaler og i norsk kultur generelt, spesielt når det gjelder seksuelle overgrep? Hva er akseptabelt for en tiltalt å påberope seg ikke å skjønne? Hvor går grensene her? For det er ganske åpenbart at det finnes grenser for hvor 'dum' vi aksepterer at noen kan tillate seg å være. Min påstand her er at det er dette som er det

avgjørende punktet i diskusjonen om subjektiv skyld, og det er et punkt som ikke eksplisitt adresseres. Jeg tror det er i dette mellomrommet, i denne gråsonen, problemet ligger. Er vår kulturs kjønnsrelasjoner og 'vanlige' seksuelle praksiser slik at det ikke forventes av tiltalte at han kan skjønne det når han begår et overgrep? Er det slik at vår kulturs seksuelle praksiser *ikke* forutsetter to aktive subjekter som en 'normalsituasjon'? Er det derfor vi ser ut til å ha så store vanskeligheter med å skille mellom overgrep og vanlige samleier?¹⁵

*

Jeg har viet så vidt stor plass til straffelovens diskurs om voldtekt av flere grunner. I tilknytning til mitt tema, kvinners frykt for seksuell vold, anser jeg denne diskursen som svært vesentlig i det den avgrenser mellomrommet, gjennom å angi hva som gjelder som krenkelser og den definerer grensene for vår handlefrihet. Rettsdiskursene i et samfunn både speiler, og virker formende på, hva vi oppfatter som krenkelser. Media formidler mye stoff fra norske rettssaler, spesielt sedelighetssaker, noe som betyr at offentligheten er ganske godt kjent med vurderingene som gjøres der. Håndhevingen av voldtektsparagrafen har skapt mye debatt i media, spesielt med hensyn til hva som anses som formildende omstendigheter for den siktede og hvilken atferd fra offerets side som gir grunnlag for rimelig tvil. For kvinner, og menn, gir rettsdiskursene derfor et signal om forventet kjønnsatferd i vår kultur i vår tid, om hva som anses som berettigede forventninger og de signaliserer grensene for kvinners og menns handlefrihet.

I voldtektssaker brukes kvinnens atferd ofte mot henne. Med henvisning til sosiale normer kan vi ofte se at hun gjøres medskyldig i mannens overgrep mot henne – både i og utenfor rettssalen. Når kvinner bryter slike sosiale normer, tilsier praksis – også den rettslige – at hun risikerer voldtekt. Det kan for eksempel se ut som om vi i vårt samfunn, gjennom rettssystemets vurderinger av formildende omstendigheter, fortsatt administrerer utdeling av straff for 'nattløperi' for kvinner (jfr kapittel 4). Konklusjonen Tove Stang Dahl (1994) trekker av dette er at kvinner og menn har forskjellig grad av handlefrihet og kjønnsfrihet¹⁶ i samfunnet. Dersom kvinner benytter den utvidede alminnelige handlefriheten kvinner som

¹⁵ Dette spørsmålet vil bli drøftet nærmere i kapittel 9.

¹⁶ Kjønnsfrihet defineres som en persons rett til selv å råde over sine kjønnssegenskaper. Dette innebærer både rett til selvbestemt seksualitet og rett til å avvise seksuelle tilnærmelser (Stang Dahl 1994, NOU 1997:23).

gruppe har – gjennom for eksempel å gå hvor hun ønsker, når hun ønsker, med hvilke klær hun ønsker, på det tidspunktet av døgnet hun ønsker – kan det føre til at hennes kjønnsfrihet blir angrepet og hennes kjønnsære¹⁷ krenket. Så til tross for at menn og kvinners rettslige handlefrihet er den samme, er de i praksis forskjellige fordi de rettslige vurderingene av hennes kjønnsfrihet er annerledes enn vurderingene av hans.

Voldtekt er en spesiell type krenkelse fordi den i all hovedsak rammer kvinner. Og i tillegg til at den er en krenkelse av det enkelte voldsoffer, skaper voldtekter (spesielt overfallsvoldtekter) frykt hos kvinner som gruppe slik at deres handlefrihet og bevegelsesfrihet blir innskrenket (NOU 1997:23). Overfallsvoldtekter fungerer derfor, i Mannsrolleutvalget's begrepsbruk (NOU 1991:3), som latent vold.

7.2 SEKSUELL TRAKASSERING – ARBEIDSMILJØLOVENS DISKURS

Dersom vi utvider undersøkelsesområdet fra voldtekt til seksuell trakassering befinner vi oss fortsatt innenfor rettsdiskursen, men i dette tilfellet vil vi i Norge bevege oss over til arbeidsmiljøloven¹⁸. Formuleringen som skal beskytte arbeidstakerne mot trakassering kom inn i arbeidsmiljøloven i februar 1995. Fordi den er så vidt ny har vi derfor ikke særlig mye kunnskap om hvordan rettspraksis vil komme til å se ut på dette området. Min gjennomgang vil derfor avgrense seg til å referere til bestemmelsen, til å belyse intensjonene ved den nye bestemmelsen og noen av reaksjonene fra høringsinstansene. Jeg vil videre knytte den opp mot andre lands bestemmelser og se litt mer på de forsøkene på begrepsavklaring som er gjort i norsk forskning om seksuell trakassering. Avslutningsvis vil jeg drøfte hvordan det også her forhandles om mellomrommet. Konkret vil jeg gjøre det ved å tematisere det noen benevner 'retten til å navngi' og ved å se på noen problemer knyttet til termen seksuell trakassering.

Den bestemmelsen som skal beskytte arbeidere mot trakassering finner vi i arbeidsmiljølovens § 12. Paragrafen omhandler tilrettelegging av arbeidet, og dens første ledd om generelle krav lyder slik:

¹⁷ Begrepet kjønnsære henviser til sentrale sider ved en persons integritet, selvrespekt og omdømme (Stang Dahl 1994).

¹⁸ Det har vært rettet kritikk mot at vi i Norge valgte å legge denne bestemmelsen til arbeidsmiljøloven, og ikke for eksempel til Likestillingsloven. Bakgrunnen for denne kritikken er bl a at grupper som studenter og elever og vernepliktige i militæret ikke omfattes av arbeidsmiljøloven, og at disse gruppen derfor ikke har noen formell ankeinstans å gå til dersom ikke skolen eller institusjonen har utarbeidet egne regler for å håndtere seksuell trakassering.

Teknologi, arbeidsorganisasjon, utførelse av arbeidet, arbeidstidsordninger og lønssystemer skal legges opp slik at arbeidstakerne ikke utsettes for uheldige fysiske eller psykiske belastninger, eller slik at deres mulighet for å vise aktsomhet og ivareta sikkerhetshensyn forringes. Nødvendige hjelpemidler for å hindre uheldige fysiske belastninger skal stilles til arbeidstakernes disposisjon. Arbeidstakerne skal ikke utsettes for trakassering eller annen utilbørlig opptreden. Forholdene skal legges til rette for at arbeidstakerne gis rimelig mulighet for faglig og personlig utvikling gjennom sitt arbeide (Lov av 4. februar 1977 nr 4 om arbeidervern og arbeidsmiljø m.v ajourført med endringer, senest ved lov 02.12.1994 fra 01.02.1995, min understreking).¹⁹

Paragraf 12 nr 1 har fått et tillegg som fastslår at arbeidstakerne ikke skal utsettes for trakassering eller annen utilbørlig opptreden. Ut over denne setningen er paragrafen uforandret fra loven av 1977. I Odelstingsproposisjon nr 50 (1993-94) understrekes det at det er arbeidsgivers ansvar og plikt å legge forholdene på arbeidsplassen til rette slik at arbeidstakerne ikke utsettes for denne typen opptreden. Det understrekes også at dette gjelder både horisontalt (fra andre arbeidstakere) og vertikalt (fra ledelsen og arbeidsgiver), eller fra andre på arbeidsplassen.

Bakgrunnen for at denne bestemmelsen kom inn i Arbeidsmiljøloven er den økte oppmerksomheten omkring mobbing og seksuell trakassering i arbeidslivet. Formuleringen er imidlertid som vi har sett at arbeidstakerne ikke skal utsettes for trakassering eller annen utilbørlig opptreden. Seksuell trakassering nevnes altså ikke spesifikt i selve lovteksten, men ble drøftet av Arbeidsmiljølovutvalget²⁰ og av Kommunal- og Arbeidsdepartementet²¹. Man har altså valgt en vid formulering som kan innbefatte alle typer trakassering enten den er knyttet til kjønn, seksualitet, rase, etnisitet, religiøs overbevisning eller annet. Enkelte av høringsinstansene har reagert på den vide formuleringen og ment at seksuell trakassering burde vært nevnt eksplisitt²². Begrunnelsen var at de mente det ville være lettere å gjøre noe med problemet seksuell trakassering dersom det var eksplisitt formulert. Flere av høringsinstansene påpeker at det har vært en økning av saker omkring mobbing, seksuell trakassering o l, og uttrykker sin tilfredshet med at dette problemet nå tas opp i loven. Flere av høringsinstansene

¹⁹ Jeg vil her bare påpeke at det i arbeidsmiljøloven forutsettes at ulike miljøforhold skal ses i sammenheng med hverandre og ikke bare enkeltvis. På denne måten er for eksempel både §§ 1 og 7 viktige for at § 12 skal kunne spille den rollen den er tiltenkt. Spesielt §§ 7 og 12 må ses i sammenheng med hverandre (Ot prp nr 50 1993-94 side 57).

²⁰ I deres forslag til endringer av Arbeidsmiljøloven av 1977 (NOU 1992:20).

²¹ Jeg benytter Ot prp nr 50 1993-94 fra Kommunal- og Arbeidsdepartementet som hovedkilde. Denne proposisjonen bygger på de forslagene som ble fremmet i Arbeidsmiljølovutvalgets innstilling og også på høringsuttalelsene som ble gitt. Tilrådingen fra departementet ble godkjent i statsråd den 22 april 1994.

²² Disse høringsinstansene var bl a Barne- og Familiedepartementet, Direktoratet for brann- og eksplosjonsvern og Likestillingsombudet.

påpeker også viktigheten av å tydeliggjøre dette som et ledelsesansvar, og noen kommer med nye forslag til formuleringer som gjør dette enda mer eksplisitt (Ot prp nr 50 1993-94 sidene 62-64).

I sin vurdering av utvalgets forslag og de innkomne høringsuttalelsene drøfter Kommunal- og Arbeidsdepartementet Barne- og Familiedepartementets forslag om å nevne seksuell trakassering eksplisitt i lovteksten, men de forkaster det med følgende begrunnelse: *"Etter departementets oppfatning kan det synes uheldig å behandle seksuell trakassering som et særskilt problem med egne bestemmelser, håndteringsmodeller og prosedyrer mot slik trakassering. Etter departementets oppfatning må seksuell trakassering i prinsippet behandles på samme måte som annen trakassering og mobbing som finner sted på arbeidsplassen"* (Ot prp nr 50 1993-94 side 66).

Departementet går også inn på andre lands bestemmelser. I EU finnes det en rekommandasjon om seksuell trakassering fra 1991. Denne er imidlertid ikke juridisk bindende. EU-kommisjonen henstiller i denne rekommandasjonen medlemslandene om å iverksette tiltak for å beskytte kvinners og menns verdighet på arbeidsplassen. Det er også utarbeidet en veiledning om praktiske tiltak som skal beskytte arbeidstakerne mot uønsket seksuell oppmerksomhet. Både Belgia og Frankrike har fulgt opp rekommandasjonene. Ellers kan nevnes at både USA, Canada, New Zealand og Australia har lovgivning som beskytter mot seksuell trakassering. I Danmark har de ingen direkte hjemmel for å forby seksuell trakassering, men den danske likestillingsloven kan anvendes i noen sammenhenger. I Sverige finnes en bestemmelse i Likestillingsloven som forbyr arbeidsgiver å utsette arbeidstaker for trakassering på grunnlag av at arbeidstakeren har avvist arbeidsgiverens seksuelle tilnærmelser, eller anmeldt denne for kjønnsdiskriminering (Ot prp nr 50 1993-94 side 65-66). Det er også i Sverige arbeidsgivers plikt å sørge for at arbeidstaker ikke utsettes for seksuell trakassering.

I Norge bemerkes det i proposisjonen at flere bestemmelser i straffeloven kan komme til anvendelse mot alvorlige former for seksuell trakassering. Verken arbeidsmiljøloven eller likestillingsloven har spesifikke bestemmelser mot seksuell trakassering, men de vil være relevante i slike saker. Barne- og Familiedepartementet konkluderer imidlertid i Likestillingsmeldinga (St.meld.nr 70 1991/92 referert i Ot prp nr 50 1993-94) med at

likestillingsloven er vanskelig å bruke i denne typen saker. De mener videre at Likestillingsombudet er et lite egnet organ for behandling av slike saker.

7.2.1 DEFINISJONER AV SEKSUELL TRAKASSERING

Definisjoner av seksuell trakassering tar utgangspunkt i en persons egen opplevelse av hva som er uønsket, urimelig og støtende og ikke i trakassørens intensjoner.²³ La oss se litt nærmere på EU's atferdskodeks for å eksemplifisere dette.

På bakgrunn av en rapport om seksuell trakassering anbefalte EU i en resolusjon fra 1988 enstemmig at medlemslandene skulle henstilles om å benytte en atferdskodeks om seksuell trakassering på arbeidsplassen. Rådet gir følgende definisjon av seksuell trakassering (Arcel 1992:16 min oversettelse):

“Atferd av seksuell karakter eller annen kjønnsbestemt atferd, som krenker kvinners og menns verdighet på arbeidsplassen, herunder foresattes og kollegers atferd. Den er en utålelig krenkelse av medarbeideres eller elevers verdighet og er uakseptabel hvis

- a. en slik atferd er uønsket, urimelig og støtende for den pågjeldende,*
- b. en persons avvisning eller aksept av en slik atferd fra arbeidsgivers eller medarbeiders side (herunder foresatte og kolleger) er brukt uttrykkelig eller stilltiende som grunnlag for en beslutning, som påvirker en medarbeiders adgang til yrkesutdannelse, arbeid, fortsatt ansettelse, avansement, lønn eller andre arbeidsvilkår, og/eller*
- c. en slik atferd skaper et skremmende, fiendtlig eller ydmykende arbeidsklima, for den pågjeldende.”*

I EU's definisjon ser vi at det er den trakassertes egne verdinormer som avgjør hva som skal oppfattes som trakassering. Trakassøren kan altså ikke påberope seg legitimitet ved å vise til sine egne verdinormer for seksuell atferd. Trakassøren bør altså, fra det øyeblikk den trakasserte har protestert overfor tilnærmelsen, vite at den er uønsket, urimelig og støtende.

Enkelte definisjoner av seksuell trakassering inneholder også en presisering av at den må forekomme gjentatte ganger over en viss tidsperiode (Einarsen m fl 1993:14). Som vi skal se

²³ Se for eksempel Brantsæter og Widerberg red (1992), Frøberg og Sørensen (1992), Einarsen m fl (1993) og Arcel (1992).

benytter for eksempel Universitetet i Oslo en slik presisering.

I sine tiltak mot seksuell trakassering ser Universitetet i Oslo ut til å ligge tett opp til de definisjonene av seksuell trakassering som er utarbeidet av innenfor norsk (kvinne-)forskning (Frøberg og Sørensen 1992 og Brantsæter og Widerberg red 1992). Vi skal gå nærmere inn på disse definisjonene nedenfor, men la oss først se hvordan Universitetet i Oslo avgrensner seksuell trakassering. De starter med en avgrensning av det bredere begrepet uønsket seksuell oppmerksomhet. Det avgrenses slik *"seksuell oppmerksomhet av plagsom og truende karakter. En plagsom og truende atferd kan ta form av alt fra verbale hentydninger, kommentarer til kropp og utseende til psykisk og fysisk press om seksuelle tjenester. Ofte kan grovheten i disse handlingene eskalere over tid, og gjerne også opptre sammen. I en veileder-student/stipendiat relasjon kan dette for eksempel dreie seg om alt fra en ubehagelig enkeltepisode til systematisk plaging over tid. Når situasjonen får preg av systematisk plaging over tid der den som plager er klar over mottakers negative reaksjoner, snakker vi om seksuell trakassering. Seksuell trakassering er den aller groveste form for plagsom/truende seksuell oppmerksomhet"* (fra *"Tiltaksplan i forbindelse med plagsom/truende seksuell oppmerksomhet ved UiO"*). Denne planen ble vedtatt i Kollegiet ved Universitetet i Oslo den 21. November 1995.

Ot prp nr 50 1993-94 inneholder følgende presisering av begrepene. *Mobbing* omfatter gjerne en systematisk isolering eller utestenging av arbeidstakere, heter det, men det kan også omfatte bruk av fysisk vold. Dette kan føre til at den som rammes blir utrygg og avmektig. *Seksuell trakassering* innebærer, i følge departementet, en uønsket og plagende oppmerksomhet på grunn av kjønn. Det heter i fortsettelsen at trakassering kan være alt fra uvelkomne kommentarer om arbeidstakers kropp fra en kollega, til press om seksuelle tjenester fra en overordnet. Denne typen trakassering synes å være et problem særlig på sterkt kjønnsdelte arbeidsplasser og i miljøer der kvinner relativt nylig har kommet inn på arbeidsfeltet, og den har vært lite belyst før de senere årene.

Termen seksuell trakassering ser imidlertid ut til å skape en del misforståelser i praksis. I noen undersøkelser og i den offentlige debatten sier for eksempel noen, spesielt menn, at de ønsker

seg mer seksuell trakassering eller sex-press på jobben.²⁴ Andre er bekymret for om det ikke lenger er tillatt å flørte på arbeidsplassen. For å rydde opp i terminologien tar Brantsæter og Widerberg red (1992) utgangspunkt i samlebegrepet *seksuell oppmerksomhet*. De påpeker at seksuell oppmerksomhet kan være *ønsket* eller *uønsket*. Positive opplevelser er en gjensidig, ønsket seksuell opplevelse mellom to likeverdige parter som er lydhøre overfor hverandre. Negative opplevelser kalles med et samlebegrep for uønsket seksuell oppmerksomhet. Denne typen opplevelser kjennetegnes ved at de er uønskede, uoppfordrede og ensidige. Det er bare den ene parten som opplever dem som et gode.

Det er imidlertid ikke all uønsket seksuell oppmerksomhet som oppleves som problematisk av den personen som utsettes for dem. Men i de tilfellene der den får *negative konsekvenser* enten de er fysiske, psykiske eller i form av begrenset bevegelsesfrihet og handlingsrom, kan vi si at denne personen blir utsatt for seksuell trakassering.

Seksuell trakassering og seksuell vold mot kvinner er av omfang et stort problem. I en undersøkelse fra MMI i 1992 (referert i Frøberg og Sørensen 1992) oppga 20% av kvinnene mellom 18 og 50 år at de en eller annen gang hadde vært utsatt for seksuell trakassering på arbeidsplassen. Tar vi med situasjoner også utenfor arbeidsplassen økte tallet til 40%.²⁵ Men det er viktig å være klar over at alle forsøk på å tallfeste denne typen problemer må bli unøyaktige og omtrentlige. Det er flere grunner til det. Vi tenker for eksempel ofte på dette som spesifikke avgrensbare hendelser eller konkrete episoder. I en studie av seksuell trakassering på arbeidsplassen fant norske forskere at en del kvinner hadde problemer med å knytte sine erfaringer til en slik fenomenoppfattelse som forskerne snakket ut i fra (Brantsæter og Widerberg red 1992). For disse kvinnene var det vanskelig å snakke om det i form av spesielle og avgrensbare hendelser. De oppfattet derimot at den seksuelle trakasseringen var en del av selve den luften de pustet i. Det preget så til de grader samhandlingen at hendelser som enkeltvis og rent juridisk ikke oppfattes som alvorlige, ble opplevd som svært alvorlige av kvinnene selv.

²⁴ I undersøkelser som baserer seg på dette begrepet uten å definere det er det derfor grunn til å være varsom med direkte sammenligninger når det gjelder utbredelse av fenomenet.

²⁵ MMI undersøkelsen viste også at av de 120 000 kvinnene som hadde vært utsatt for seksuell trakassering på arbeidsplassen, fortalte 6 000 av dem at de sluttet i jobben. 18 000 sier at de unnlot å si ja til en jobb fordi de fryktet at de ville bli utsatt for seksuell trakassering (referert i Frøberg og Sørensen 1992). Tallene for Norge er betydelig lavere enn for en del andre vestlige land som USA og Storbritannia.

Den daglige ertingen og 'plukkingen' kunne på den måten oppleves som like ille som et enkeltstående voldtektsforsøk. For disse kvinnene var det derfor nødvendig å gi en beskrivelse av den sammenhengen dette inngikk i. En sykepleier på en psykiatrisk avdeling forteller for eksempel til Frøberg (udatert) at noen av pasientenes atferd kunne være meget slitsom. For henne var det ikke så lett å formidle dette til den mannen hun bor sammen med: *"Jeg tror ikke samboeren forstår hvor slitsomt det er å høre på trakasseringen eller truinga, men når jeg kommer hjem med blåmerker og sår, da skjønner han at det er hardt"* (Frøberg udatert:19).

Forskning viser at menn og kvinner ofte vurderer forskjellig når det gjelder seksuell trakassering (se for eksempel Kitzinger & Thomas 1995). Generelt viser det seg at kvinner oftere enn menn oppfatter ikke-verbal atferd som blikk, fliring og berøring som seksuell trakassering. *"Når kvinner gjør vurderingen, definerer de et bredt spekter av seksuell oppførsel på arbeidet som seksuell trakassering, mens mennene tenderte mot å regne bare mer ekstrem oppførsel som trakassering"* (Brantsæter og Widerberg red 1992). Med ekstrem oppførsel går jeg ut i fra at menn i første rekke tenker på fysiske håndgripeligheter og grovt krenkende utsagn. Hva som skal telle som seksuell trakassering ser på den måten ut til å være et omstridt område.

7.2.2 RETTEN TIL Å NAVNGI

Mange, spesielt menn, reagerer på definisjoner som tar utgangspunkt i en persons egen opplevelse av hva som er uønsket, urimelig og støtende, og kanskje også på selve fenomenet seksuell trakassering, med å spørre om ingenting er lov nå lenger? Er det ikke lov å flørte lenger nå? Jeg vil derfor igjen gjenta et viktig punkt i EU's definisjon: *"Hvis en slik adferd er uønsket, urimelig og støtende for den pågjeldende."* For som Arcel (1992:18) understreker så er hverdagens problem ikke at alt mulig blir oppfattet som seksuell trakassering av mottakerne, men snarere omvendt; at seksuell trakassering blir fremstilt som alt mulig annet av utøveren - som 'spøk', som 'humor', som 'kompliment', som 'krydder i tilværelsen' og som 'lett tone'. Kvinners samfunnsmessige posisjon har hittil medført at de har gått med på disse forklaringene, til tross for at de ikke har trodd på dem, hevder Arcel. Det nye som skjer er i følge henne, bare at kvinners virkelighetsoppfattelse gjør seg gjeldende på lik linje med menns.²⁶ Kvinner

²⁶ Jeg skal imidlertid drøfte denne påstanden litt nærmere i kapittel 10.

organiserer og grupperer seg, ikke bare for å få nye definisjoner, men for **retten til å definere**, hevder Miles (1992:276). At vi er tvunget til å bruke lovgivning, direktiver og rettssaker for at kvinners oppfatninger skal bli like gyldige som menns på dette området er, slik hun ser det, et beklagelig faktum.

Et annet faktum er at menn nå organiserer sin motstand mot kvinners rett til å definere. Dette leserinnlegget, med overskriften "Tilråd skriftlig avtale" synliggjør aggresjonen:

DET NORSKE MANNSFORBUND

Nettverk for Menns & Fedres Rettigheter og Interesser i samfunnet

SERTIFIKAT/AVTALE

Vi er enige om følgende:

1. Det bekreftes at undertegnede kvinne/jente, som er over den seksuelle lavalder og er ved sine fulle fem, har gått til sengs og utøvet samleie med undertegnede gutt/mann på frivillig basis, og at alt vi foretar oss er sexlek og ikke seksualisert vold.

2. Om jente/kvinne blir gravid er muligheten for abort begrenset, idet vi anerkjenner vårt gjensidige ansvar for våre handlinger, og kan overhodet ikke vurderes uten at barnefaren er enig i dette.

3. Om/når barnet fødes skal foreldrene i utgangspunktet ha delt foreldrerett og delt daglig omsorg, om de ikke er enige om en annen løsning.

2. og 3. punktum kan ikke påankes så lenge 1. punktum er oppfylt.

Sted: _____

Dato: ___/___199__

Jente/Kvinne

Gutt/Mann

Den som er lur kopierer dette skjema i det antall samleier en har tenkt å ha i nærmeste fremtid, og fremlegger det for partneren til underskrift før penetrering.

Sekretariatet Oslo (Dagbladet 21.02.1995)

Temaet seksuell trakassering reiser to spesielle problemer for menn, hevder Caroline Ramazanoglu (1987/94). Selve termen som benevner og definerer visse handlinger seksuell trakassering er relativt ny, selv om typen atferd ikke er det. Definisjoner av seksuell trakassering skaper engstelse blant en del menn (og kvinner) fordi de *"go well beyond the sort of overtly violent sexual assault of which most people would disapprove, to cover the cleavage-gazing, personal remarks, blue jokes and friendly squeezing, rubbing, patting and propositioning which are widely acceptable everyday behaviour"* (Ramazanoglu 1987/94:65). Problemet later derfor til å være at noe som oppfattes som en utbredt og akseptert dagligdags oppførsel, nå kriminaliseres.

En vid definisjon av seksuell trakassering medfører at menn føler seg truet **som menn** fordi deres normale atferd blir innskrenket eller begrenset. Det gjør dem usikre på hva de kan og ikke kan gjøre, og de blir redde for å skape reaksjoner, hevder Ramazanoglu.

Det andre problemet som oppstår er at kampanjer mot seksuell trakassering, som hovedsakelig er opptatt av kvinners rettigheter, i praksis viser seg å bli omformet fra å omhandle menns vold mot kvinner til å bli et spørsmål om **kvinnens angrep på menns rettigheter**. Kampanjene betraktes derfor, i følge Ramazanoglu, av mange som å være et ufeminint forsøk på å påtvinge et straffediktert atferdsmønster på et mangfold av frihetselskende individer.

7.2.3 TERMEN SEKSUELL TRAKASSERING – NOEN PROBLEMER

Termen seksuell trakassering ble skapt av nord-amerikanske feminister på 1970-tallet. Selv om atferden ikke var ny, så var dette før midten av 1970 tallet et problem uten navn. Navngivningen av seksuell trakassering representerer imidlertid både en triumf og et problem for feminisismen, påpeker Kitzinger og Thomas (1995). Triumfen ligger i det faktum at mange nasjoner og organisasjoner nå har bestemmelser som skal beskytte arbeidstakerne mot denne formen for trakassering. Problemene er imidlertid flere.

Bestemmelsene for å forhindre trakassering har vist seg å være mindre effektive enn forventet. Undersøkelser viser for eksempel at mange utsettes for seksuell trakassering på arbeidsplassen, men det er få som benytter lovverket som et hjelpemiddel til å få slutt på denne typen atferd.

Mange av kvinnene som navngir sine erfaringer som seksuell trakassering er uvillige til å gå til sak mot arbeidsgiverne, fordi de er redde for at det bare vil forverre situasjonen for dem.

Undersøkelser viser også at mange kvinner er usikre på hvilken atferd som regnes som 'seksuell trakassering', og de er uvillige til å benevne menns atferd som seksuell trakassering. Termen 'uønsket seksuell oppmerksomhet' viste seg å være lettere å benytte for mange. Når denne termen ble benyttet i undersøkelser var det flere som svarte at de hadde vært utsatt for det, enn når termen seksuell trakassering ble benyttet. Det er altså stor uenighet mellom kvinner med hensyn til hvilken type atferd termen 'seksuell trakassering' dekker.

Også mellom kvinner og menn er det uenighet om hvordan ulike situasjoner skal vurderes. Menn synes i enda mindre grad enn kvinner å identifisere handlinger eller situasjoner som seksuelt trakasserende (Kitzinger & Thomas 1995). Menn tenderer i all hovedsak til å definere færre typer atferd som seksuell trakassering, og det er (som tidligere nevnt) mindre sannsynlig at de ser erting med seksuelle undertoner, blick eller gester som seksuell trakassering.

I en undersøkelse av hvilke diskursive mekanismer som fungerte til å minimalisere eller utradere 'seksuell trakassering', identifiserte Kitzinger og Thomas (1995:45-46) fire mekanismer som viktige. Den første mekanismen ble oftest benyttet av kvinnene de snakket med; benektelsen av offerstatus²⁷. Dette kom til syne gjennom utsagn som: *"Jeg kan ikke ha blitt seksuelt trakassert for jeg er ikke et offer"*. De tre andre diskursive mekanismene ble hyppigst benyttet av mennene de intervjuet, men var også tilgjengelige for kvinnene. De var (i) påstand om at atferd som ofte forekommer og er tatt for gitt som 'normal' eller 'naturlig' sosial samhandling mellom menn og kvinner, ikke kan regnes som seksuell trakassering; (ii) påstand om at bare atferd som er motivert ut fra seksuelt begjær, med samleie som mål, kan telle som seksuell trakassering; og (iii) påstand om at atferd som primært har som mål å hevde makt og dominans, og ikke fundamentalt sett er seksuell, ikke kan regnes som seksuell trakassering. Til sammen utfører disse strategiene en slags magi, mener Kitzinger og Thomas, fordi seksuell trakassering rett og slett forsvinner gjennom en definisjonsmessig befaling. Definisjonen av seksuell trakassering blir følgelig så snever at fenomenet som sådan blir ikke-eksisterende.

²⁷ Jeg skal i kapittel 10 drøfte dette poenget nærmere. Benektingen av offerposisjonen kan gi oss inntak til å se at det mer som står på spill her enn 'kampen om voldsdefinisjonene' og 'retten til å navngi'.

Diskursive mekanismer fungerer slik til å gjøre seksuell trakassering usynlig eller ikke-eksisterende, og de som utsettes for seksuell trakassering deltar selv i denne prosessen.

'Seksuell trakassering' er altså et omstridt område, og det er ikke gitt at en presisering og avgrensning av termen i seg selv vil løse problemene. Kampen om termen 'seksuell trakassering' kan derfor peke oss i retning av hva som står på spill – for kvinner og for menn, og for ulike kvinner og for ulike menn. Av den grunn mener jeg det er svært viktig å ta det ubehaget og de motsetningene termen skaper på alvor.

*

I dette kapitlet har jeg sett på rettsdiskursen eksemplifisert gjennom voldtektsparagrafen i straffeloven og seksuell trakassering på arbeidsplassen i arbeidsmiljøloven. Disse diskursene er med på å definere grensene for det mellomrommet som er avhandlingens fokus. De synliggjør hvordan våre oppfatninger om seksualitet, krenkelser og vold endrer seg over tid, og hvordan det også innenfor rettsdiskursene forhandles om mellomrommet. Spesielt tydelig kommer forhandlingene frem i forarbeidene til lovene. Jeg har videre rettet søkelyset mot noen aktuelle problemer som utkrystalliserer seg i dagens debatt, og som fortsatt gjør rettsdiskursene til et omstridt område.

KAPITTEL 8: FREDLØSE ERFARINGER – KRENKELSER FRA DE FULLKOMMENT VELKLEDTE

I avhandlingen har jeg tatt utgangspunkt i de mellomromserfaringene som er gjenstand for debatt i vår kultur. I en ende av spekteret finner vi de som i størst grad banaliseres og utfordres som krenkelser og vold, og i den andre enden finner vi de erfaringene som ligger innenfor lovens definisjon av overgrep, men som allikevel i realiteten er omstridte.

I dette kapittelet vil jeg begynne med den typen erfaringer jeg tidligere har benevnt takdryppsfornevelser og vise hvordan disse erfaringene blir lyst fredløse.¹ Med fredløse mener jeg i denne sammenhengen at kvinnenens opplevelser av situasjonen blir bortviste eller forviste. I møte med andres fortolkninger later kvinnene til å ha vansker med å holde fast ved sine egne opplevelser av situasjonen. Dette medfører at de blir usikre på hvordan de skal, eller bør, reagere og hvordan de skal, eller bør, oppfatte hendelsen. Jeg vil deretter bevege meg over mot den andre enden av mellomrommet, til de erfaringene som ligger tettest opp til det de fleste av oss ville anerkjenne som krenkelser og overgrep. Vi skulle kanskje umiddelbart tro at voldtekter, i alle dens varianter, ikke hørte til i mellomrommet i det hele tatt. Men både rettspraksis, den 'offentlige folkemening' og flere undersøkelser av ofre for seksuelle overgrep viser at så ikke er tilfelle. Også her finner vi i vår kultur omstridte områder. Uttrykket å bli lyst fredløs får i denne enden av mellomrommet en tilleggsdimensjon; hendelsene forvises i praksis fra og av (retts-) samfunnet, og kvinnene som erfarer krenkelser i denne enden av mellomrommet ser i realiteten ut til å miste rettsbeskyttelse.

La oss begynne med å lytte til hvordan Dimen (1989) beskriver opplevelsen av å gå på gaten og bli tilsnakket av en fremmed mann, og hvilke dialoger hun har med seg selv i sitt forsøk på å gi mening til denne hendelsen. Hun skriver:

“I’m a thirty-seven-year-old, heterosexual, middle-class woman, wearing junior-sized clothes a shade on the beatnik side of trendiness. I am divorced and childless, and live with my cat and my plants in New York City.

I am walking home, and this shabby, drunk man is following me, saying, ”mamma, oh

¹ Termen fredløse erfaringer er min egen konstruksjon. Den er inspirert av Jaggar's term fredløse følelser ('outlaw emotions'). At det å bli lyst fredløs var den straffen vi i tidligere tider dømte voldtektsmenn til (jfr kapittel 7.1), var en utilsiktet ironi.

mamma, baby please, I wanna fuck you, I give good tongue, oh sweetheart, PLEASE.”

”Oh, leave me alone, don’t you have anything better to do?” I exclaim in annoyance.

He sniggers, then turns away.

After I get inside the lobby of my building, I wonder, What was that man trying to do? Did he want to degrade me, attack me, stimulate me sexually, flatter me, or simply tease me? Should I be angry or feel sorry for him? And I ask, Why me, anyway?

The voices in my head immediately provide answers:

What do you expect when you dress like that? my mother responds rhetorically.

But it happens to me even when I’m wearing my down parka and my overalls, I explain in bewilderment, adding with some outrage, *How dare he talk to me? He doesn’t even know me.*

Let me at him, I’ll kill the bastard, growls my father.

Oh daddy, stop it, I reply, embarrassed by his passion.

My conscience asks, *How come you hear the pussy noises from the guys across the street? You don’t know them. Yet you notice what they say.*

I don’t know, I mumble.

You know you love it, insists my own analyst.

Maybe, I admit grudgingly like a patient cornered on the couch.

You must have a pretty poor opinion of yourself if you get turned on by someone like that, comments an advice columnist.

I guess so, I say, feeling a little humiliated.

Well, you know, it makes sense that you hear it, it’s dangerous out there, says the indignant, rational feminist voice in no uncertain terms. *One out of two women experiences rape or an attempt at it sometime in her life. You have to be alert.*

Maybe, I think. Soothed and vindicated, I stand a little straighter.

I think your reaction is disgusting, says the politically correct line-ist in me. *The man is but a product of his environment, his class, race, ethnicity, in short, of capitalism and the state. He is attacking not you but your petit bourgeois privilege.*

I’m sorry, I’m sorry, I reply, filled with guilt.

Perhaps he’s compensating for his own feelings of badness, the psychoanalyst side of me counsels empathically. *He projects his self-hatred into you who, at the same time, remain the all-powerful, all comforting mother whom he now feels good enough to make verbal love to.*

Yes, yes, okay, but still... I argue in increasingly louder tones to these contradictory voices,

Still I don't know him. He doesn't know me. Is the noise coming from a person like the noise of an ambulance siren? Do I have to hear it so I get out of the way and don't get run over?

Don't let it upset you, dear, my kind uncle says (the one who used to engineer intense, flirtatious discussions in his den, with the door closed, with one or another of my teenage girlfriends). Just ignore him; don't give him the benefit of your attention; don't dignify him by a response; it will just encourage him, says my uncle, trying to calm me down and smooth things over.

I pause for breath, then, frustrated almost to tears, nearly shout, *My mind doesn't work as rationally as yours. How can it? My brain hears, my desire is stirred, I lose control of my body. On the street my body is theirs. I am a body on the street. Two tits and no head and a big ass. I am a walking Rohrschach. My body becomes a cunt and I am sore from this semiotic rape* “ (Dimen 1989:35-37).

I denne indre dialogen med seg selv får Dimen fram flere viktige poenger. For det første blir det synlig hvordan hun har tatt opp i seg ulike kulturelle diskurser, og strever med å posisjonere seg i forhold til dem. I sitatet lar Dimen forskjellige mennesker representere ulike synspunkter på hvordan hun bør reagere. Mor gir uttrykk for at hun får som fortjent. Hun kunne unngått situasjonen dersom hun hadde kledd seg annerledes. Far reagerer imidlertid enda sterkere enn hun selv, og gjør det på en så heftig måte at han gjør hennes smerte usynlig. Hennes egen følelsesmessige reaksjon kommer helt i skyggen av fars, og han fremstår som beskytteren/hevneren som hun må stagge. Analytikeren, og hennes egen bevissthet, gjør hennes egen reaksjon til gjenstand for analyse og indikerer at hun egentlig liker denne typen kommentarer på gaten. Avisskribenten representerer en som håner at hun hører det som sies til henne, mens feministen argumenterer rasjonelt med at det er naturlig at hun hører det, gitt alle overgrepene kvinner utsettes for – det er farlig der ute og man må være på vakt. Selv undergraver hun sine egne opplevelser gjennom å politisere og psykoanalysere hendelsen, og på den måten plassere sin forståelse hos mannen. Og til slutt representerer onkelens stemme den kulturelle diskursen som forteller at hun ikke bør reagere i det hele tatt, hun bør ignorere slike menn for da vil de holde opp.²

Vi kunne lese denne kvinnens opplevelse av situasjonen som et eksempel på det jeg i kapittel 1

² Jfr også kapittel 3.5.

snakket om som en fredløs følelse. Hun reagerer på hendelsen på en måte som ikke er kulturelt akseptert - hun smertes. De kulturelle diskursene som målbæres av ulike personer, gjennom den indre dialogen, kan betraktes som eksempler på hvordan hennes opplevelse kan undergraves. Har hun rett til, lov til, å reagere som hun gjør? Er dette den beste måten å reagere på? Sier det mer om henne enn om ham dersom hun reagerer? Hvem vet best hvordan denne hendelsen skal forstås og håndteres?

Men til tross for alle de ulike argumentene kan hun ikke reagere, eller forstå hendelsen, slik de/hun ønsker. Hun avslutter i alle fall med at hun smertes ved den semiotiske voldtekten hun utsettes for på gaten der kroppen hennes ikke lenger er hennes egen, ikke lenger noe hun har kontroll over. To pupper uten hode og en diger rumpe – slik er den kroppen som på gaten er andres. Men hvordan skal hun 'klassifisere' denne typen erfaringer? Hva er det erfaringer av? Er det slik at en anerkjennelse av fredløse følelser er første skritt på veien til at erfaringer kan gjøres til erfaringer av noe, slik at de ikke forblir fredløse?

Kvinner opplever å ha fredløse følelser, følelser de i følge den gjengse situasjonsdefinisjonen ikke 'burde' ha, i mange ulike sammenhenger. En kvinne som arbeidet på en bar sier for eksempel til Kitzinger og Thomas (1995:37) at hun ofte hadde problemer med menn i baren, men: *"I just felt that it couldn't be bad enough to be sexual harassment, because everyone else put up with it. I think I saw it as something in me that I must be oversensitive to it. And now I don't think I'm oversensitive: I think they're overintrusive."* Hun følte at det ikke kunne være ille nok til å være seksuell trakassering fordi ingen andre reagerte på det. Seksuell trakassering blir ofte definert som akseptabel atferd av menn, for eksempel gjennom at trakassering betraktes som 'bare morsomt', 'en del av omgangsformen eller kulturen her' eller 'bare en fleip'. Også innen lovverket er det mindre sannsynlig at disse hendelsene defineres som lovbrudd. *"Det er bare slik det er"*, sier mange kvinner som blir utsatt for uønsket seksuell oppmerksomhet. De sier det blir 'en vane'. Gjentakelsene er imidlertid et problem som blir en stor belastning etter hvert, viser forskning om dette. Det at man 'er blitt så vant til det' er derfor mer et faresignal enn et signal om at en mestrer situasjonen, hevder Frøberg (udatert:18).

Vi ser her et eksempel på hvordan fredløse følelser ikke blir tatt alvorlig, de benektes og

situasjonen blir omdefinert. Egne opplevelser undergraves. Som kvinnen ovenfor bemerket; hun måtte være oversensitiv fordi ingen andre reagerte på dette.

Det er imidlertid ikke bare krenkelser fra fremmede menn som gir opphav til fredløse følelser og erfaringer. Vi skal nå bevege oss over til den andre enden av mellomrommet, den som ligger nærmest det de fleste av oss ville være enige om er uakseptabelt. I vår kultur finnes det et omdiskutert område også hva voldtekter angår. Det omdiskuterte området omfatter blant annet voldtekter som skjer etter en frivillig førstekontakt og voldtekter som ikke har utpreget seg med å være svært voldelige. Jeg plasserer dette området innenfor mellomrommet fordi det viser seg at det ikke er bred enighet om at disse voldtektene er uakseptable. Som tidligere nevnt er denne typen voldtekter langt vanligere enn de såkalte overfallsvoldtektene, og det at de utgjør et omdiskutert område betyr at de fleste kvinner som utsettes for seksuelle overgrep (og også alle andre kvinner) vil måtte forholde seg til at deres opplevelser av hendelsen som et overgrep utfordres.

Voldtekter begått etter et stevнемøte, på eller etter en fest, voldtekter i parforhold, ekteskap og samboerforhold, eller etter at slike er oppløst, viser seg å skape 'klassifiseringsproblemer' for svært mange - både kvinner og menn. Kvinnene som utsettes for dem har også selv vansker med å benevne dem voldtekter.

I sin studie fra Storbritannia fant Liz Kelly (1987/94) at kvinner brukte et nyansert vokabular når de skulle navngi slike erfaringer. De skilte mellom å ha følt seg presset til sex, å ha blitt tvunget til sex, seksuelle overgrep og voldtekt. *Press til sex* dekker erfaringer der kvinnene følte seg presset av mannens atferd eller forventninger, men de valgte ikke å si nei. *Tvang til sex* dekker erfaringer kvinnene beskrev som å være 'som voldtekter', der deres samtykke eller deltakelse var påtvunget. En kvinne sier for eksempel: "*Where do you define rape? The pressure to have sex was overwhelming... I was made to feel guilty. It isn't rape but incredible emotional pressure was put on and I wanted that man out of my room as soon as possible*" (Kelly 1987/94:57). Termen *voldtekt* ble oftest brukt dersom overgriperen var en fremmed, dersom overgrepet skjedde ute og om kvelden, dersom fysisk kraft var brukt og dersom kvinnen ytte motstand. På spørsmål om hun har vært utsatt for voldtekt svarer en annen kvinne: "*No not rape not in the [sighs] ... not actually physically forced to have sex,*

only ... coerced I think yes." Litt lenger ut i intervjuet utdyper hun imidlertid følgende episode: *"I remember an occasion where he wouldn't let me get up, and he was very strong. He pulled my arms above my head, I didn't put up much of a **struggle**. I mean I wouldn't have seen that as rape because I associated rape with strangers, dark, night and struggle. I didn't put up much of a struggle, but **I didn't want to**, so in a sense that was rape, yes"* (Kelly 1987/94:57-58).

Denne typen voldtekter avviker fra hvordan de forestiller seg den 'typiske voldtekten'. De passer ikke inn, og kvinnene som utsettes for dem får ikke sine opplevelser av situasjonen bekreftet og mister tilliten til sitt eget sanseapparat. Kvinnene strever med dem i årevis, de får ikke fred for dem, de føler skyld og skam, og vet ikke hvordan de skal forstå og gi mening til det som skjedde. Til tross for at mange av oss ville regne disse erfaringene som klare overgrep eller voldtekter, er poenget her at de i praksis viser seg å være mer problematiske. I stedet for å klassifisere dem som voldtekter, ønsker jeg derfor å ta disse erfaringenes fredløshet på alvor, og forsøke å forstå hvorfor de blir fredløse.

Etter mange års fokus på seksuelle overgrep mot kvinner både i media, kvinnebevegelsene og forskning, etter den 'seksuelle frigjøringen', etter at vi har fått en ungdomsgenerasjon som opplever seg som likestilte, kan det være grunn til å spørre seg om ikke dette har medført at unge jenter i dag er bedre i stand til å anerkjenne sine egne opplevelser av situasjonen. Er det ikke lettere for dem å plassere ansvaret i slike saker enn det var for tidligere generasjoner av kvinner? Ungdomsgenerasjonen er en generasjon som har vokst opp med tillatelse til å eksperimentere med sin seksualitet, men bare dersom de selv vil det. Oppmerksomheten har vært rettet mot at de ikke skal la noen tvinge seg. Spørsmålet er om dette har ført til at det har blitt lettere for dagens kvinner ikke å la seg tvinge? Har det gjort det lettere for dem å benevne det de opplever som tvangssituasjoner som nettopp tvangssituasjoner? Sagt på en annen måte; benytter de seg av sin rett til å navngi egne erfaringer?

Med utgangspunkt i noen nyere undersøkelser av kvinners og ungdommers holdninger til, og erfaringer med, seksuelle overgrep, skal vi nå se litt nærmere på dagens situasjon. Hvordan ser unge kvinner i dag ut til å forholde seg til spørsmål om skyld og skam i overgrepssituasjoner? Har det blitt lettere enn før å plassere ansvar og skyld?

De svenske ungdommene i Stina Jeffners undersøkelse (1998) definerte alle voldtekt som 'alt som skjer etter at jenta har sagt nei'. Det viste seg imidlertid at når spørsmålene ble knyttet opp til bestemte situasjoner så ble det vanskeligere. Dersom jenta hadde vært sammen med gutten før overgrepet, begynte for eksempel ungdommene å tvile på om hendelsen kunne benevnes voldtekt. Jeffner mener å observere at det finnes en mengde regler for hvordan jenta skal oppføre seg for at det hun har opplevd skal kunne kalles voldtekt. Voldtekter kan derfor 'forhandles'. Til tross for at jenta sa nei, så mister dette neiet sin betydning i visse situasjoner. En situasjon der hennes nei i praksis mister sin betydning er dersom hun har drukket seg full. Dersom hun var full er det tvilsomt om det hun var utsatt for kan kalles voldtekt, sier ungdommene. Logikken her er at gutter antas å 'passe på' når jenta er så full at hun ikke kan si nei. Og fordi jenter forventes å vite hvordan gutter er, holder ungdommene henne selv ansvarlig dersom hun har drukket for mye og av den grunn ikke kan beskytte seg selv. Fester kan på den måten potensielt skape farlige situasjoner for unge jenter, hevder Jeffner.

Fester er også en arena der mange ungdommer har sin seksuelle debut, og mange jenter utnyttes seksuelt på fester, spesielt der det er alkohol med i bildet. Alkoholrus bidrar også til å gjøre de første seksuelle erfaringene lettere, skriver Willy Pedersen (1998). Norske ungdommer forteller at de opplevde at rusen gjorde det enklere å ta kontakt fordi de ble mindre sjenerte og klønete. Alkohol har altså betydning for flørt, sjekking og sex. Men man gjør også dumme ting i fylla. Hver tredje ungdom i en norsk undersøkelse hadde opplevd å angre på seksuell erfaringer, og i tre av fire tilfeller var det alkohol med i bildet (referert i Pedersen 1998). Ei jente fortalte om en situasjon som oppstod da hun var 18 år: *"- Jeg møtte han på en fest, og han var flott. Mørkt hår og brune glitrende øyne. Vi danset, og jeg drakk utrolig mye, og så ble jeg med ham hjem. Men jeg var egentlig sammen med en annen, ville aldri gjort det hvis jeg ikke var så full. Etterpå syntes jeg det var grusomt. Angret som en hund. Tenkte på det hele tida. Det var umoralsk, helt galt, rett og slett helt galt. Jeg brukte p-piller, og vi tenkte ikke på kondom. Etterpå var jeg livredd for chlamydia, ja til og med for HIV-smitte. Snakket masse med venninnen min, men hun bare lo. Da løsnet det litt heldigvis"* (Pedersen 1998:90).

I en norsk undersøkelse om omfanget av seksuelle overgrep fant Pedersen og Skrondal (1996

referert i Pedersen 1998) at få gutter var ofre, mens det blant jentene var drøyt femten prosent som hadde vært utsatt for overgrep før de ble voksne. Overgrepene var av to typer. For drøyt fem prosent av jentene skjedde overgrepene i barndommen, da de var mellom fire og tolv år. Omkring ti prosent av jentene ble utsatt for overgrep i tenårene. Overgriperne var i disse tilfellene helt forskjellige. For de som var utsatt i barndommen var det voksne menn i jentenes nære omgivelser som var overgriperne. Det var menn jentene hadde tillit til, og ofte var han gitt ansvar for å yte henne omsorg og beskyttelse. Bildet var imidlertid annerledes for de som ble utsatt for overgrep i tenårene. Overgriperne var da kjærester, venner eller andre jevnaldrende gutter, og overgrepene skjedde på fest, på hyttetur, på interrail osv. Pedersen (1998:93) beskriver en typisk situasjon slik: *“En gutt hun kjenner. Alkohol. Flørt. Erotisk stemning. Plutselig behov for grenser. Han fortsetter. Hun sier nei”*. Dette foregikk oftest innen rammen av etablerte eller oppløste parforhold. Alkohol preget i stor grad situasjonene der dette foregikk; klassefester, russetida og hytteturer var typiske rammer.

En annen situasjon der jentas nei mistet sin betydning var i tilfeller der jenta hadde vært seksuelt involvert med gutten tidligere, før overgrepet (Jeffner 1998). Ungdommene sier også at dersom jenta er forelsket i gutten kan det i prinsippet ikke være en voldtekt. I følge Willy Pedersens (1998) undersøkelser så er overgrepene hyppigst i etablerte parforhold, noe som skulle tilsi at i de hyppigst forekommende seksuelle overgrepene ville disse ungdommene ikke betrakte det som voldtekt.

Det finnes også spesifikke regler som omhandler den måten jenta sier nei på. Dersom hun sier nei på en tvetydig måte, mener de svenske ungdommene at det er tvilsomt om det som skjer etterpå kan kalles voldtekt (Jeffner 1998). Virkelig troverdig er hun ikke uten at neiet er helt utvetydig. Aller helst bør jenta forlate plassen. En forklaring på dette er at ungdommene hevder at jenter ofte bare bruker sitt nei som et virkemiddel for å vekke gutters interesse og begjær. Og slik Jeffner ser det, gjør de det også av og til. Jentene ønsker ikke å fremstå som ‘lettvinte’.

Hvordan skal vi så forstå at de benytter en så belastet strategi, sett i forhold til alle de kreftene som har vært brukt på å bli kvitt forestillingen om at kvinner som sier nei, egentlig mener ja? Jeffner ser dette som et uttrykk for de reglene som fortsatt er virksomme når det gjelder det

seksuelle samspillet mellom kjønnene. Jentene benytter seg av de reglene som er tilgjengelige for kvinner, og de sosiale reglene sier fortsatt at jenter ikke skal være eksplisitte i sin seksualitet. De skal gjerne være tvetydige, gi doble signaler og være kostbare. Jentene vet at denne dobbeltheten kan slå hardt tilbake på dem selv, men reglene for kjønnsatferd er sterkere enn det vi i dette tilfellet kan oppfatte som selvoppholdelsesdriften, hevder hun (Jeffner 1998).

På den måten oppdrar vi fortsatt kvinner til å være utydelige når det gjelder egne ønsker, men lydhøre overfor andres (se også Marcus 1992). 'Horefiguren' lever i beste velgående både i skolegårdene og på klassefester, og det gjør de som knuller henne også. Også i dagens Sverige finnes det en sterk forakt for jenter som har ligget med mange gutter, og denne forakten er like sterk fra jenter som fra gutter. Denne kvinnens nei er ikke mye verdt i enkeltes øyne. Denne kvinnen avviker derfor per definisjon fra det troverdige voldtektsofferet.

8.1 FORESTILLINGER OM VOLDTEKTSMENN

Forestillinger om hvordan en voldtektsmann er viste seg også å spille inn i vurderingene av om en hendelse kvalifiserte for betegnelsen voldtekt. En voldtektsmann ble av disse ungdommene betraktet som en gal avviker, en seksuelt frustrert dåre, som ikke hadde noen fellestrekk med 'vanlige, hyggelige gutter'. Ungdommene hadde store vanskeligheter med å betegne den snille gutten de kjente som voldtektsmann, selv når det viste seg at det var begått en voldtekt. Jentene i undersøkelsen regnet alle sammen med at gutten 'innerst inne var en bra person', nesten uansett av hva han hadde gjort.

Den medieskapte forestillingen om voldtektsmannen som en fremmed som lusker rundt i buskene, synes å danne mal for hvem som kan være en voldtektsmann. Fremmedvoldtekten, eller overfallsvoldtekten, som modell skaper på denne måten problemer fordi den fungerer som en kulturell norm, der avvikene fra denne normen reduserer sannsynligheten for at situasjonen defineres som voldtekt. Enkelte, som for eksempel Marcus (1992), refererer til dette som kulturelle manuskripter. Disse 'kulturelle manuskriptene' danner mal for hvorvidt ofrene definerer seksuelle overgrep som voldtekt. Det vil si at jo fjernere overgrepssituasjonen er fra den normgivende fremmedvoldtekten, jo mindre sannsynlig er det at kvinnene vil definere overgrepet som voldtekt. Det ser altså ut til at selve termen voldtekt er synonym med overfallsvoldtekt.

Forestillingen om den ekstreme gjerningsmannen er en av de tingene som også ser ut til å skape problemer for amerikanske kvinner som har vært utsatt for overgrep fra en mann de kjente (Wood & Rennie 1994). Kvinnenes redegjørelser hadde to viktige trekk; kvinnene hadde vanskeligheter med å navngi sine erfaringer som voldtekt, og hva mannen hadde sagt om hendelsen var viktig for kvinnene når de skulle gi mening til sine erfaringer.

Kampen for å navngi det som hadde skjedd, eller sagt på en annen måte, kampen for å formulere hendelsen viste seg å være et viktig tema for kvinnene i denne undersøkelsen. Det ligger makt i å navngi en erfaring og i hvem som navngir den. Wood og Rennie påpeker at det vanligvis er menn som navngir kvinners erfaringer, og de gjør det fra sitt perspektiv. Et ofte oversett faktum er at den første som er med på å navngi hendelsen er overgriperen selv. Og han vil med stor sannsynlighet ikke bekrefte hennes opplevelse av dette som et overgrep.

Problemet er at voldtekt mellom kjente navngis som alt annet enn voldtekt, som en misforståelse, et uhell osv. Og et meget viktig poeng i den forbindelse er at så lenge visse former for motstand – for eksempel manglende glede/nyttelse og manglende samtykke når kvinner ikke ønsker å ha sex – blir betraktet som en del av normal seksualitet, så kan ikke konstruksjonen av hendelsen som voldtekt rettferdiggjøres ved å bruke et eller flere av disse argumentene (Wood & Rennie 1994).³

For å benevne en handling *som* voldtekt er det nødvendig med kulturelt tilgjengelige fortolkningsrepertoarer, hevder Wood og Rennie (1994).⁴ Med fortolkningsrepertoarer mener de et system av termer som det er vanlig å bruke for å karakterisere og evaluere handlinger, hendelser og andre fenomener. Uten slike repertoarer tilgjengelig er det vanskelig for kvinner å formulere sine erfaringer og å rettferdiggjøre sine formuleringer. Usikkerhet omkring formuleringer kan medføre at kvinner forblir tause og at deres erfaringer blir fredløse.

Til tross for at vi i dag har flere begreper til å benevne erfaringer som for eksempel seksuell

³ Se kapittel 9 for en drøfting av dette.

⁴ Her kan termen fortolkningsreportoar ses i sammenheng med den tidligere brukte termen manuskripter. Det omhandler å skape alternative fortolkninger og diskurser, og dermed utfordre det herskende kulturelle manuskriptet og de rollene dette manuskriptet gir mulighet for.

trakassering, kvinnemishandling og seksualisert vold, nøler mange kvinner allikevel med å bruke slike begreper på egne erfaringer. Handlinger som de uten særlig tvil ville kalle vold eller krenkelser dersom andre kvinner ble utsatt for dem, erfares ofte ikke som vold av kvinnen i den aktuelle situasjonen. Særlig er det slik dersom kvinnen kjenner krenkeren.

Mange forskere har påpekt at kvinner som lever med trakassering og vold over tid, betrakter det som skjer ut fra mannens perspektiv. Det er hans forståelse av situasjonen som gjelder. Han har definisjonsmakten, og han betrakter ofte ikke det han gjør som trakassering eller vold (se for eksempel Isdal 1990, Lundgren 1985, Skjørten 1994, Wood & Rennie 1994).

Per Isdal (1990) har gjennom sitt arbeid med voldelige menn, begynt å betrakte denne typen fornektelser som et av hovedproblemene. Dersom det skal være mulig å få disse mennene til å endre sin atferd, er det helt nødvendig at de anerkjenner og tar ansvar for den volden de utøver, hevder han. Kristin Skjørten (1994) understreker også at de valgene vi gjør av begreper for å beskrive et fenomen vil avhenge av hvordan vi forstår fenomenet. I hennes undersøkelse av menn som brukte vold mot sine koner var det mange menn som uttrykte stor motstand mot å betegne det de gjorde som vold eller som mishandling. En mann reagerte slik: *"Jeg synes dette her med vold er et veldig negativt ord. Og vold det høres så veldig fælt ut... hysterisk og vondt. Og jeg oppfatter ikke meg selv som en person som gjør noe sånt. Det har jeg veldig vanskelig for å forestille meg."* En annen mann sier: *"Vi var samboende. Jeg mishandlet henne ikke. Det var et forferdelig ord." - Hvilket ord ville du bruke istedenfor? "Jo, jeg kan gå med på det, da. Men det var for sterkt ord." - Hva ville du kalle det da? "Nei... jeg kan heller fortelle hva jeg gjorde, det er bedre det. At jeg slo henne. Men jeg ville ikke kalle det mishandling. Det er så mye sterkere ord... at jeg nesten skulle ha drept henne og sånn, ikke sant?"* (Skjørten 1994:94)

Mennene i Skjørten's materiale hadde forskjellige oppfatninger av voldsbruk mot kvinner. Noen menn tok avstand fra både egen og andres voldsbruk. Andre menn rettferdiggjorde sine egne voldshandlinger, men de fordømte andre menns voldsbruk. I de tilfellene der den egne volden ble rettferdiggjort ble den fortolket og plassert i en ramme som gjorde den forståelig. Andre menns vold fremsto imidlertid i et annet lys for disse mennene (Skjørten 1994).

8.2 DEN MEST AVSKYELIGE HANDLING

Voldtekt som handling regnes i vår offentlige forestillingsverden som avskyelig og som den verste av krenkelser. Alle tar avstand fra denne typen handlinger. Selve overgrepet fremstilles ofte som så forferdelig at det kan være vanskelig å betrakte egne erfaringer slik. Faren med denne typen fremstillinger er at ingen tror de har opplevd det, fordi deres egne erfaringer ikke virker 'ille nok'.⁵ Voldtekt blir dermed symbolet på det verst tenkelige, det alle andre erfaringer blekner i forhold til. Gjennom et fokus på denne typen 'ekstreme' erfaringer trekkes imidlertid oppmerksomheten bort fra jenters egne, kanskje vanskelige, erfaringer. Flere av de unge jentene Jeffner (1998) intervjuet hadde hatt opplevelser som må kalles voldtekt dersom deres egen definisjonen, 'alt etter jentas nei', legges til grunn. Men disse unge jentene benevner ikke opplevelsene som voldtekt. Jeffner undrer seg på om vi trener jenter opp til å bli dårlig behandlet? Det bekymringsfulle er at det å konstant få sine grenser krenket er ødeleggende for evnen til å hevde sin egen integritet. Oppdrar vi jenter til å være seksuelt tilgjengelige?

Guttene i Jeffner's studie er mer eksplisitte i sine beskrivelser av denne situasjonen enn jentene. Guttene sier at 'vi har mer power, liksom', men jentene vil nødvendig snakke om sin underordning. De vil i stedet snakke om at det skal bli bedre i fremtiden, når de blir eldre. Jentene kommer i en posisjon der de unnskylder sin situasjon og later som de er fornøyde. De har dermed fått, eller påtatt seg, ansvaret for å skjule og legitimere undertrykkelsen. På denne måten mister de også muligheten til å kritisere guttene og de heteroseksuelle forestillingene og praksisene i vår kultur.

På samme måte fortsetter også unge amerikanske jenter å beskrive erfaringer med trakassering og tvang som sin egen feil og sitt eget ansvar (Cairns 1997, Wood & Rennie 1994). De forteller om betydelige tap av selvaktelse og selvtillit fordi de ikke klarte å forsvare seg selv effektivt, eller å oppføre seg i samsvar med sine egne verdier ved å avvise menns uønskede seksuelle tilnærmelser. De blir svært forvirrede, føler skyld og skam. Nesten ingen av jentene i disse studiene fortalte om hendelsene til noen ettersom de ikke følte seg sikre på at deres opplevelser kunne kalles tvang eller trakassering. De var også usikre på om det ikke egentlig var deres egen skyld. Så til tross for alle forsøk som har vært gjort på å synliggjøre seksuell

⁵ Se Haag (1996). Dette vil også bli drøftet nærmere i kapittel 10.

trakassering og overgrep, er de fortsatt ute av stand til å benytte termene på sine egne erfaringer. Og de er derfor heller ikke i stand til å benytte de hjelpemidlene som kunne vært tilgjengelige for dem gjennom for eksempel lovverket.⁶

8.3 TENDENSER I VÅR TID

For å sette de kulturelt tilgjengelige 'fortolkningsreportoarene' inn i en bredere ramme vil jeg nå drøfte noen kjennetegn ved vårt samfunns heteroseksuelle praksiser. En tendens i vår tids vestlige samfunn er at seksualiteten ikke skilles fra sensualiteten og erotikken, påpeker Thomas Ziehe (1989 referert i Brantsæter og Widerberg red 1992⁷). Det manglende skillet mellom den rene seksualiteten, og sensualitet og erotikk, skaper problemer som kan føre til nye følelser av reserverthet og skam. Problemet består i at det virker vanskelig for oss å finne et mellomliggende felt av seksualitet som både er erotisk og halvintimt. Thomas Ziehe hevder at dersom mennesker i vår tid opplever at de får positive gjensvar på erotiske signaler og erotisk spill, så oppfattes dette også som 'grønt lys' for seksuell aktivitet. Det nye er altså at det er manglende oppfølging som krever begrunnelse. Ønsker vi ikke å gå videre, må vi skynde oss å forklare at vi egentlig ikke mente det slik. Etter Ziehes oppfatning står vi i slike situasjoner overfor en slags legitimeringskrise: Hvorfor fortsetter du ikke når du har tatt det første skrittet? I og med at det nå ser ut til å bli forventet at du skal løpe linen ut, kan dette føre til at vi blir mer engstelige for å spille ut erotikk overfor hverandre.

Hvordan kommer så dette til uttrykk? Som vi har sett er det gjennomgående et problem for kvinner å betegne noe som voldtekt dersom overgrepet skjedde etter en frivillig førstekontakt. Retten til å si nei er i disse tilfellene ikke vurdert som selvsagt, og neiet kan miste sin betydning. For å forstå dette tror jeg det er nødvendig å se litt på hvordan vi i vår vestlige kultur forholder oss til flørt og forførelse i heteroseksuelle relasjoner.

Et av aspektene ved vår kulturs romantiske prosjekt er forførelsen. Germanie Greer (siteret i Brøgger 1975) hevder at 'forførelseskunsten' i den amerikanske kulturen er den legitime formen for maskert voldtekt. Greer fortsetter: *"Falske løfter, falsk ømhet, alt er lov når det gjelder å få den inn. Premissene er at selv om kvinnen ikke har lyst, så skal hun jaggu få det.*

⁶ En drøfting av dette alternativet vil bli foretatt i kapittel 10.

⁷ Her er sekundærreferanse til Ziehe benyttet da referansen til artikkelen i Brantsæter og Widerberg (1992) ikke er riktig. Jeg har, til tross for mine forsøk, ikke vært i stand til å oppspore Ziehe's artikkel.

Det skal han være mann for” (Brøgger 1975:93). Med bakgrunn i vår hjemlige hverdagsvirkelighet påpeker Aasland at: *“Det er kvinnens ansvar å sette grenser for mannens oppførsel, selv om den innebærer vold. Mannen går så langt han får lov til - og er stolt over det!”* (Aasland 1992:119). Hun minner oss også om at det i vår offentlige humor heter seg at forskjellen på forførelse og voldtekt bare er et spørsmål om tålmodighet. Det overlates følgelig til kvinnene å være ‘portvakter’. Menn bør skaffe seg seksuelle erfaringer, og fokuset ligger mer på kvantitet enn på kvalitet. Det er det å gjøre det som er viktig.

En liten historie kan tydeliggjøre en konsekvens av dette. En ung amerikansk gutt hadde gått ut med ei jente fra samme skole som ham. Mens de holdt på med den typen seksuelle utprøvinger som er vanlig på stevnemøter, ba hun ham om å stoppe og det gjorde han. Når han kom på skolen dagen etter fikk han høre fra de andre at jenta hadde sagt at hun egentlig ikke hadde ment at han skulle stoppe. Hun hadde forventet at han skulle forsøke å overtale henne til å gå videre, og hun var skuffet over at han ikke gjorde det. Guttens reaksjon var at han følte at han hadde gått ‘glipp av’ en mulighet (Bateman 1991). Han følte seg snytt. Spørsmålet er hva han vil gjøre neste gang han er i en tilsvarende situasjon?

Vi har i vår kultur skapt kjønnskoder som gjør en seksuelt aktiv og bejaene kvinne til billig, lettvindt og til ‘hore’. ‘Anstendige’, ‘verdige’ kvinner skal nødes og overtales. De skal først si nei, for så å kunne overtales av mannen. Dette tjener til å bekrefte hennes ærbarhet og gir kanskje ham en følelse av å være eksklusiv og en dyktig forfører/jeger. Idealkvinnen i dette teateret sier altså nei, men mener ja. Også i 1990-årenes svenske ungdomskultur finner vi, som vi har sett, disse urgamle kodene (Jeffner 1998).⁸

En mannlig amerikansk student beskriver i en avhandling de ofte usynlige kjønnsrolletransaksjonene som foregår mellom en mann og en kvinne på et stevnemøte⁹. Han skriver:

“The man is taught to look upon his actions on a date as a carefully constructed strategy for gaining the most territory. Every action is evaluated in terms of the final

⁸ Disse mekanismene med å nøde gjelder i vår kultur alle typer goder. Vertinner nøder for eksempel sine gjester til å forsyne seg.

⁹ Vi har i Norge ikke ‘institusjonaliserte’ stevnemøter på samme måte som det amerikanske ‘dating-systemet’, men jeg tror allikevel at hovedessensen i dette eksempelet ville kunne være gyldig også for Norges vedkommende. Liljeström’s studie fra 1981 tyder i alle fall på at de gjelder for Sverige.

goal - intercourse. He continually pushes to see 'how far he can get'. Everytime she submits to his will, he has 'advanced' and every time she does not he has suffered a 'retreat'. Since he already sees her as the opponent, and the date as a game or a battle, he anticipates resistance. He knows that 'good girls don't', and so she will probably say 'no'. But he has learned to separate himself from her and her interests. He is more concerned with winning the game. Instead of trying to communicate with her, he attempts to pressure her into saying 'yes'.

Every time she submits to his will, he sees it as a small victory (getting the date, buying her a drink, getting a kiss, or fondling her breasts). He plays upon her indeciseness, using it as an opportunity to tell her 'what she really wants', which is, in fact, what he wants. If her behaviour is inconsistent, he tells her that she is 'fickle' or 'a tease'. If he is disinterested in her desires and he believes that she is inconsistent, he is likely to ignore her even when she does express her desires directly. When she finally says, 'no', he simply may not listen, or he may convince himself that she is just 'playing hard to get' and that she really means 'yes'. With such a miserable failure in communication, a man can rape a woman even when she is resisting vocally and physically, and still believe that it was not rape" (Warshaw 1988:39).

Her skapes et bilde av en mann som ikke kommuniserer med den aktuelle kvinnen overhodet. Her finnes ingen reell dialog. Han ser ut til å forholde seg til et på forhånd 'utarbeidet' manuskript for samhandling mellom kjønnene i denne typen situasjoner. Hun er en opponent, og han forutsetter motstand. Denne unge kvinnen kunne vært hvem som helst og sagt hva som helst, uten at det ville forandret på noe i situasjonen. Hun er usynlig. Samtidig er hun definert som en deltaker i 'et spill' eller 'et slag'. Ut fra beskrivelsen og språkbruken kunne dette være en slagmark - i en 'leke-krig'. En leke-krig der hans 'strategi' - slik den så utmerket beskrives i forførelsesritualenes språk - er å 'erobre', å 'innta festningen', å 'nedlegge', å 'vinne terreng' for å nå målet - samleiet - for å seire.

Det at 'dating' eller stevnemøter er insitusjonalisert i det amerikanske samfunnet gjør kanskje at situasjonene preges av en viss forutsigbarhet. Vi kan tenke oss at begge partene kjenner til hvilke forventninger som 'ligger i luften', og hvilke handlinger som forventes av henholdsvis

menn og kvinner. I vår kultur er ikke møter mellom menn og kvinner institusjonalisert på samme måte. Dette kan gjøre møtene åpnere for at partene kan definere alternative subjektposisjoner og handlingsforløp. Det kan imidlertid også medføre at mannen har forventninger som tilsvarer den amerikanske studentens, uten at disse er tydeliggjorte gjennom kulturelle manuskripter på samme måte. Kvinnen kan dermed i vår kultur komme til å tro at situasjonen er mer likestilt, mer åpen for henne enn mannens forventninger tillater den å være.

I tilknytning til dette kan det være interessant å høre hva en av de unge svenske jentene Stina Jeffner (1998) intervjuet svarte på spørsmålet om hvordan hun ville definere voldtekt: *”När, ja när man ligger med varandra fast man egentlig inte vil. Ja, men jag tycker att det finns både fysisk och psykisk våldtäkt. Men fysisk det är när en kille typ håller i en eller så här slår en eller tvingar en med värsta våldet, så man måste och inte har något val överhuvud taget. Men psykisk det är när man säger att nej, nej jag vill inte och så hära, och dom ändå håller på och tjarar. Till slut så orkar man ju inte säga nej. Det tycker jag att man kan kalla våldtäkt också. Fast jag skulle ju aldrig gå och anmäla nå'n om man ger med sig egentligen. Då kan man ju inte anmäla honom”* (Jeffner 1998:174). Hun var altså ikke ukjent med den typen situasjoner den amerikanske studenten beskriver. Men hun kaller det psykisk voldtekt.

Rita Liljeström (1981) snakker om situasjonen som ‘en erotiske krig’ mellom kvinner og menn, og er opptatt av hvordan den forandrer karakter over tid. Hun viser til at unge kvinners og menns relasjoner ligner mer på krigføring enn på svermeri, og at de romantiske konvensjonene skjuler en intensiv seksuell kamp. De reglene som gjelder for dette spillet er at den som viser minst interesse har overtaket. Spenningen mellom kjønnene er etter hennes oppfatning basert på frykt og ikke på erotikk.

Undersøkelser av kvinner som har vært utsatt for overgrep fra kjente menn kan tyde på at den strategien den unge amerikanske mannen her beskriver virker. Kvinner føler skam og de klandrer seg selv. De opplever kanskje selv at de var ubestemte, noe han spilte på, de føler seg kanskje truffet når han anklager dem for å være inkonsistente og ‘lokkemus’ - hadde han kanskje ‘krav på’ at de sa B når de først hadde sagt A? Og hvis hun er ubestemt forteller han henne hva ‘hun egentlig vil’.

*

“People say you can’t heal until you can forgive. Fucking liars. Cowards and collaborators. A beast steals your soul, you don’t get it back by making peace with him. You make peace with yourself” (Vachss 1994:208).

*

Flere av kvinnene i Wood og Rennie’s (1994) undersøkelse forteller at de oppsøkte voldtektsmannen etter overgrepet for å få klarhet i om han oppfattet det som skjedde som et overgrep, noe han som regel ikke gjør. Og kvinnene blir usikre. De lever i en kultur som dobbeltkommuniserer. Kvinner forventes å være seksuelt frigjorte og leve ut, og ta ansvar for, sin seksualitet, men samtidig forventes de å være tvetydige, å si nei selv om de mener ja og de forventes og ikke leve seksuelt ‘utsvevende’.

Denne amerikanske studenten beskriver en atferd som er svært målrettet fra mannens side. Vi har også i tidligere kapitler sett hvordan mange menn later til å mene at bare det å snakke med dem, innebærer en lovnad om noe mer. Men kan vi gå ut i fra at alle vet at en mann i sitt møte med en kvinne, bevisst og med fullt overlegg alltid oppfatter situasjonen som et forspill til samleie? Er det slik at de advarslene mange unge kvinner vokser opp med om at menn ‘bare er ute etter en ting’, kanskje er høyst reelle og ikke en karikatur av mannen?

Mannen vet i følge dette scenariet alltid hva han vil, og kvinner klandres ofte fordi de ikke visste hva han ville, eller hva de selv ville. En innledende relasjon mellom kjønnene forventes dermed å være et forførelsesrituale i kraft av at det er målrettet.

Betyr dette at det i vår tid ikke lenger er rom for flørt? For flørt kjennetegnes vel ved at den ikke nødvendigvis setter et klart seksuelt mål som handlingens nødvendige utfall. Flørt betegnes ofte som mer eller mindre kyske erotiske forbindelser, vanligvis uten dypere følelser (Moi 1995). Flørt er et overfladisk fenomen, et spøkefullt spill der utfallet i prinsippet er åpent. Flørting innebærer derfor ikke nødvendigvis et autentisk uttrykk for dypere følelser. Det er følgelig fullt mulig å flørte uten å ‘mene noe med det’. Poenget er at dersom man mente

noe med det så ville kanskje ikke flørt være det rette ordet lenger. Flørt hviler på tvetydighet, den er et spill hvor man ikke sier alt. Og dersom man skulle bli tvunget til å gjøre det, og slik innrømme hva som 'egentlig' er på gang, så ville det ødelegge selve muligheten til å flørte.¹⁰ Betraktet på denne måten er ikke flørt en målorientert aktivitet. Flørten er derfor et spill man alltid kan trekke seg ut av uten å lide overlast, hevder Toril Moi.

Forførelse er derimot noe ganske annet. Forførelsen setter alltid et seksuelt mål som handlingens planlagte sluttresultat. Derfor innebærer den også falske foregivender, løgn og påskudd av alle slag. Det vil si at når for eksempel en kvinne blir forført, så blir hun det nettopp fordi hun er uvitende om hvordan det virkelig forholder seg. Kan det være slik at problemet i en del møter mellom kvinner og menn er at kvinner flørter mens menn forfører? Og at det rett og slett har blitt illegitimt å flørte?¹¹

Mange kvinner ønsker å gjøre seg tiltrekkende og attråverdige for menns blick, men det betyr ikke dermed at de signaliserer et stort JA til alle typer inviter. Det å være attråverdig har i våre dager nesten blitt til et lovpåbud, hevder Bruckner og Finkielkraut (1985:350), og fortsetter: *“Men den avvisade mannen har inget för att klaga eller bråka om falskt spel, anklaga kvinnan för att hyckla eller provocera. Här föreligger bara ett missförstånd. Han tog, eller låtsades ta, för en invit det som egentlig bara var en fråga som kroppen ställde till sig själv. Han trodde, ville tro, att viljan att behaga förutsatte en vilja till att mötas, att begäret att vara universellt åtrådd innebar att vara tillgänglig för vilken åtrå som helst. Han kände sig manad av kvinnans omsorg om sin egen bild.”*

*

Jeg har i dette kapitlet vist hvordan mellomromserfaringer i begge ender av spekteret kan bli til fredløse erfaringer. Erfaringer kvinner ikke har et avklart følelsesmessig og begrepsmessig forhold til. Situasjonen for unge kvinner og menn i dag ser ikke ut til å være lettere enn den

¹⁰ Se også Østerberg (1993) om amfibiske handlinger.

¹¹ Bruckner & Finkielkraut (1985) hevder at den seksuelle 'frigjøringen' foreskriver oss å nyte etter mannens mønster, dvs som orgasme etter genitalmodellen. Det som stadig gjentas er at orgasmen kommer ingen unna. Vi må ha et genitalt og konkret mål for våre følelser, drømmer og instinkter ellers blir ikke disse noe annet enn patologi, perversjoner eller barnsligheter. I dette sjemaet finnes ingen annen lyst enn den som har et mål, som er voksen og genital, hevder de.

var før den såkalte seksuelle frigjøringen. Det kan snarere se ut til at den har medført nye problemer. Det har blitt vanskeligere å legitimere hvorfor man ikke fortsetter når man har tatt det første skrittet i et erotisk spill. Dersom en kvinne innlater seg på en flørt med en mann, så kan det se ut som om vi i vår tid oppfatter at han er i sin fulle rett til å forvente samleie. En norsk byrett slo da også i juni 1998 fast at menn har rett til å forvente samleie dersom en kvinne frivillig blir med dem hjem. Dommen innebærer et krav til kvinner om at de har ansvar for menns *berettigede* forventninger.¹²

¹² Påpeking fra daglig leder Elisabeth Brodtkorb i Juridisk Rådgivning for Kvinner (JURK) i Klassekampen 19. juni 1998. Se også Aftenposten 18. og 19. juni 1998 for omtaler av denne dommen.